

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ ZAMANINDA KURULAN
SOSYAL MÜESSESELERİN DEVLET YÖNETİMİNE
ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
ERSİN BULUT

TEZ YÖNETİCİSİ
YRD. DOÇ.DR. ALİ İPEK

KARS-2009

T.C
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Ersin BULUT'a ait “ **Anadolu Selçuklu Devleti Zamanında Kurulan Sosyal Müesseselerin Devlet Yönetimine Etkileri** ” konulu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans tezi olarak oy.....ile kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesinin Ünvanı, Adı ve Soyadı

İmza

Yrd.Doç.Dr.Ali İPEK

.....

Yrd.Doç.Dr.Cem TÜYSÜZ

.....

Yrd.Doç.Dr. Mitat DURMUŞ

.....

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../200...
tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR

...../...../.....

Doç.Dr. Selçuk URAL

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR	IV
GİRİŞ	1-3

I.BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLULARI ZAMANINDA KURULAN SOSYAL MÜESSESELER

1.1.Vakıflar	3
1.1.1.Vakfın Menşei	3
1.1.2.İnsanları Vakfa Yönelten Etmenler	5
1.1.3.Vakfın Sosyal Fonksiyonları	6
1.2.Bir Sosyal Müessese Olarak Camiler	8
1.2.1.Anadolu Selçukluları'nda Cami İnşası	8
1.2.2.Camilerin Sosyal İşlevleri	10
1.3.Medreseler	11
1.3.1.Medrese Öncesi Eğitim- Öğretim Kurumları	11
1.3.2.Anadolu Selçukluları Zamanında Medreseler.....	13
1.4.Kervansaraylar	16
1.4.1.Kervansarayların Sosyal İşlevleri	16
1.4.2.Kervansarayların Ekonomik İşlevleri.....	18
1.5.Şifahaneler.....	20
1.5.1.Anadolu Selçukluları Zamanında Şifahaneler.....	20
1.6.Tekkeler ve Zaviyeler.....	22
1.6.1.Anadolu Selçuklu Devleti Zamanında Tekkeler ve Zaviyeler	22
1.6.2.Tekkeler ve Zaviyelerin Sosyal İşlevleri.....	23

1.7.Ahilik.....	26
1.7.1.Kuruluşu.....	26
1.7.2.İlkeleri.....	27
1.7.3.Sosyal Hayattaki Yeri	30
1.7.4.Ahlâki Fonksiyonları.....	31
1.7.5.Ekonomik Fonksiyonları	32

II. BÖLÜM

SOSYAL MÜESSESELERİN DEVLET YÖNETİMİNE OLAN ETKİLERİ

2.1.Vakıf Müessesesi.....	35
2.1.1.Vakıf Müessesesinin Sosyal ve Kültürel Alanda Devlet Yönetimine Etkileri.....	35
2.1.2.Vakıf Müessesesinin Ekonomik Alanda Devlet Yönetimine Etkileri.....	41
2.2.Bir Sosyal Müessese Olarak Camiler.....	44
2.2.1.Camilerin Eğitim Alanında Devlet Yönetimine Etkileri.....	44
2.2.2.Camilerin Sosyal Alanda Devlet Yönetimine Etkileri	45
2.3.Medreseler.....	47
2.3.1.Medreselerin Eğitim ve Kültür Alanında Devlet Yönetimine Etkileri	47
2.3.2. Medreselerin Ekonomik Alanda Devlet Yönetimine Etkileri.....	49
2.4.Kervansaraylar.....	51
2.4.1.Kervansarayların Ekonomik Alanda Devlet Yönetimine Etkileri.....	51
2.4.2.Kervansarayların Toplumsal ve Kültürel Alanda Devlet Yönetimine Etkileri.....	54
2.5.Şifahaneler.....	56
2.5.1.Şifahanelerin Sağlık ve Eğitim Alanında Devlet Yönetimine Etkileri.....	56
2.5.2.Şifahanelerin Sosyal ve Kültürel Alanda Devlet Yönetimine Etkileri.....	58
2.6.Tekkeler ve Zaviyeler.....	60
2.6.1.Tekkeler ve Zaviyelerin Sosyal Alanda Devlet Yönetimine Etkileri.....	60
2.6.2.Tekkeler ve Zaviyelerin İskân Yönünden Devlet Yönetimine Etkileri.....	63

2.7.Ahilik Müessesesi.....	64
2.7.1.Ahilik Müessesesinin Askeri ve Siyasi Alanda Devlet Yönetimine Etkileri	64
2.7.2.Ahilik Müessesesinin Sosyal Alanda Devlet Yönetimine Etkileri.....	66
2.7.3. Ahilik Müessesesinin Ekonomik Alanda Devlet Yönetimine Etkileri.....	70

SONUÇ	74
KAYNAKÇA.....	76
ÖZGEÇMİŞ.....	83

ÖZET

Anadolu'nun fethi ve Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra, açılan bu yeni topraklara engin bir vatanseverlik duygusu ile bağlanan Selçuklu Türklerinin vücuda getirdikleri dini, içtimâî, iktisadi müesseseler yardımıyla, bu ülkeyi tam bir Türk yurdu ve İslâm diyarı haline getirmeye çalıştıklarını görüyoruz. Meydana getirilen bu müesseseler Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmelerini geniş ölçüde kolaylaştırıyordu. Doğudan batıya devam eden göçlerin hareketi, bu müesseseler sayesinde kolaylaşmaktaydı.

Anadolu Selçuklu Devleti zamanında oluşturulan sosyal müesseseler sayesinde, Selçuklu toplumu, bizim 20.y.y'da kavrayamadığımız, o seviyeye ulaşamadığımız yardımlaşma ve yardım anlayışını hayat felsefesi haline getirmişlerdir. Kurulan bu sosyal müesseseler sayesinde devletin üzerindeki iş yükünün azalması sağlanmış ve aynı zamanda toplumda refah düzeyinin artarak devam etmesini sağlamıştır.

ABSTRACT

After the conquering of Anatolia and establishment of Seljuk state, we see that by the help of religious, social and economical institutions Seljuk Turks who depend on this new territory with a full patriotic feelings try to make his country a whole Turkish land and Islamic region. These institutions make Turk settlement down in Anatolia easy. The movement of ongoing migration from east to west became easy by the way of these institutions.

By the help of these institutions established during the period of Anatolian Seljuk society had turned this understanding of help and aid which we can't appreciate in 20th century into a philosophy of life. Thanks to these institutions the work load of state was lowered and at the same time the welfare of society had continued to grow.

ÖNSÖZ

Anadolu Selçuklu Devleti, bugün üzerinde yaşamış olduğumuz toprakları bizlere vatan yapan ve kurmuş olduğu müesseselerle Anadolu'ya damgasını vuran, Anadolu'da kurulmuş ilk Müslüman Türk devletidir. Kurmuş oldukları müesseseler, hem devlet yönetime sayısız kolaylıklar sağlamış hem de Anadolu'nun kültürel hayatına etki ederek, kültürel seviyenin yükselmesine hizmet etmiştir. Özellikle bu çalışmada, Anadolu Selçuklu Devleti zamanında kurulan sosyal müesseselerin, hizmetleri ile devlet yönetimine ne gibi kolaylıklar sağladığı ele alındı. Gerek vakıf müessesesinin hizmetleri, gerek cami, medrese ve şifahanelerin hizmetleri gerekse tekkeler ve zaviyeler ile ahilik müessesesinin hizmetleri, devlete, yönetim alanında kolaylıklar getirmiştir.

Günümüzde toplumsal sorunların çözümü noktasında yapmamız gerekenlerin başında belki de Anadolu Selçuklu Devleti zamanında kurulan sosyal müesseseleri ve bu müesseseler sayesinde oluşturulmuş örnek toplum modelini tekrar tekrar incelemek ve bu yönde çalışmalar yapmak gerekmektedir. Bu alanda yapılacak çalışmalar sayesinde günümüz toplumunun daha mutlu, huzurlu, yardımsever ve duyarlı bir seviyeye geleceği muhakkaktır.

Bana bu araştırma konusunu veren ve araştırmam esnasında yardımlarını esirgemeyen, tavsiyelerde bulunan değerli hocam Yrd. Doç.Dr. Ali İPEK'E teşekkürlerimi sunarım.

Ersin BULUT

KARS-2009

KISALTMALAR

AKM :Atatürk Kùltür Merkezi

C :Cilt

çev. : Çeviren

MEB :Milli Eğitim Bakanlığı

s. :Sayfa

S. : Sayı

Terc. :Tercüme

TTK :Türk Tarih Kurumu

VD. :Vakıflar Dergisi

Yay. :Yayınları

GİRİŞ

Ülkemizi bizlere vatan olarak kazandıran Anadolu Selçukluları'nın kısa süreli hâkimiyetlerine mukabil bu topraklarda Türk-İslâm Medeniyeti'nin kurucuları olmaları yanında, Anadolu'ya Türklük damgasını vuran eserleriyle de tarihimizde mümtaz bir yeri vardır. Bu dönemde ülkenin milletlerarası ticaret yollarına köprü olması, devletin takip ettiği siyasi ve ekonomik politikalar; Anadolu'ya tarihinin en zengin ve medeni devirlerinden birini yaşatmıştır. Bu iktisadi yükselişe paralel olarak cami, medrese, kervansaray ve hastanelerle donatılan ve çevre ülkelerden davet edilen ilim ve sanat adamları ile Selçuklu şehirleri Türk-İslâm yerleşim merkezleri hüviyetini kazanmışlardır.

Anadolu Selçuklu Devleti zamanında oluşturulan sosyal müesseseler sayesinde, Selçuklu toplumu, bizim 20.y.y'da kavrayamadığımız, o seviyeye ulaşamadığımız yardımlaşma ve yardım anlayışını hayat felsefesi haline getirmişlerdir. Kurulan bu sosyal müesseseler sayesinde devletin üzerindeki iş yükünün azalması sağlanmış ve aynı zamanda toplumda refah düzeyinin artarak devam etmesini sağlamıştır.

Anadolu Selçuklularında sosyal müesseselerin imarına çok büyük önem verilmiştir. Bu müesseselerin en önemlilerinden biri, Anadolu'da oldukça yaygınlaşmış, sosyal ve ekonomik hayatın vazgeçilmez unsuru haline gelmiş olan vakıflardır. Yine bunun yanında çok sayıda cami ve medrese yapılmıştır. Medreselerde öğrenim gören öğrencilere, barınma imkânlarından kütüphane hizmetlerine parasız yatılı öğrencilikten, maaş bağlanmaya kadar çok sayıda hizmet verilmiştir. Camiler de Anadolu'nun bütün yerleşim birimlerinde inşa edilmiştir. Bu dönemde camilerden ibadethane olarak kullanılmanın yanında eğitim amaçlı istifade edildiği de anlaşılmaktadır. Ayrıca tekke ve zaviyelerinde çoğu zaman Selçuklu sultanları ve diğer devlet adamları tarafından inşa edildiği görülmektedir. Buralar sadece dini terbiye yerleri değil, düşmana karşı cihat etmek maksadıyla da insan yetiştirmiştir.

Başlangıçta ticari gayelerle kurulan kervansarayların zaman içinde çok yönlü fonksiyonlar icra ettiğini görmekteyiz. Kervansaraylar, yolların güvenliğinin sağlanmasının yanı sıra tüccarlara ve yolculara ücretsiz hizmetler vererek ticari hayatın canlanmasına katkıda bulunmaktaydı.

Kurulan bu müesseselerde insanların ihtiyaçlarının, dolayısıyla toplumun ihtiyaçlarının bütününe cevap verme amacı güdülmüştür. Hiçbir ayırım gözetilmeden insanı "insani" ölçüler içinde algılayan bu müesseseler Selçuklu Medeniyetinin ne derece ileri bir seviyeye ulaştığını gösteren delillerdir. Selçuklular bu şekilde Anadolu'yu hem İslamlaştırmış hem de önemli bir medeniyet hamlesi ile Anadolu'yu daha önce hiç görülmemiş düzeyde bir uygarlık seviyesine ulaştırmışlardır.

I.BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLULARI ZAMANINDA KURULAN SOSYAL MÜESSESELER

1.1.Vakıflar

1.1.1.Vakfın Menşei

Vakıf, İslâm Medeniyetinde, sekizinci asırdan on dokuzuncu asrın sonlarına kadar uzanan bir dönemde, gördüğü hizmetler yönüyle dinî, hukukî ve içtimâî müessese olarak yerini almıştır. Sosyal hayatta etkin roller üstlenen vakıf, iktisâdî ve kültürel hayatta da ağırlığını hissettirerek, günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Yaptığı hayrî hizmetlerle topluma mal olan bu müessese, uzun bir tarih sürecinde öneminden hiç bir şey kaybetmeden günümüzde de çeşitli şekillerde insanlara faydalı hizmetler üretmeye devam etmektedir.

İslâm'da vakıf müessesesinin menşei ile ilgili olarak ileri sürülen pek çok fikirler vardır. İslâm hukukçuları, Kur'an'da vakıf ve onun müteradifi habs kelimeleri bulunmamasına rağmen, cemiyetin hem manevi hem de maddi hayatına istikamet veren İslâm'ın, müminlerin zihnine birlik, tesânüd ve yardımlaşma duygusunu işleyen prensipler ortaya koymasını dikkate alarak, vakfın menşei İslâm prensiplerine bağlamaktadırlar.¹ İslâm'da vakıf müessesesi, Hz. Peygamber(s.a.v.)'in konu hakkındaki hadisleri ile terviç edilmiş bir müessesedir. İyilik ve hayır işlemek hususundaki ayetler pek çoktur. Şöyle ki her türlü hayır hizmetini, ictimâî yardımlaşmayı, yoksul ve düşkünlerin yardım ve imdadına koşmayı... Kısacası bütün bunları kapsamı içine alan "infakı" emreden ayet ve hadislerin çokluğu bilinen bir gerçektir. Bunlardan birkaç örnek verecek olursak: "...Hayır işlerine koşun..."² "...gerçek iyilik Allah rızası için yetimlere, yoksullara, yolda kalmış olanlara, dilenenlere ve kölelere sevdiğiniz maldan harcar, namazı kılar, zekâtı verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte

¹ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1986, C. 12, s.154.

² El-Bakara, 148

doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakiler ancak onlardır.”³ Yine, “Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça "iyi" ye eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir.”⁴ Ayetlerine baktığımızda vakfın dini içerikli olduğunu ve İslâm Dini menşesine sahip olduğunu söyleyebiliriz.⁵ Vakıfla, infakla ilgili hadislere baktığımızda, Ebu Hureyre(r.a.):”Rasûlüllah(s.a.v):”Allah Azze ve Celle:”Ey kulum, infak edip harca ki ben de sana infak edeyim” buyurdu. Allah’ın eli doludur, harcamak onu eksiltmez, gece ve gündüz devamlı bağış dağıtır. Yeri ve göğü yarattığımdan bu yana O’nun ne kadar harcadığını düşündünüz mü? Şu biline ki elindekiler asla eksilmemiştir. O’nun Arşı da su üzerindedir. Kâh alçalan, kâh yükselen terazi de elindedir” buyurdu.” demiştir.⁶ Bunlarda gösteriyor ki, İslâm’ın bizatihi kendi ruhu ve anlayışı bu müessesenin kurulmasında birinci derecede âmil olmuştur.⁷

Vakıf müessesesi, dini ve hukuki bütün müesseseler gibi, içinde inkişâf ettiği cemiyetin maddi ve manevi şartlarına uygun olarak ve cemiyetin umumi hayatıyla ahengini muhafaza ederek uzun bir tekâmül geçirmiştir.⁸ Şehirlerin bütününe ilgilendiren her türlü hizmet, cami, okul, kitaplık, hastane, han, çeşmeler, sebiller, imaretler, su getirme, bu tesislerin bakımı⁹ gibi kamuyu ilgilendiren hizmetler vakıflar yoluyla yapılmıştır. Vakıflar tarafından görülen hizmetlerin hemen tamamının, hem İslâmi prensipler, hem de mahiyetleri gereği, devlet tarafından yürütülmesi gerekirken; mazideki İslâm devletlerinde bu nevi kamu hizmetlerinin, devletin bir görevi ve varlık sebebi olarak değil,”devlet adamlarının bir lütfu veya fertlerin hayırseverliği” plânında ele alındığı ve teşkilâtlandığı görülmektedir.¹⁰ Hazreti Peygamberden itibaren adeta Müslümanlar arasında bir müsabakanın şevk ve hamlesi ile yapılmakta olan vakıflar, İslâm tarihi seyrinde ve Müslüman Türk camialarında olabildiğine ilerlemiş ve İslâm hukukunun en zengin ve orijinal müesseselerinden biri haline, hatta birincisi haline gelmiş ve bu

³ El-Bakara,177

⁴ Âl-i İmran, 92.

⁵ Yedi yıldız,”**Vakıf**”,s.154–55.

⁶ Muhammed Fuad Abdulbaki, **Hadisler**, çev. Abdullah Feyzi Kocaer, Yeni şafak, s.257.

⁷ Ziya Kazıcı, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, Mart 2003,s.297.

⁸ Fuat Köprülü,”**Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü**”, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, VD. II, s.22.

⁹ Doğan Kuban,”**Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler**”,VD., VII, Ankara, PYS Vakıf Sistem Matbaası, 2006, s.67.

¹⁰ Erol Kozak, **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**, İstanbul, Akabe Yayınları, 1985, s.36.

müessese insanların müşterek yardım hissine hitap ettiğinden sair devletlerde de zamanla artarak inkişâf etmiştir.¹¹ Bu şekilde İslâm'ın doğuşundan bu ana kadar Müslümanlar çeşitli malların hayır yollarına vakfedilmesi şeklinde sürekli olarak amel edegelmiştir ve bu mallarda da vakfedenin de, başkalarının da tasarrufu menedilmiştir.¹² Vakıf müessesesini, bizdeki tarihi işlevleri dikkate alındığında sadece fakirlikle mücadele eden, yoksullara yardım eden bir müessese olarak değerlendirmemek gerekir. Vakıflar bu sınırlı amacı çok aşmakta, adeta “insanlığın yücelmesi”, “hayatın güzelleşmesi”, “insan haysiyetine yaraşır bir asgari seviyenin sağlanmasına”, yönelmektedir. Bu geniş hizmet alanı içinde, vakıfların sağladıkları hizmetlerden sadece gelir seviyesi düşük olanların yararlandığını söylemek mümkün değildir. Bunun yanında vakıf kuranların da sadece çok zengin sınıflar olmadığı, kendi mali güçleri ölçüsünde her sınıftan halkın (esnaf, köylü, asker v.s.) adeta bütün bir milletin katkılarıyla bu müessesenin geliştiği anlaşılmaktadır.¹³

1.1.2. İnsanları Vakfa Yönelten Etmenler

Sosyal bir varlık olan insanoğlu bir arada yaşamak durumundadır. İnsanlar bir arada yaşarken, birbirleriyle yardımlaşmak, toplumun mutluluğu, insanların saadeti için gerekeni yapmasını düşünmek, toplumun pek çok ihtiyacının vakıflarla sağlanmasını mümkün kılmıştır. Bu müessese, toplumun hemen bütün ihtiyaçlarının giderilmesinde temel unsur olmuştur. Bizzat hükümdarlar da, hepsi bir ihtiyacı karşılayan tesisler kurmuşlar ve bu tesisler için vakıflar tahsis ederek bunları yaşatmaya çalışmışlardır.

Maddi bir karşılık beklemeden başkalarına yardım etmek gibi ulvi ve fevkalade bir düşüncenin mahsulü olan vakıf müessesesi, yüzyıllardan beri İslâm ülkelerinde büyük bir ehemmiyet kazanmış sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin tesirler icra etmiş olan dini ve hukuki bir müessesedir. İnsan fitratında mevcut olan yardımlaşma hissi, şüphesiz ki insanlık tarihi kadar eskidir.¹⁴ Bu yardımlaşma hissi, dini emir ve hükümlerce birleşince insanların vakfa daha fazla yönelmesini sağlamıştır.

¹¹ Şakir Berki, “Vakıfların Devlete ve Devletin Vakıflara Hizmeti” VD., VII, İstanbul, Baha Matbaası, 1968, s.45.

¹² Vehbe Zühayli, **İslâm Fıkhi Ansiklopedisi**, terc. Ahmet Efe, İstanbul, 1994, C. 10, s.245.

¹³ Kozak, **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**, s.22–23.

¹⁴ Kazıcı, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s.278.

Vakıf, hukukî bir akid olup bununla, bir kimse, Allah'a yakın olma gayesiyle menkul veya gayrimenkul mülk ve emlakini, dinî, hayrî veya içtimâî bir gayeye müebbeten tahsis eder.¹⁵ Vakfiyelerde, vakıfları o vakfa tahsis etmeye iten sebepler zikredilirken, Kur'an-ı Kerim'deki "Allah yolunda mal harcamak", "malını akrabaya, yetimlere, yoksullara... vermek", "hayır yapmakta yarışmak" tabirlerinin özellikle seçilmesi ve sık sık tekrarlanması oldukça manidardır.¹⁶ Yine kişinin sağlığında veya öldükten sonra hayırla yâd edilmesini isteme¹⁷ duygusunun da, insanları vakfa yönelttiğini görmekteyiz. Bunun yanında, tebea için büyük bir numune-i imtisal olan hükümdarların bazı anlayış, davranış ve hareketleri, insanları da böyle bir harekette bulunmaya sevk eder. Hükümdarların yaptığı vakıfları gören halk ta aynı şekilde davranmak isteyecektir. Bunun için İslâm dünyasında pek çok kimse, sultanlarının vakıflarına bakarak yeni yeni vakıflar kurmuştur.¹⁸

1.1.3. Vakfın Sosyal Fonksiyonları

Tarih boyunca, vakıflar bütün İslâm ülkelerinde önemli içtimâî müesseseler olarak hizmet görmüşlerdir. Bilhassa Selçuklular ve Osmanlılar zamanında artan sosyal refaha ve halkın zenginleşmesine paralel olarak çok zengin vakıf tesisleri kurulmuştur. Bu vakıf müesseselerinin vakfiyeleri ile günümüze kadar gelebilen binaları, geçmişte vakıfların cemiyette ne büyük hizmetler ifa ettiklerini göstermeleri bakımından çok önemlidir.¹⁹ Toplumunu teşkil eden insanlar, günümüzde devletten beklenen bütün hizmetleri kendileri yapmaya çabalıyordu. İşte Türk insanının, kendisini sosyal çevreyle birlikte ele alan bu temel düşüncesi, İslâm'ın daha da teşvik ettiği sosyal yardım hususu ile birleşince çok olumlu sonuçlar doğurmuştur.²⁰ Vakıflar, toplumun hayır ve iyiliğine olan her yerde, sağlam birer sigorta teşkilâtı gibi vazife ve hizmet görüyorlardı. Bazı yönleri ile bunların, sigortalardan daha üstün oldukları bile söylenebilir. Çünkü vakıflar, sigortaların karşılıksız yapmadığı bir kısım hizmetleri de yerine getiriyorlardı. Vakıfların, fakirlere, dullara,

¹⁵ Yediyıldız, "Vakıf", s.154.

¹⁶ Kozak, *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, s.46.

¹⁷ Kozak, *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, s.47.

¹⁸ Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s.290.

¹⁹ Osman Çetin, *Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1981s.205-206.

²⁰ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları'nın Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s.201.

öksüzlere, borçlulara para yardımı yapmak, öğrencilere elbise ve yemek vermek, evlenecek genç kızlara çeyiz hazırlamak ²¹ gibi pek çok sosyal hizmetleri yerine getirdiği görülmektedir.

Anadolu Selçukluları, Anadolu'daki sosyal ve iktisadi refahı artırıcı yatırımları büyük ölçüde vakıflar kanalıyla yapmışlardır. Anadolu'nun zenginleri, çeşitli dini ve sosyal kurumlara vakıf bağlama konusunda gayet cömert davranmışlardır. Selçuklular, daha Anadolu'nun fethinin hemen sonrasında buraya yerleşir yerleşmez, oluşturdukları hayır kurumlarına bir takım mülk ve arazi vakfetme yoluna gitmişlerdir.²²

İslâm dünyasında sosyal amaçlı vakıf eserlerin büyük bir yekûn oluşturması, sosyal amaçlı harcamaları teşvik eden İslâmi telkinlerle açıklanabilir.²³ Vakıf nesiller arası dayanışmayı sağlayan en önemli kurumlardan biridir. Şöyle ki, vakıf, insanın çevresiyle bütünlük ve çevresine karşı sorumluluk duygusunun yaşam boyutlarını ve yaşanan çevre sınırlarını da aşarak ölümden sonrasına, gelecek nesillere uzandığının en güzel bir ifadesidir.²⁴ Vakıf müessesesi vasıtasıyla sağlanan yardım veya hizmet, fertten ferde yapılan iane, sadaka şeklindeki yardımların şahsiyeti rencide edici etkilerine yol açmadan kişilere ulaşmaktadır. Kişi belli bir şahsın elinden değil, mülkiyeti Allah'a adanmış vakıf tüzel kişiliğinden yardım sağlamaktadır.²⁵ Bu şekilde kişinin onuru kırılmadan gerekli ihtiyaçlarını temin etmesi sağlanmaktaydı. Böylece bu müessese sosyal huzur ve ahengin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Bunun yanında vakıfların eğitim öğretim alanında büyük faydalar sağladığı ve toplumun eğitim öğretim ihtiyaçlarını gidermesi konusunda kolaylıklar sağladığı görülmektedir. Örneğin, medreselerin yüzde doksan dokuzu hayır sahipleri tarafından bina ve inşa olunmuş ve ihtiyaç ve masrafları için, han, hamam, dükkân, mağaza, bağ, bahçe ve arazi gibi kıymetli akarlar vakfedilmiştir.²⁶ Bu şekilde İslâm âlim ve fâkihleri, filozof ve mutasavvıfları, edip ve şairleri, hâkim ve müftüleri, mimar, mühendis, tabip ve eczacıları ve devlet adamları bu feyiz membalarında yetişirdi. Böylece, vakıf

²¹Kazıcı, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s.301–302.

²² Seyfullah Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, İstanbul, Şema Yayınevi,2006, s.594.

²³ Kozak, **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**, s.52.

²⁴ Kozak, **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**, s.54.

²⁵ Kozak, **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**, s.52.

²⁶ Ali Himmet, "Vakıfların Tarihi Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faydalar" VD., S.VI, Ankara, PYS Vakıf Sistem Matbaası, 2006, s.12.

müessesesinin, mektep, medrese, cami, tekke ve kütüphaneler yoluyla tâlim, terbiye ve sanatın inkişafına hizmet ettiği aşikâr olmaktadır.²⁷

Vakıf müessesesi ile toplum içerisinde görülen bütün ihtiyaçların giderildiği veya giderilmeye çalışıldığı görülmektedir..Eğitimle ilgili olarak belirlenen bir ihtiyaç hemen karşılanmaktadır.Fetih ile birlikte ilk olarak çözümlenmiş olan ibadet yeri meselesinde, yeni güçlükler çıkınca derhal o yapı genişletilmekte, hatta en kısa zamanda yenisi yapılmaktadır.Kısacası Türk –İslâm insanının , hatta o yerdeki bütün insanların rahat etmesi, ettirilmesi orada yaşayan insanlar için açık ve kesin bir görevdir.Bu görevin bir gereği olarak insanlar, güçlerince çalışırlar. Bu çalışma beden gücüyle olunca imece, ama para gücüyle olunca da vakıf diye bilinmektedir.²⁸

1.2.Bir Sosyal Müessese Olarak Camiler

1.2.1.Anadolu Selçukluları'nda Cami İnşası

İslâm kültür ve medeniyetinin yayılmasında fevkalade rolü bulunan camilerin, Anadolu Selçuklu Devleti zamanındaki gelişimine geçmeden önce, ilk inşa edildiği döneme, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)' in dönemine bakmak gerekir. Bilindiği üzere Müslümanlar, Mekke'den uzaklaştırılıp Beyt'ül Haram'da buluşma ve ibadet etmekten mahrum bırakılınca, süratle, onun yerini tutacak diğer bir yer bulmayı düşündüler. Bulmuşlardı da. Zira Raûllüllah (s.a.v.), henüz Medine'ye hicret yolunda iken, birkaç gün Kubâ'da kaldı. Ve orada “ Kubâ Mescidi “ ni tesis etti. Bu İslâm'da, inşa edilen ilk mescitti.²⁹ Bundan başka Medine (Yesrib)'ye hicretten sonra Hz. Peygamber, bir mescidin yapılmasına karar verdi. Hz. Peygamber, bu inşaatta sadece bir işçi olarak değil, aynı zamanda bir mühendis mimar olarak ta kabiliyet ve iktidarını göstermiştir. Bugün,”Mescidu'n-Nebi”, adı ile anılan Medine'deki bu ilk camide üç ayrı bölüm bulunuyordu. Bunlar; Namazın kılınması için büyük bir salon, mektep (okul) vazifesi

²⁷Yediyıldız, “**Vakıf**”,s.170.

²⁸ Baykara, , **Türkiye Selçukluları'nın Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, s.203.

²⁹ Ahmed Çelebi, **İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi**, terc., Ali Yardım İstanbul, Damla yayınevi, 1983,s.97.

görmek üzere bir suffa ve Hz. Peygamber'in aile efradı için birkaç küçük oda,³⁰ şeklinde bölümler mevcuttu.

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti ile başlayan cami inşaatı, Hz. Ömer devrinden itibaren önemli merkezler başta olmak üzere İslâm dünyasının hemen her tarafında görülmeye başlandı. İnşa edilen cami binaları, kuru bir yapı olarak bırakılmıyor, etrafında çeşitli hayır kurumlarının yapılmasına da vesile oluyordu. Bundan başka, fertler tarafından yapılan camilerin masrafları, tamir ve onarım paraları ile görevlilerin maaşları bütünüyle camiye yapanların kurduğu vakıflarca karşılanırdı. Çünkü cami inşa eden bir kimse, onun masraflarına tahsis edilmek üzere bir kısım mal ve mülkünü de vakfederdi.³¹

İslâm dünyasında, toprakların genişlemesine paralel olarak camilerin çoğaldığı görülür. Adeta, Müslümanların fethettikleri her yerde, kurdukları her köy ve kasabada bir veya daha fazla mescit yaptırmak prensip haline geldi.³²

Bütün İslâm devletleri, hâkim oldukları topraklarda sayısız mescitler inşa etmişler, bununla yetinmeyerek, basit tarzdaki mescitleri giderek geliştirmişler ve onları cami haline getirerek, muazzam dini kültürel yapılar ortaya çıkarmışlardır. Hüküm sürdükleri topraklarda çok sayıda cami ve mescit inşa eden bu devletlerden biri de Anadolu Selçuklu Devleti'dir.³³

Selçuklular döneminde camiler, her zaman yerleşim birimlerinde yapılmamışlardır. Bazen yerleşme için uygun görülen yerlere, önce cami ve mescit gibi dini kurumlar inşa edilir, daha sonra kitleler gelerek, bunların etrafına evler bina etmek suretiyle, burasını bir yerleşim merkezi haline getirirlerdi. Böylece camiler, yerleşmenin mihrak noktasını ve bir cazibe merkezini oluşturmuşlardır.³⁴ Mesela kenar mahallelere yapılan mescitlerin çevresine zamanla sosyal hizmetler götüren tesislerin kurulmasıyla, halkın oralara gelip yerleşmelerine ve yeni iskân mahallerinin ortaya çıkmasına imkân vermiştir. Hemen hemen Anadolu'nun her şehrinde bu tür mescitlere ve çevresinde kurulan mahallelere rastlamak mümkündür. Bu durum camilerin, yeni iskân mahallelerinin teşekkülüne ve gelişmesine, daha çok Müslüman'ın şehirlere yerleşerek, şehir fizyonomisini

³⁰ Kazıcı, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s.304.

³¹ Kazıcı, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s. 304.

³² Ziya Kazıcı, "Eğitim", Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C.XIV, Kombassan Şirketler Topluluğu, Konya, 1994, s.78.

³³ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.601.

³⁴ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.606.

değiştirmesine ve İslâmlaşmanın süratlenmesine önemli ölçüde tesir ettiğini göstermektedir.³⁵ Cami ve mescitler, prensip itibariyle ibadet yerleri olmakla beraber, içlerinde vaiz, yani din bilgisi verildiğinden, bir bakımdan da halkın din okullarıdır.

1.2.2.Camilerin Sosyal İşlevleri

Arapça isminden de anlaşılacağı gibi cami, halkı toplayan veya kalkın toplantı teri manalarına gelmektedir. Bu yüzden sosyal müesseselerimizin başında gelen camiler hem ibadet yeri, hem de cemaatin toplu bulunması sebebiyle memleket, muhit ve mahalleye ait işlerin görüşülüp karara bağlandığı yerdi. Bu yüzden, sosyal bir yapı olarak büyük bir önemi haizdi.³⁶ İslâm toplumunun kültürel bakımdan gelişmesinde önemli rolü bulunan müesseselerden olan camiler, mimari yapı olarak dini eserlerin başında gelirler. İbadet, eğitim kaza(yargı) ve şura gibi toplantıların yeri olarak inşa edilen camilerin, ifa ettiği hizmetler küçümsenmeyecek kadar büyüktür. Zira Müslümanlar, İslâm'ın ilk asırlarından itibaren “mescidin vazifesi” anlayışını çok geniş tutmuşlardır.³⁷

Camiler kuruluşundan itibaren eğitim öğretim alanında büyük hizmetler vermiştir. İslâm'ın ilk okulu olan camilerde tedrici bir gelişme ile hemen hemen bütün ilimlerin tedris edildiği anlaşılmaktadır. Kur'an ilimleri, dil (Arapça), Hadis, Fıkıh ve usulü, Kelâm ve buna bağlı olarak cedel ve mezhepler bilgisi gibi dini ilimler daha ilk hicri asırdan itibaren camilerde okunmaya başlanmış, iki ve üçüncü asırlarda da olgunluk derecesine ulaşmışlardır. Bunun yanında felsefe, matematik, tıp, kimya gibi ilimlerin tedris edildiği yerler de camilerdir. Günümüzde de camiler ibadet yeri olma özelliğinin yanı sıra, insanların iman, ibadet, ahlâk gibi dini konularda eğitildiği örgün eğitim kurumları olarak hizmet vermeye devam etmektedirler.³⁸

Cami, yeni kurulacak bir şehir veya imar ve iskân arzu edilen şehrin yeni bir semtinin çekirdeğini teşkil ediyordu. Bunun etrafına diğer fonksiyonlar yerleşiyordu.³⁹ Bu

³⁵ Çetin, *Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, s.176.

³⁶ Kazıcı, „ Eğitim”,s.79.

³⁷ Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s.303.

³⁸ Kazıcı, „ Eğitim”, s.78–80.

³⁹ Kuban, *Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler*,s.71.

şekilde, inşa edilen camiler, etrafında çeşitli hayır kurumlarının yapılmasına da vesile oluyordular.⁴⁰ Özellikle büyük camilerin yanına sebil, imaret, darüşşifa, hamam vs. gibi sivil ve sosyal hizmetlerin görüldüğü binalar yapılırdı. Bu haliyle bunlar, bir külliye meydana getirir ve adeta yeni bir mahallenin kurulmasına yardım ederlerdi. Çünkü bir cami yapmak isteyen hayır sahibi, toprağa ağaç diker gibi, binasını tek başına ve yalnız bırakmazdı. Öyle ki yaptığı ibadethaneye sosyal ihtiyaçları sosyal ihtiyaçları karşılayacak canlı bir organ karakteri vererek onu medresesi, imareti, mektebi, hamamı ve diğer müştemilatı ile bütünlerdi.⁴¹

Görüldüğü gibi cami, eğitim öğretim faaliyetlerinin yanı sıra binası ile de kurulduğu çevreye hizmetler verebilen ender müesseselerden birisidir. Burası, sadece ibadet yeri değil, aynı zamanda İslâm toplumunun her konudaki problemlerinin görüşülüp karara bağlandığı bir yerdir. Ayrıca mimari özelliği ile de çevresini mamur hale getiren bir sosyal müessesedir.

Bunun yanında cami, çevresinin bir kültür merkezi haline gelmesini de sağlamıştır. Nitekim kitapçı dükkânları genellikle camilerin etrafında açılmışlardır.⁴²

1.3. Medreseler

1.3.1. Medrese Öncesi Eğitim-Öğretim Kurumları

Eğitim kurumları, milleti ayakta tutacak değerlere şuurla sahip çıkan insanlar yetiştirir. Yetiştirmiş olduğu insanlarla bu değerleri daha sonraki nesillere aktarmayı sağlar. Medreseler de Anadolu Selçuklu Devleti zamanında önemli bir eğitim öğretim kurumu vazifesi görmüşlerdir. Bu kurumlar, devletin sırtında birer yük değil, vakıfları, gelir kaynakları ile varlıklı-varlıksız okumak isteyen insanların barındırılıp eğitildiği yuvalardır.⁴³ Anadolu Selçuklular döneminde medreseler hem kültür ve eğitim hayatının,

⁴⁰ Kazıcı, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s.304.

⁴¹ Kazıcı, **”Eğitim”**,s.79.

⁴² Kazıcı, **”Eğitim”**,s.79.

⁴³ Yusuf Küçükdağ-Caner Arabacı, **Selçuklular ve Konya**, Konya, Selçuklu Belediyesi Yayınları,2004,s.317.

hem de dini hayatın vazgeçilmez kurumları olmuş, Anadolu halkının hayatına önemli bir canlılık kazandırmıştır.⁴⁴

İslâm dünyasında, medreselerden önce de eğitim-öğretim faaliyetlerinin olduğu bilinmektedir. Fakat bu faaliyetler, belli ve özel yerlerde değildi. Yani sadece eğitim öğretim için tahsis edilmiş ve eğitim-öğretim alanıyla ilgili gerekli donanımlara sahip mekânlar değillerdi. Medreselerden önce eğitimin yapıldığı bu mekânlara kısaca değinmek gerekirse;

a. Câmî: Henüz küttâb ve medrese gibi müstakil eğitim kurumlarının ortaya çıkmadıkları bir dönemde, kullanılmaya en elverişli ve hazır yerler olarak görülmüşlerdi. Arapça isminden de anlaşılacağı gibi câmî, halkı toplayan veya halkın toplantı yeri anlamlarına gelmektedir. Bu yüzden sosyal müesseselerimizin basında gelen câmiler hem ibadet yeri, hem de cemaatin toplu bulunması nedeni ile memleket, muhit ve mahalleye ait işlerin görüşülüp karara bağlandığı yerd. Günümüzde de câmiler, ibadet yeri olma özelliğinin yanı sıra, insanların inanç, ibadet, ahlâk gibi dinî konularda eğitildiği örgün eğitim kurumları olarak hizmet vermeye devam etmektedirler. İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren mescitlerde ders halkaları teşekkül etmeye başlamış ve bu gelenek günümüze kadar gelmiştir. Gerek Hz. Peygamber, gerek diğer ashâb, câmide oturup etraflarına toplanan halkı aydınlatmışlardır. Hz. Peygamber'i dinleyenler, işittikleri hadisleri üç defa tekrar ederek ezber yaparlardı. Bu toplantılarda ilmin önemi üzerinde de durulurdu. Hatta bu anlamda camiler, İslâmî dönemdeki ilk eğitim müessesesidirler denilebilir. Müslümanların fethettikleri yerlerde gerek ibadet merkezi olarak, gerekse eğitim kurumu olarak büyük bir hizmet ifâ etmiştir. Câmînin ilk sekli, Araplarda ortaya çıkmıştır. Diğer Müslüman milletler, o sekli memleketlerindeki yerli mimarî yapı ve iklim durumuna göre değiştirmişlerdir. Kurulusundan itibaren, câmilerde Kur'an ilimleri, dil, Hadis, Fıkıh ve usûlü, Kelâm, mezhepler bilgisi gibi dinî ilimler daha ilk hicrî asırdan itibaren câmilerde okunmaya başlanmıştır.⁴⁵

b. Küttâb: Bu müessesenin ismi olan "el-küttâb", yazdırmak ve yazı öğretme manasına gelen "et-Tektib" kökünden türmüştür. Ve yazı öğrenilen yer demektir. Bu anlamda küttâb

⁴⁴ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.629.

⁴⁵ Kazıcı, "Eğitim", s.76-80.

ekseriyetle okuma yazma öğretimine tahsis edilen küçük yerler için kullanılmaktadır.⁴⁶ Bir tür sıbyan mektebi demek olan küttâblar, İslâmiyet'in doğusundan önce de vardı. Araplarda çok az kimse yazı yazmayı biliyordu. Nitekim İslâmiyet'in doğusunda Kureyş'ten okuma yazma bilenlerin sayısının on yedi rakamında kalması bunu göstermektedir. İlk zamanlarda çocuklara Kur'an ve dinî bilgiler, Ali b. Ebu Tâlib ve Abdullah b. Abbas'ın yaptıkları gibi halkalara katılmaları suretiyle verilmiştir. Bunlar da yazıdan çok ezber usûlü ile yapılmıştır İslâmiyet ile okuma yazma teşvik edilmiş ve Gayri Müslimlerden istifade edilmiştir. Kur'an-ı öğrenmiş olan çocuklar, kısmen gramer, aritmetik, şiir öğrenmek suretiyle ilkokul dersleri sona eriyordu.⁴⁷

1.3.2. Anadolu Selçukluları Zamanında Medreseler

İlk zamanlarda İslâm dünyasının, eğitim öğretim yerleri olarak kullandığı cami ve mescitlerin, aslında birer ibadet yeri oluşu, eğitim öğretim işinin ise, ibadet yerinde bulunması gereken huzur ve sükûnu bozuşu, küçük çocukların mescitleri temiz tutamayacakları endişesi, öğrencilerin sayısının, mescitlere sığmayacak kadar artması ve mescitlerde ibadetin muntazaman olarak yapılmasını engellemesi, eğitim öğretim için yeni bir yer aramayı zorunlu kıldı. Müstakil kuruluşlar, bu iş için camiden daha elverişliydi. Camilere göre daha kullanışlı olan medreselerde bugünkü sınıflara karşılık olan eyvanlar yanında öğrenci ve müderrislerin ikametine mahsus yerler de vardı. Yani medreseler, eğitim ve öğretime camilerden daha uygun yerler durumundaydı.⁴⁸

Bilindiği üzere İslâmiyet, eğitim ve öğretime büyük bir önem vermiş, insanları; araştırmaya, kendini geliştirmeye, yanlıştan uzaklaşıp, doğruya ulaşmaya teşvik etmiştir. İslâmiyet'in eğitim ve öğretime verdiği önemi, Kur'an-ı Kerim'in 96. suresi olan Alâk suresinin ilk ayeti olan "Yaradan Rabbi'nin adıyla oku"⁴⁹ ayetinden ve yine Hz. Peygamber (s.a.v) 'in uygulamalarından anlamaktayız. Şöyleki; İslâmi dönemde toplu öğretimin yapıldığı ilk yer Erkam bin Ebu Erkam'ın evidir. Hz. Peygamber, orada

⁴⁶ Kazıcı, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s.339.

⁴⁷ Kazıcı, " **Eğitim**", s.73-75.

⁴⁸ Ahmet Gül, **Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l Hadislerin Yeri**, Ankara, TTK Yay., 1997, s.4.

⁴⁹ **Âlâk-1.**

Müslümanlara Kur'an öğretiyordu. Sonra cami ve mescitler okul görevi yapmaya başladılar. Medine'ye Hicret'ten önce Hz. Peygamber Mus'ab bin Ümeyr ve İbn Umm-i Maktûm gibi bilgin sahabileri oradaki yeni Müslümanlara öğretmenlik yapınlar diye Medine'ye göndermişti. Kendileri Medine'ye gidince bir câmi inşa ettirdiler ve câminin bir kısmını mektep olarak kullandılar. Abdullah b. Said b. As öğrencilere yazı yazmayı öğretmiştir. Bu kişi Bedir Savaşı'nda şehit olmuştur. O'nun boşluğunu doldurmak için Bedir zaferinde esir düşenlerden bilgili olanlara kurtuluş fidyesi olarak Müslüman çocuklara okuma-yazma öğretme zorunluluğu getirilmiştir.⁵⁰ Bedir Savaşı'nda, harp esiri olarak karşı taraftan ele geçirilen her bir kimse için 4000 dirhem kurtuluş akçesi istenmiş bunlardan okuma-yazma bilenlerden her biri, Medineli on Müslüman çocuğa bunu öğretme karşılığında serbest bırakılacaklardı. Zeyd b. Sâbit de bunlardan, okuma-yazma öğrenen Ensar çocuklarından biridir. Böylece Medine'de verilen eğitimin seviyesi her geçen gün artmıştır.⁵¹ Hz. Peygamber, İslâmiyet'in yayılmasını hızlandırmak için halkı eğitime yönlendirmiştir. Açılan câmilerde, halkı etrafına toplayarak onlara ders vermiştir. Böylece İslâm dini, kısa sürede Arap Yarımadası'nın dışına çıkma fırsatı bulmuş ve genişlemiştir. İslâmiyet'in nüfuzunu gösterdiği yerlerde de okullar açılmaya başlanmış ve ilme büyük önem verilmiştir.1066–1067 yılı, İslâm eğitim-öğretim tarihinde bir dönüm noktası kabul edilir. Bu yılda, Büyük Selçuklu veziri Nizâm'ül-Mülk'ün inşa ettirdiği medreseler manzumesinin ilki Bağdat'ta açılmış oldu. Bunlar, merkezi yerlerdeki büyük medreselere ilave olarak, bütün İslâm âlemine, hatta ta kasaba ve en küçük köylere varıncaya kadar yayıldı.⁵²

Medreselerin doğmasını sağlayan ana fikir, dini eğitim ve kültür programlarının uygulanacağı yer ihtiyacına cevap verecek kuruluşlara ihtiyaç duyulmasıyla başlamıştır, denilebilir.⁵³ Ayrıca medreseler, Sünniliğin evrensel kabulünü tesis etmenin yanında Ortadoğulu nüfusların ihtidaları için hizmet veriyorlardı.⁵⁴ Selçuklular, sapıklık ve din dışı kabul ettikleri faaliyetlere karşı halkın zihnine hür düşüncüyü yerleştirebilmek için, Şiiliğe karşı Sünniliği benimseyerek bu doğrultuda çalışmalar yapmışlardır.⁵⁵ Bu anlamda

⁵⁰ Mustafa Bilge, **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Yayınları,1984,s.16.

⁵¹ Kazıcı,"Eğitim",s.71.

⁵² Çelebi, **İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi**, s.31.

⁵³ Gönül Cantay, **Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları**, AKM Yay., Ankara 1992,s.35.

⁵⁴ Ira M. Lapidus, **İslâm Toplulukları Tarihi**, çev. Yasin Aktay, C. 1,İstanbul, İletişim Yay., 2002, s.253.

⁵⁵ Kazıcı, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s.345.

Nizâm'ül-Mülk, medrese inşa ettirilerek Sünni gruplar arasında bir birlik duygusu oluşturma siyaseti takip etmekteydi. Bu siyasetin en temel aracı, Selçuklu hükümdarlığı altındaki her memlekette medreseler inşa edip donatmaktı. Medreselere Selçuklu desteği Sünni din öğretmenleri ve Sünni tebliğcilerin genel nüfusu eğitmesi için geniş bir zemin olacak ve devlet desteği altında Fatımi ve İsmaili iddialara karşı geniş bir Sünni cephe oluşturulacaktı.⁵⁶ Bu şekilde Selçuklular, sapıklık ve din dışı kabul ettikleri inançlara karşı, halkın zihnine hür düşüncüyü yerleştirebilmek için bir karşı faaliyetle harekete geçmekten başka çare olmadığını anladılar. Ve gördüler ki, ilim yaymak bu hususta en hayırlı yoldur. Vatandaşa, gerçek dini öğrenme imkânı hazırlanırsa, şüphesiz onlar, hidayeti delâletten, hayrı şerden ayırt edebileceklerdir. İşte medreseler bu gayenin tahakkuku için ortaya çıkmıştır.⁵⁷ Aynı maksatla medrese kurma faaliyetleri daha sonraları da duraklamadı. Zira Nizâm'ül-Mülk devrinden sonra gelen Selçuklular da bu çığır üzerinde yürüdüler.⁵⁸

Selçuklularda din anlayışı, İslâm'ın Sünnilik yorumunu kuvvetlendirme ve sağlamlaştırma üzerine kurulmuştur. Bu kurumlarda öğrenilen ilim, daima Sünniliği himaye etmiştir. Bu bakımdan Sünniliğin, aslında medreselerin gelişmesinde önemli rolü olmuştur. Çünkü Sünniliği koruyan medreseler, aynı gayeyi güden Selçuklu Devleti tarafından himaye edilmiş ve maddi olarak desteklenmiştir.⁵⁹

Anadolu Selçukluları Konya'yı başkent yaptıktan sonra, bu şehir bir ilim ve irfan merkezi olmaya başlamış, saray bünyesinde birçok eğitim kurumları inşâ edilerek çevre illerdeki âlimlerin Konya'ya gelmeleri sağlanmıştır. Bu bilginler sadece talebeler değil, devrin sultan ve emirleri de istifade etmişlerdir. Başta I. Alâeddin Keykubâd ve sonraki sultanlar ile Sahip Ata Fahreddin Ali, Celâleddin Karatay, Muineddin Süleyman Pervane gibi emirler, bilgin ve sanatkârların hâmisî olmuşlardır. I. Alâeddin Keykubâd döneminde siyasî, iktisâdî ve medenî açıdan elde edilen başarılar kültürel faaliyetlerle, eğitim kurumları ile taçlandırılmıştır. Bu faaliyetleriyle Sultan, halk arasında "Uluğ Keykubâd" adı ile anılmıştır. Anadolu Türk Devletinin bu en seçkin simasının 45 yaşlarında iken vefatı, Selçuklular için pek ağır neticeler doğurmuştur.⁶⁰ Genel olarak Selçuklulardan

⁵⁶ Lapidus, **İslâm Topluları Tarihi**, s.251.

⁵⁷ Çelebi, **İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi**, s.111-112.

⁵⁸ Çelebi, **İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi**, s.111.

⁵⁹ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.621.

⁶⁰ İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, MEB Yay.,1992,s.68.

itibaren medreselerde okutulan ilimler Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm, Akâid, Mantık, Arap dili ve Edebiyatı (Sarf-Nahv, Belâgat), Riyâziye, Hikmet, Hesap, Heyet ve Hendese olmuştur. Ayrıca vakıf olarak tesis edilen bu medreselerde öğretim parasız olup, öğrencilerin yiyecek ve yatacak masrafları vakıf gelirlerinden karşılanır, ayrıca kendilerine harçlık verilirdi. Ayrıca öğrencilerin ilim seviyelerini yükseltmek için her yıl medreseye 100 dinar değerinde kitap alınması şart kılınmıştı.⁶¹ Görüldüğü üzere Anadolu Selçuklu Devleti zamanında kurulmaya devam eden medreseler, sağlamış olduğu her türlü imkânlarla insanların eğitime hizmet etmiş ve toplumun medeni seviyesi artarak devam etmiştir.

1.4.Kervansaraylar

1.4.1.Kervansarayların Sosyal İşlevleri

Asırlar boyunca vakıfların Türk medeniyet tarihine kazandırmış olduğu, devrinin mimari özelliğini, sosyal seviyesini gösteren muhteşem abideleri arasında kervansarayların özel bir yeri vardır. Bu özellik kervansarayların, bir devrin, gelişmiş bir medeniyetin seyahat ve ticaret hürriyetini himayesine alan, sosyal hayatın, sosyal dayanışmanın bir yönünü geliştiren, milletlerarası ticarete emniyet sağlayan, büyük ve medeni devletlerin fertlerinin malını ve canını korumak yolundaki vazifesine yardımcı olan müesseseler olmak vasfını taşımasından ileri gelmektedir.⁶² Müslüman toplumların meydana getirdiği hayır ve sosyal kurumlarının başında bulunan müesseselerden biri olan kervansaraylarda, din, dil, ırk, renk ve mezhep farkı gözetmeden herkese hizmet verilmiş, yapmış olduğu hizmetlerle eşine rastlanmayan bir müessese olarak insanlık tarihine iz bırakmıştır. Kervansaraylara gelenlerin zümre, ırk, din farkı düşünülmeden ağırlanması, ihtiyaçlarının karşılanması, bu müesseselerin hepsinde uygulanan en önemli şartlardandır ki, bugün dünyanın en ileri kuruluşlarında bile bu şekilde ve bu espri içerisinde pek az müessese bulunmaktadır. Ayrıca kervansaray vakfiyelerinde, iyi insan oldukları takdirde, yabancılar ve azatlı kölelere de mütevellilik (vakfın yönetimi kendisine verilmiş olan kimse) veya

⁶¹ İsmet Kayaoğlu, “Selçuklu Vakfiyeleri ve İçerdikleri Sosyal Motifler”,Türkler Ansiklopedisi, VII, Ankara, Yeni Türkiye Yay.,2002, s.282.

⁶² Feramuz Berkol, “Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları “,VD.,C X, Ankara, PYS Vakıf Sistem Matbaası, 2006,s.344.

diğer memuriyetlerin verilebileceğinin şart kılınmış olması, o zaman sosyal adalet ve iş hürriyeti yönünden ne derecede kuvvetli ve demokratik bir fikre sahip olduğunu göstermektedir.⁶³

Kervansaray inşası ve buralardaki hizmet çeşitliliği, Anadolu Selçukluları zamanında nihai şeklini alarak zirveye ulaşmıştır.⁶⁴ Buralar, Anadolu topraklarında herhangi bir sebeple seyahat eden tüm yolcuların da aynı oranda istifade edebilme haklarına sahip oldukları mekânlar olarak görev yapmışlardır.⁶⁵ Selçuklular zamanında tesis edilmiş kervansarayların vakfiyelerini incelediğimizde, bir takım esaslara bağlanmış düzenli ve emniyetli bir işleyiş görülür. Selçuklular zamanından kalmış olan Karatay Kervansarayı vakfiyesi incelendiğinde bilhassa kervansarayların işlemleri hakkında ilgi çekici bir takım şartların mevcut bulunduğu ve bu şartlara göre zengin vakıf gelirleri olan bu müesseselerin hiçbir fark gözetilmeden kervansaraya gelen yolcuların emrinde bulunduğu ve kendilerinin ağırlandıkları anlaşılır.⁶⁶ Bu anlamda kervansarayların topluma hizmet anlamında gerçekleştirmiş oldukları uygulamaların, o dönem Selçuklu toplumunun ulaşmış olduğu medeni seviyeyi, sosyal düzeyi göstermesi bakımından önemlidir.

Han ve kervansaraylara gelen yolculardan bir kısmı Anadolu'ya çok uzak yerlerden gelmiş, yardım ve ilgiye muhtaç, yabancı gayri Müslim tacirler, seyyahlar ve köleler olduğuna göre, vakfiyede belirtilen yardımların onlar üzerinde çok müspet tesirler bırakacağı ve hemen olmasa bile, sürekli propagandaların da tesiri ile pekâlâ ihtidalaraya yol açabileceğini düşünmekteyiz. Böylece han ve kervansaraylar Türkleşme ve İslâmlaşmaya tesir eden müesseseler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁷ Bu anlamda Anadolu Selçuklu Devleti zamanında inşa edilmiş kervansarayların sadece ticari gaye için değil, aynı zamanda insani gayelerle de inşa edildiğini bizlere göstermektedir. Yine büyük kervansaraylarda hastane, mescid, tabib ve ilaç bulundurulması da buraların medeni ve içtimai teşkilâtını anlamak bakımından dikkate şayandır.⁶⁸

Kısaca, Anadolu Selçuklu kervansarayları, dönemlerinin mimari haşmetinin ve sosyal yaşantısının üstün seviyesinin delilleridir. Hangi yönlerden ele alınırsa alınsın Türk

⁶³ Berkol, "Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları", s.348.

⁶⁴ Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s.315.

⁶⁵ Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s.671.

⁶⁶ Berkol, "Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları", s.347.

⁶⁷ Çetin, *Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, s.252.

⁶⁸ Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s.316.

kervansaraylarının medeniyet dünyasına daima ışık tutacak olan önemli müesseseler olduğunu görmekteyiz. Kervansaraylar, yapıldıkları devirlerde her türlü medeni ihtiyaçları karşılayacak şekilde teşkilatlanmış ve Batı'da hiçbir zaman eşine rastlanmayan birer şefkat ve yardım müesseseleridir.

1.4.2.Kervansarayların Ekonomik İşlevleri

Selçuklu Devleti'nin büyük ve ileri görüşlü sultanlarının, iktisadi ve ticari siyaseti sayesinde Türkiye, milletlerarası bir ticaret merkezi haline gelmiştir. II. Kılıçaslan, I.Gıyaseddin Keyhüsrev, I.İzzeddin Keykavus ve I.Alâeddin Keykubad gibi sultanların, iktisadi ve ticari faaliyetleri artırmak için çeşitli vasıtalara, birçok koruyucu ve teşvik edici tedbirlere başvurduklarını görüyoruz.⁶⁹ Bu vasıtalarından birisi de şüphesiz ki ticaret yolları üzerinde kurulmuş olan ve ticaretin gelişmesinde mühim roller oynayan kervansaraylardır. Kervansarayların inşa edilmesi ile ticari faaliyetlerin yoğunluk kazanması arasında sıkı bir ilişki olduğu muhakkaktır.

Selçuklu sultanları, hem halkın, hem de ticaret kervanlarının emniyet içinde Anadolu'da seyahat edebilmeleri için bu coğrafyada çok sayıda kervansaray inşa etmişlerdir. Sultanlara ait ilk kervansaray, II. Kılıçaslan tarafından Aksaray civarında yapılmıştır.⁷⁰

II. Kılıçaslan (1155–1192) ile başlayan kervansaray yapımı, onu takip eden hükümdarlar zamanında da süratle devam etmiştir. Ticaret yolları emniyet altına alındıkça ticaret gelişmiş, ticaret geliştikçe daha fazla kervansaray yapma imkânı ortaya çıkmıştır. Selçukluların ticareti koruma faaliyetleriyle Anadolu, uluslar arası bir ticaret ve transit ülkesi haline gelmiştir.⁷¹ Anadolu'da gelişen milletlerarası ticari faaliyetler, Selçuklular devrinde kültür ve medeniyet hareketlerine paralel olarak, iktisadi kalkınmayı da çok hızlandırmış; bu sayede büyük imar işlerine girişilmiş; büyük şehirler muhteşem surlarla çevrilmiş, cami, medrese, hastane, tersane, köprü ve kervansaraylar ile de Türkiye

⁶⁹ Osman Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul, Boğaziçi Yay.,1998,s.95.

⁷⁰ Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, s.97.

⁷¹ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.666.

bezenmiştir.⁷² Selçuklu sultanları gibi, Selçuklu Devleti'nin ileri gelen büyük devlet adamları, hatta varlıklı ve nüfuz sahibi Selçuklu kadınları da kervansaray yapımını devam ettirmişlerdir. Selçukluların ileri gelenlerinin yaptırmış oldukları bu kervansaraylara zengin vakıflar bağlanmış, buraların bütün giderleri vakıflar sayesinde karşılanmıştır.⁷³ Bağlanan bu vakıflar kervansarayların büyüklükleri ve teşkilâtları oranında değişmekteydi. Bir kervansaray hacim ve teşkilât bakımından ne kadar büyük ise bağlanan vakıflar da o nispette zengin olmaktadır.Yapılan araştırmalar, kervansarayların önemli ticaret yolları üzerinde, güvenli bir ulaşımı sağlayacak şekilde birer menzillik mesafelerde inşa edildiklerini; bünyelerinde, kervanların tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek çeşitlilikte birimler bulunduğunu göstermektedir.⁷⁴ İçlerinde yatakhaneleri, aşhaneleri, erzak ambarları, ticari eşyayı koyacak depoları, yolcuların hayvanlarını koyacak ahırları, samanlıkları, yolcuların namaz kılmaları için mescitleri, misafirlerin yıkanması için hamamları, şadırvanları, hastaneleri ⁷⁵ gibi kervanların ihtiyacının karşılanmasına özen gösterildiği ve bu sayede ticari ve iktisadi hayata mühim derecede katkılar sağladığı görülmektedir.

Anadolu Selçuklu devrindeki ticaret yollarında hem konaklama ihtiyacını, hem de güvenliği sağlama amacı taşıyan kervansarayların⁷⁶ ekonomi noktasında pek çok işlevleri mevcuttu. Kervansarayların, Anadolu'da cereyan eden mahalli ve milletlerarası ticaret faaliyetlerinin gelişmesinde önemli hizmetleri görülmüştür. Zira bu kervansaray ve hanlar vasıtasıyla Anadolu yollarının emniyeti sağlanmış ve bu yollar üzerinde ticaretin kesintisiz sürdürülmesi mümkün olmuştur.⁷⁷ Birçok kervansarayın kendi bünyesi içinde pazarlama yerleri bulunduğu ve kervanların getirmiş olduğu ticaret eşyasının satılması ve çevre halkının da bu mallardan faydalandırılması için yaptırılmış olduğu görülmektedir.⁷⁸ Bunun yanında kervanların geçtiği kasabalar gibi konakladığı kervansarayların civarı da küçük bir ticaret merkezi haline gelirdi. Örneğin Karatay Kervansarayı civarı da böyle bir merkez idi.

⁷² Kemal Göde,"Selçuklu Türkiyesi Şehirlerinin Özellikleri "III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri 20–22 Mayıs 1993, Konya, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları,1994 s.58.

⁷³ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.669.

⁷⁴ Osman Uysal,"Konya- Eğridir Güzergâhında Bazı Kervansaraylar " III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri 20–22 Mayıs 1993, Konya, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yay.,1994, s.71.

⁷⁵Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, s.100.

⁷⁶ Uysal, ,"**Konya- Eğridir Güzergâhında Bazı Kervansaraylar** " , s.72.

⁷⁷ Çetin, **Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı**, s.249.

⁷⁸ Berkol, "**Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları**", s.349.

Kervansarayın inşasından sekiz sene sonra orada on beş dükkân ve kira getiren evlerin bulunması bu ticari faaliyet hakkında bize bir fikir verebilir.⁷⁹ Görüldüğü üzere kervansaraylar, kuruldukları bölgelerde hem ekonomiyi canlandırmış hem de buldukları yerlerin kısa zaman içerisinde imarına kolaylıklar sağlamıştır. Asrımızın modern kara nakil vasıtalarından önce geçmiş asırlarda küçüklü, büyüklü kervanların kıtalararasındaki ticari ve kültürel ulaşımını sağlayan yegâne vasıtalar olduğu, batı dünyası ile doğuyu birleştiren kara yollarının da Anadolu'dan geçerek, İran ve Türkistan'ı takiben Hindistan ve Çin'e ulaştığı hususu dikkate alındığında, bu yolların ve yollar üzerindeki yapıların⁸⁰ ekonomi ve sosyal alandaki faydalarının önemleri açıkça anlaşılmış olur.

1.5.Şifahaneler

1.5.1. Anadolu Selçukluları Zamanında Şifahaneler

Temeli vakıflara dayanan sosyal müesseselerimizden biri de hastanelerdir. İslâm dünyasında dâru'ş-şifa, dâru's-sıhha, dâru'l-âfiye, bimâristan, Bimarhâne, maristan, dâru't-tıb, şifâiyye gibi isimlerle anılırlardı. İslâm tarihinde ilgilenmeyi Hz. Peygamber (S.A.V.) devrine kadar götürmek mümkünse de, tam teşkilâtlı ilk hastanenin h. 88 (m.707) tarihinde Şam'da Emevi halifesi Velid b. Abdülmelik tarafından tesis edildiği bilinmektedir.⁸¹ Bununla beraber daha sonraki dönemlerde hastanelerin her açıdan daha donanımlı olarak yapılarak devam ettiği görülmektedir.

Anadolu Selçuklu dönemi darüşşifaları, sağlık yapıları olarak meydana getirilmiştir.⁸²

İslâm, insan sağlığına önem veren, insanın hastalanmaması için gereken tedbirlere başvurmasını ve hastalandığı zaman da tedavi edilmesini emreden bir dindir. Bu bakımdan Müslümanlar, hastalara yardım etmek ve onların sıkıntılarını gidermek için ellerinden gelen çabayı sarf etmekten geri durmadılar. Bu anlayıştan hareketle, kurulan hastanelere gelenleri din, dil ve ırklarına bakmadan tedavi ediyor, onlara yardımda bulunmayı bir

⁷⁹ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.108.

⁸⁰ Berkol, "Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları", s.346.

⁸¹ Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s.318.

⁸² Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, s.9.

vazife telakki ediyorlardı.⁸³ İktisadi ve kültürel bakımdan çok ileri bir durum arz eden Selçuklu Türkiye'sinde tababet de o derece ehemmiyet kazanmıştı ki hemen her şehirde ve kasabada mevcut hastanelerde tedavi meccani olup, her birinin büyük vakıfları vardı.⁸⁴ Tıbbi alanda, Selçuklular hayret edilecek bir maharete sahiptiler. Tesis edilen darüşşifalarda hekimler daimi bir faaliyet halindeydiler. Bu müesseseler eğitim bakımından büyük öneme sahip kuruluşlardı. Zira buralar, hem tedavi hem de eğitim yeri vazifesi görüyorlardı. Nitekim , “Dâru't-tıb” denilen tıp medreseleri, aynı zamanda hastalara şifa dağıtan birer müessese idiler. Hastaneler sadece bedeni rahatsızlıklarla ilgilenmiyor, aynı zamanda ruhi ve psikolojik hastalıklarla da ilgileniyordu.⁸⁵

Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilmiş darüşşifalar şunlardır;

—Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası ve Medresesi (1205–06)

—Sivas İzzeddin Keykâvus Darüşşifası (1217–18)

—Divriği Turan Melik Darüşşifası (1228–29)

—Çankırı Cemaleddin Ferruh Darüşşifası (1235)

—Aksaray Darüşşifası (XIII. Yüzyılın ilk yarısı)

—Kastamonu Pervaneoğlu Ali Darüşşifası (1272–73)

—Tokat Muineddin Pervane Darüşşifası (XIII. Yüzyıl son çeyreği başı)⁸⁶

XII-XIII. yüzyılda, bilhassa İzzeddin Keykavus (1211–1220) ve Alâeddin Keykubâd (1220–1237) döneminde, ülkenin milletlerarası ticaret yollarına köprü olması, devletin takip ettiği siyasi ve ekonomik politikalar; Anadolu'ya tarihinin en zengin ve medeni devirlerinden birini yaşatmıştır. Bu iktisadi yükselişe paralel olarak cami, medrese, kervansaray, köprü, çeşme ve hastanelerle donatılan ve çevre ülkelerden davet edilen ilim ve sanat adamları ile Selçuklu şehirleri Türk-İslâm yerleşim merkezleri hüviyetini kazanmışlardır.⁸⁷

⁸³ Kazıcı, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s.319.

⁸⁴ Kozak, **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**,s.15.

⁸⁵ Kazıcı, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s.319.

⁸⁶ Cantay, **Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları**, s.15.

⁸⁷ Ali Haydar Bayat,“**Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin Tek Örneği Olarak Sivas Darüşşifası Vakfiyesi**”,Türk Kültürü Dergisi, S;333,Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi,1991,s.5.

1.6.Tekkeler ve Zaviyeler

1.6.1.Anadolu Selçuklu Devleti Zamanında Tekkeler ve Zaviyeler

Anadolu Selçukluları'nda yapılmasına en fazla önem verilen sosyal kurumlardan biri de tekkeler ve zaviyelerdir. Tekke, derviş adı verilen tasavvuf ehlinin toplandıkları, zikrettikleri ve kendi tarikatlarının usullerini uygulayarak dini ve tasavvufi hayatı yaşadıkları yapılara verilmiş olan bir isimdir. Tarikatın büyüklerinden birinin şeyh postuna oturduğu veya tarikatın ileri gelen isimlerinden birinin yattığı tekkelere Hankâh, gelip geçen yolcu dervişlerin misafir edilip ağırlandıkları küçük tekkelere ise zaviye denmektedir.⁸⁸

Selçuklu hükümdar ve devlet adamlarının tekke ve zaviye inşa ettirdikleri bilinmektedir. Devlet görevlileri dışında özel kişilerde Anadolu'da çok sayıda zaviyeler açmışlardır. Özellikle Selçuklu zenginleri medreseler yanında, bir nevi halk mektepleri durumunda bulunan tekke ve zaviyeleri de inşa etmekten geri durmuyorlardı.⁸⁹ Anadolu Selçuklu sultanları, yeni fethettikleri yerlerde şeyhler için tekkeler ve zaviyeler inşa ederek bunlara zengin vakıflar tahsis etmişlerdir. Bunlar sadece şehirlerde kurulmamış; ülkenin her tarafına yayılmıştır. Sultanlar, şeyhlere ve dervişlere büyük bir saygı göstermişlerdir. Sultan İzzeddin Selçuki'nin Şeyh Necmeddin Bağdadi'ye, I.Alâeddin Keykubad'ın ve emirlerinin Şehabeddin Sühreverdi ve Behaeddin Veled'e gösterdiği saygı ve yakınlık Anadolu Selçukluları döneminde şeyhlerin sahip buldukları nüfuzu anlamamıza kolaylık sağlamaktadır.⁹⁰

Gerek Selçuklular ve gerekse Osmanlılar, bilhassa uçlardaki şehirlerin şenlenmesi ve Türk hâkimiyetinin tesisi için, Horasan'dan gelen dervişlere boş araziler gösterip onların buralarda zaviyelerini kurmalarına müsaade ediyorlardı.⁹¹ Hatta merkeze uzak olan yerlerde güvenliği sağlamak ve buralarda tekkelerin terbiye edici özelliklerinden

⁸⁸ Abdulkaki Gölpınarlı, **100 Soruda Tasavvuf**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1985,s.17.

⁸⁹ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.653.

⁹⁰ Ünver Günay-A.Vehbi Ecer, **Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yay., 1999,s.161.

⁹¹ Çetin, , **Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı**, s.189.

faaydalanarak, oluşabilecek dert ve sıkıntılarını ortadan kaldırmak için devlet, maaş vermek suretiyle bu müesseselerin kurulmasını da sağlıyordu.⁹²

Tekke ve zaviyeler nefisle cihadı ön plâna çıkaran kurumlar olmakla birlikte, yerine göre bazı dönemlerde düşmanla cihat etmek üzere imkânları ölçüsünde elemanda yetiştirmişlerdir. Onların bu mahiyetleri, zaman içinde ribatların, niçin tekke ve zaviye anlamında kullanıldıklarını da ortaya koymaktadır. Esasen daha çok uçlarda konuşlanmış olan ve İslâmlaştırma faaliyetlerini sürdüren gazi dervişler de, tekke ve zaviyelere bağlı olarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Böylelikle bu zaviyeler hem bir ribat ve kışla vazifesi görmüşler, hem imar ve iskân vasıtası olmuşlar, hem de kültürel anlamda tebliğ fonksiyonu icra etmişlerdir. Bu anlamda söz konusu kurumlar, Anadolu'nun İslâmlaştırılma ve Trkleştirilmesinde de mühim rol oynamışlardır.⁹³

Dervişlerin birçoğunun tekkelerini kurdukları “ l araziyi “ işleyip bağ ve bahçe haline getirmeleri, kuyu kazıp su çıkarmaları ve araziyi sulamaları, kısaca ziraatla uğraşmaları iktisadî bakımdan tekkelere önem kazandırmıştır.⁹⁴

1.6.2. Tekkeler ve Zaviyelerin Sosyal İşlevleri

Psikolojik, pedagojik ve tıbbi meselelere varıncaya kadar geniş bir hizmet sahası olan tekkeler, o devrin mektebidir, hastanesidir, spor yurdu, moral kaynağıdır, dinlenme kampıdır. Tekke o beldenin güzel sanatlar akademisidir, edebiyat ocağıdır, fikir ve kültür merkezidir.⁹⁵ Zaviyeler çok yönlü ihtiyaçlar göz önüne alınarak inşa edilmiştir. Gelip geçenler zaviyede konakladığı zaman, bütün içtimai ihtiyaçlarını giderebildiği gibi, binek hayvanına bile istirahat yeri bulabilirlerdi.⁹⁶ Her Şeyden önce birer ‘ terbiye ocağı ’ olan zaviyelerde okur-yazarlık eğitimi de yapılır ve dini, ilmi bilgiler verilirdi. Edebiyat, Kur'an-ı Kerim okuma, Türkçe, Arapça dillerinin öğretilmesinden başka; güzel yazı yazma, musiki dersleri de verilirdi.⁹⁷ Anadolu Selçuklu sultanları cami, medrese gibi diğer

⁹² Kazıcı, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s.308.

⁹³ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.658.

⁹⁴ etin, **Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı**, s.190.

⁹⁵ Abdurrahman Güzel, **Tekke ve Zaviyelerin İslâm Düşüncesindeki Yeri ve İlgası**, Ankara, Kemalist Atılım Birliği Yayını,1992,s.34.

⁹⁶ Yusuf Ekinci, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, İstanbul, MEB Yay.,1989, s.24.

⁹⁷ Ekinci, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, s.37.

Anadolu yapılarına gösterdikleri ilgi kadar tekke ve zaviyelerin yapılmasına da göstermişlerdir.⁹⁸

Selçuklu sultanları Anadolu'da yeni bir şehir ve bölgeyi fethettikleri zaman, ilk iş olarak orada cami, medrese ve zaviye inşa ediyor, tüccarları, din adamlarını ve Türk nüfusunu bu yerlere yerleştiriyorlardı. Bu suretle Anadolu, nüfusu ve kültürüyle İslâmlaşıyor, fetih hadisesi de manen ikmal ediliyordu.⁹⁹ Bu sayede bu müesseseler hem fethedilen bölgeleri İslâmlaştırıyor hem de gaza ruhunu canlandırıyorlardı.

Şehirlerden köylere, ülkenin en ücra köşelerine, dağ başlarına kadar yayılan zaviye, yani toplantı ve konak evleri kurulmuştur ki, bunlar konaklama yerlerinin az bulunduğu bir dönemde çok büyük bir sosyal hizmeti yerine getiriyorlardı.¹⁰⁰ Yani bu müesseseler dini bir müessese olmakla birlikte, daima toplumsal yardım ve şefkat kaynağı olarak işlev görmüşlerdir.¹⁰¹ Zaviyeler özellikle garipler için bir barınma ve yaşama mekânı idiler. Selçuklu çağında, Anadolu'nun bir Türk-İslâm diyarı haline gelmesinde hankâh ve zaviyelerin önemli bir yeri olmuştur. Doğudaki Türk ve Müslüman ülkelerinden durmaksızın akıp gelen garipler için bu kurumların büyük bir yeri vardır.¹⁰²

Anadolu Selçukluları döneminde tekke ve zaviyeler çok yönlü roller oynamışlardır. Zaviyelerde yerleşen şeyhler, burada, hayatın bütün maddi ve manevi yönleriyle ilgilenmişlerdir. Bu kurumlar halkla iç içe olup, kapılarını daima onların hizmetine açmışlardır. Zaviyelerde padişahları kabul eden ve onlara nasihatlerde bulunan şeyhler köylerde yaşıyorlar ve toprak işleriyle uğraşıyorlardı. Bu bakımdan, buralarda inşa edilmiş olan zaviyeler, bulunduğu yörenin halkı için sığınacak ve dinlenilecek birer tesis görevi görmüştür.¹⁰³ Tekkeler, etraflarındaki insanların manevi ihtiyaçlarını temin ederek bölgelerinin insanlarına sahip çıkıyorlardı. Böylece, Kur'an'ın tavsiye ettiği bir metod olan hikmet ve güzel öğütle insanları dine ve hakikate çağırıyorlardı.¹⁰⁴ Dışarıdan gelen bir yolcu bu müesseselerin herhangi birine indiği zaman ulaşım vasıtası olan hayvanına bakılacak bir yer bulmaktadır. Kendisi ise güvenilir bir ortamda yatıp kalkacak, yıkanıp

⁹⁸ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.651.

⁹⁹ Güzel, **Tekke ve Zaviyelerin İslâm Düşüncesindeki Yeri ve İlgası**, s.31.

¹⁰⁰ Cemal Anadol, **Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Furuvenameler**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s.78.

¹⁰¹ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni** s.649.

¹⁰² Baykara, **Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, s.224.

¹⁰³ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.655.

¹⁰⁴ Kazıcı, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s.308.

temizlenecek, ibadet edecek, üstelik bir şeyler öğrenecek şansa sahiptir. Böylece bir ilden diğerine gelen ilim arayıcısı veya yol garibi, kimsesiz ortada kalmamaktadır. Sosyal dayanışma ve yardımlaşma en mükemmeli ile yapılabilmektedir.¹⁰⁵

Tekke ve zaviyeler, bilgi akışında ve aktarımında da kendi dönemlerinde önemli rol oynamışlardır. Zaviyeleri oluşturan kısımlardan birinin de kütüphaneler olduğu göz önünde tutulursa, onların eğitim faaliyetlerine vermiş oldukları önem daha iyi anlaşılmış olur.¹⁰⁶ Tekke zaviyeler, özellikle medreselerin pek etkili olmadığı köy ve göçebe muhitlerinin kültür ve eğitim hayatı üzerinde derin etkileri olmuştur. Şer’i ve dini ilimlerin tahsil edildiği birer oluk gibi çalışmışlardır.¹⁰⁷ Zaviyeler sadece dini ilimleri öğrenme yeri değil, aynı zamanda öğrenilen ilimleri uygulama mekânlarıdır. Bundan dolayı bazı kitabelerde zaviyeler için, ”Dâru’l Âmel” ibaresi kullanılmıştır.¹⁰⁸

Bu müesseseler çok çeşitli sorunları olan kişilerin barındığı bir sığınma evi olarak görev görmüştür. Sivas’ta “ Dâru’r Râha “ adındaki bir zaviyenin vakfiyesinden anlaşıldığına göre, burası, Müslüman, fakir, dul, yetim ve hastaları barındıran bir garipler yuvası durumundaydı.¹⁰⁹ Bu şekliyle tekkeler, yolcular için bir misafirhane, hasta ve yoksullar için de bir tedavi ve yardım merkezi olmuşlar; böylece onlar birer güvenlik mekanizması fonksiyonu görmüşlerdir.¹¹⁰

Tekke ve zaviyelerin sosyal yönden işlevlerinden birisi de temel inanç ve kültürün, halk arasındaki birlik ve sıhhatli bir haberleşmenin sağlanması idi. Günümüz yayın organlarının yaptığı hizmetler, o dönemlerde cami ve tekkeler tarafından yapılıyordu.¹¹¹ Buralar ticaret için yolculuk edenlerin de uğrak yerleridir. Söz konusu mekânlar, aynı zamanda birer tasavvuf kurumları olması itibarıyla, inzivaya çekilecek yerlerdi; birer namazgâhtır. Bu kurumlar, uzak ve yakın çeşitli bölgelerden gelen insanlara kapılarını sürekli açık bulundurmak durumundadırlar. Bu onların en önemli şartlarındandır. Bu bakımdan tekke ve zaviyeler kervansarayların en önemli yardımcısı durumundadırlar.¹¹²

¹⁰⁵ Küçükdağ- Arabacı, **Selçuklular ve Konya**, s.249.

¹⁰⁶ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.658.

¹⁰⁷ Turan, “**Selçuk Kervansarayları**”, s.492.

¹⁰⁸ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.660.

¹⁰⁹ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.655.

¹¹⁰ Günay-Ecer, **Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye**, s.161-162.

¹¹¹ Kazıcı, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s.308.

¹¹² Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.656.

1.7.Ahilik

1.7.1. Kuruluşu

Anadolu'da Ahi teşkilatının baş mimarı sayılan debbağların (derici esnafının) piri olup, Ahi Evren diye ünlenen Hacı Nasıreddin Mahmud'tur.¹¹³ Ahiliğin doğuşu, gelişimini ve özelliğini Türk Tarihinin derinlikleri ile İslâm dininin esaslarında aramak lazımdır. Çünkü ahilik, her ikisinin katkıları ile doğmuştur. Biri olmadan diğeri; ruhu olmayan bedene, ya da bedeni olmayan ruha benzer. Bir bakıma ahilikte Türklük beden ise, İslâmiyet o bedene canlılık veren ruh olmuştur.¹¹⁴ Bazı tarihi olaylar bu teşkilatın kuruluşu hakkında fikir vermektedir. Mesela, Ahiliğin bütün Anadolu'ya yayılmasına hizmet eden Sultan Alaaddin Keykubad'ın 1237 yılında oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından öldürülmesi üzerine, Ahilerle Türkmenlerin bu sultana karşı direnişe geçtikleri bilinmektedir.¹¹⁵ Ahi birliklerinin bu olayla XIII. yüzyılın birinci yarısında güçlü ve yaygın bir teşkilata ve müessiriyete ulaştığı görülmektedir. Yine yapılan araştırmalar, Türkiye Selçukluları Dönemi'nde Ahi teşkilatının ilk olarak Orta Anadolu'da (Kayseri) XIII. yüzyılın başlarında ortaya çıktığını ve bu asır içinde bütün Anadolu'ya yayıldığını göstermektedir. Özellikle Türkmenlerin Uluğ Sultan diye andıkları I.Alâeddin Keykubad zamanında bütün Anadolu'ya yayılmış ve devletin yapısı içinde yer almıştır.¹¹⁶ Anadolu'da Ahiliğin oluşumunda, İslâm dünyasında görülen fütüvvetin yanı sıra, İslâm tasavvufunun, İslâm'dan önceki eski Türk inançları, kültürü ve ahlâkının, Anadolu'nun o dönemdeki siyasi, tarihi, ekonomik, sosyal ve dini şartlarının etkileri olmuştur.¹¹⁷

Ahi birlikleri, başlangıçta, debbağ, saraç ve kunduraları kapsayan bir teşkilat olarak ortaya çıkmış, gelişerek bütün esnafı ve üye olmak isteyenleri bünyesinde toplayan çok yönlü sosyal bir kuruluş haline gelmiştir.¹¹⁸ Asya'dan gelme sanatkâr ve tüccar Türklerin, yerli tüccar ve sanatkârlar karşısında tutunabilmeleri, onlarla yarışabilmeleri, ancak, aralarında bir teşkilat kurarak dayanışma sağlamaları, bu yolla iyi, sağlam ve standart mal yapıp satmaları ile mümkün olabilirdi. Ahi birlikleri bu şartların tabii bir sonucu olarak

¹¹³ Mikail Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya, Kömen Yayınları,2003, s.258

¹¹⁴ Anadol, *Türk İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler*, s.76.

¹¹⁵ İkinci, *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, s.15.

¹¹⁶ Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, s.258.

¹¹⁷ Ünver Günay, "Dini Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik", Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kayseri 1998, S. X, s.70.

¹¹⁸ İkinci, *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, s.23.

ortaya çıkmıştır.¹¹⁹ Bu birlikler; köklü kültür değişmelerinin olduğu bir dönemde, birbirlerine karşı çatışmacı tavır alan grupları uzlaştırmak, parçalanmış aşiret bağlarının yerine yerleşik hayat tarzına uygun, koruyucu değerler meydana getirmek, Bizanslılara karşı Müslüman-Türk menfaatlerini korumak ve toplum huzurunun sağlanmasına yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur. Bu sebeple teşkilatın içtimai, kültürel, iktisadi ve siyasi yönleri vardır.¹²⁰

1.7.2.İlkeleri

Ahiliğin ana ilkelerini şu şekilde toparlayabiliriz;

- Kuvvetli ve galipken affetmek,
- Hidayetliken yumuşak davranmak,
- Düşmanlığı dostlukla, kötülüğü iyilikle karşılamak,
- Kendi ihtiyacı varken, elindekini başkasına vermek¹²¹

Ahilik teşkilatına göre, ahinin üç şeyi açık, üç şeyi kapalı olmalıdır. Açık olanlar;

- Eli açık olmalı; Yani cömert olmalı,
- Kapası açık olmalı; Yani konuksever olmalı,
- Sofrası açık olmalı; Yani konuksever olmalı,

Kapalı olanlar;

- Gözü kapalı olmalı; Kimseye kötü bakmamalı ve kimsenin ayıbını görmemeli,
- Dili bağlı olmalı; Yani kimseye kötü söz söylememeli,
- Beli bağlı olmalı; Yani kimsenin ırzına, namusuna, haysiyet ve şerefine göz dikmemeli.¹²² Ahilik, her şeyden üstün tutulan insanın dünyasında ve ahretinde mutlu olabilmesi için onu bir bütün olarak ele almış ve ‘İnsan-ı Kamil’ diyebileceğimiz bir ideal tip ortaya koymuştur. Bu anlamda Ahiliğin ilkelerinin temelinde, insanların dünya ve ahrette huzur içinde olmalarını sağlamak yer almaktadır. Bu anlayış, Ahilerin dünya için ahretini veya ahret için dünyasını terk etmeyen dengeli bir hayat anlayışı geliştirmelerini

¹¹⁹ Ekinci, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, s.16.

¹²⁰ Ekinci, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, s.21.

¹²¹ Anadol, **Türk İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler**, s.62.

¹²² Anadol, **Türk İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler**, s.63.

sağlamıştır.¹²³ Teşkilata mensup olanlar, gündüzleri çalışır, kazancını akşam reislerine verirler. Bu kazançla zaviyenin her türlü ihtiyaçları karşılanır. Beldeye gelen yabancı bu zaviyelerde misafir edilir, ağırlanırdı. Bu kimse, dönüşüne kadar zaviyenin misafiri olurdu.¹²⁴ Ahiler çatışmacı değil, dayanışmacı bir ruh yapısına sahiptirler. Zengin ile fakir, üretici ile tüketici, emek ile sermaye, millet ile devlet, kısaca toplumun bütün fert ve kurumları arasında iyi münasebetler kurarak herkesin huzur içinde yaşamasını sağlamak Ahi Birliklerinin başta gelen amacıdır.¹²⁵ Her şehir, köy ve kasabanın zengin ahileri başkanlığında birleşmiş olan üyeler, akşamları onların yaptırdığı ahi zaviyelerinde toplanırlardı. Bir ahi topluluğunun bulunduğu yere başka bölge ya da ülkelerden bir konuk geldiğinde; o konuk evinin üyeleri olan esnaf ve sanatkârlar, o günkü kazançlarından birer miktar para vererek akşam topluca yenecek yemek için hazırlık yapılırdı.¹²⁶ Ahi birliklerindeki denetimin etkili ve sağlıklı olarak yapılabilmesi, dolayısıyla ahi ahlâk kaidelerinin korunması amacıyla, bütün şikâyet kapıları herkese açık bırakılmıştır.¹²⁷ Esnafın hile yapması, halkı aldatması, sanatını kötü yolda kullanması ağır şekilde cezalandırılırdı.¹²⁸ Ayrıca fazla parayla kalitesiz mal satan, eksik tartan ustanın dükkânı kapatılır, yardımdan mahrum bırakılırdı. Cezaya çarptırılan, çevre küçük olduğu için, tanındığı için, kimsenin yüzüne bakamayacağından şehri terk ederdi.¹²⁹ Ahi birliklerinde kurulan denetim ve ceza sistemi ile üyelerin meslek ahlakına uygun tutum ve davranış içinde bulunup bulunmadıkları teşkilat idarecileri tarafından sıkı bir şekilde denetlenir, kaidelere aykırı hareket edenler, kendilerine ders ve etrafa ibret olacak şekilde cezalandırılırdı.¹³⁰ Ahilerin kurduğu esnaf ve sanatkârlar birliklerinin koydukları ana kurallar daha sonraları, bu alanda hazırlanan kanunnamelerin, tüzüklerin temelini teşkil etmiştir.¹³¹

Toplumda çeşitli statülerin ortaya çıkmasını, bazı insanların zengin, bazılarının da fakir olmasını ahilik normal karşılar. Ancak, güçlünün zayıfı ezmesine veya bir kimsenin

¹²³ Ekinci, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, s. 22.

¹²⁴ Anadol, **Türk İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler**, s.75.

¹²⁵ Ekinci, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, s.22.

¹²⁶ Anadol, **Türk İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler**, s.66.

¹²⁷ Ekinci, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, s.34.

¹²⁸ Refik Soykut, **Orta Yol Ahilik**, Ankara, Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu Eğitim Yay., Güneş Matbaacılık,1971,s.117.

¹²⁹ Anadol, **Türk İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler**, s.85.

¹³⁰ Ekinci, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, s.34.

¹³¹ Anadol, **Türk İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvet nameler**, s.80.

kaksız kazanç sağlamasına ahilik şiddetle karşıdır.¹³² Ahi birlikleri, sınıflı toplum yapısına karşı çıkmış ve buna göre teşkilatlanmıştır.¹³³

Ahi birliklerine üyelik serbesttir. Üyeliğe kabul işlemleri teşkilat yetkililerince yapılır ve devlet buna müdahale etmez. Üyeler de istedikleri zaman teşkilattan ayrılabilirdi. Teşkilata girmek isteyen terbiyesi üzerinde yapılan incelemeler olumlu olursa, durum zaviyede görülür, uygun bulunursa bir törenle söz konusu kişi üyeliğe kabul edilirdi.¹³⁴ Ahi birliklerinde bir gencin meslek hayatının ilk kademesi yamaklıktır.¹³⁵ Yamaklar iş yerlerinde mesleki eğitim görürken zaviyelerinde de dini, ahlâki ve sosyal bilgileri alarak eğitimlerini bir bütünlük içinde devam ettirirlerdi. Ahi birliklerine yeni katılanlara öncelikle teşkilatın adab ve erkânı öğretilirdi. İki sene ücretsiz yamaklık edenler özel bir törenle çıraklığa yükselirdi. Çıraklık dönemi her meslekte değişik sürelerde olmakla beraber genelde 1001 gündü. Kuyumculuk gibi çok maharet isteyen işlerde bu süre 20 yıla kadar çıkardı. Çırak, ustasına itaat etmek ve ustası da çırağa mesleğinin bütün incelikleri ile beraber iş hayatı için gerekli olan bilgileri öğretmek zorundaydı. Bir sonraki dönem olan kalfalık dönemi bütün meslekler için 3 yıldı. Çırak ve kalfaların topluca, olgunlaşmalarına çalışırken, kalfaların kılıç kuşanmaları, ata binmeleri, atıcılık öğrenmeleri gibi spor ve askeri bir eğitime tabi tutulmaları da ihmal edilmezdi. Bütün bu eğitimleri başarı ile tamamlayıp sonuna gelen kalfa, ustalığa yükselmek için imtihan niteliğinde bir törene katılırdı.¹³⁶ Ustalığa geçme töreninde, kalfa, kendi sanatı ile ilgili ve kendi eli ile yaptığı bir eseri hazırlar, bunları Ahi vekilinin başkanlık ettiği ustalar meclisine sunardı. İş, zaviyede toplanmış olan ustalar tarafından beğenildiğinde genç kalfa ustalığa yükseltilirdi. Yani, çırak kalfa olurken hem kalfasının hem de ustasının muvafakati ve rızası aranmış; kalfa usta olurken hem kendi ustasının, hem de aynı mesleği icra eden ustalar meclisinin rızası şart koşulmuştur.¹³⁷ İşçiler çıraklık ve kalfalık müddetini doldurdularını, ustalık derecesine yükselirlerdi. Bu daha büyük bir merasimle yapılırdı. Ustalık merasimi ilkbaharda yapmak töre idi. Usta olacak kalfaya otuz gün önce kabul

¹³² Ekinci, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, s.23.

¹³³ Ekinci, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, s.18.

¹³⁴ Ekinci, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, s.25.

¹³⁵ Ekinci, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, s.37–38.

¹³⁶ Ekinci, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, s.39.

¹³⁷ Soykut, **Orta Yol Ahilik**, s.110.

kararı bildirilir, dükkân bulmasına izin verilirdi. Kalfa dükkânı buldumu ustası vasıtasıyla kâhyaya bildirir ve törenin yapılması kararlaştırılırdı.¹³⁸

1.7.3.Sosyal Hayattaki Yeri

Ahilikte insan bir bütün olarak ele alınmış, ona yalnız mesleki bilgi değil dini, ahlâki ve içtimai bilgiler de birlikte verilmiştir.¹³⁹ Müessese, insanları bir yandan sağlam inanç, mazbut bir ahlâk ile donatırken, öte yandan dünyevi işlerinde kolaylık sağlamak için müsbet ilimlerle bezemeyi, teknolojik kabiliyetlerle güçlendirmeyi ihmal etmemiştir.¹⁴⁰ Üyelerine okuma yazma öğretmek, hatta birçoklarını eser verecek seviyeye yükseltmek¹⁴¹ gibi ahiliğin sosyal yönden üstlenmiş olduğu sorumluluğu göstermektedir.

Ayrıca, Ahilik müessesesi, gençlik sorunlarına özel bir yer vermiştir. Yetişkin çağa ulaştıkları vakit onları, ”Toplum içinde yeteneklerine en uygun şekilde layık oldukları yere yerleştirebilmek “ için eğitimlerine dikkat etmiştir.¹⁴² Bu müessese ortaçağlarda Anadolu'nun sosyal hayatının düzenlenmesinde büyük rol oynamıştır.13.yüzyılın ortalarından başlayarak, Türk gençlerini aylak kalmaktan ve kötü akımların etkisinden kurtarmak,¹⁴³ ahiliğin Türk toplumunun sosyal yönden şekillendirici bir özelliğe sahip olduğunu gösterir.

Şehir halkının çoğunluğunu meydana getiren esnaf ve sanatkârlar arasında dayanışma ve yardımlaşma, toplum yararlarının bir gereği idi. Bu birlik, dini inanç ve ortak değerlerde de birleştiği için, toplumun çeşitli kesimleri içerisinde kin ve düşmanlık olmasına fırsat vermiyordu. Ahilerin kendi aralarındaki bu tutum ve davranışlarını yabancılara karşı da gösterdiklerini İbn-i Batuta, Seyahatnamesinde şu sözleriyle dile getirmektedir” Bunlar birbirleriyle çok sıkı bir dayanışma içindedir. Her birinin halk içinde muteber birer mesleği vardır. Memleketlerine gelen yabancılara yakın bir ilgi gösterir, onların yiyecek ve içeceklerini temin eder, konuklarının insani ihtiyaçlarını karşılamakta ellerinden gelen bütün itinaı gösterirler”. Ahilik teşkilatının diğer bir sosyal

¹³⁸ Soykut, **Orta Yol Ahilik**, s.114.

¹³⁹ Ekinci, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, s.36.

¹⁴⁰ Soykut, **Orta Yol Ahilik**, s.144.

¹⁴¹ Anadol, **Türk İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler**, s.92.

¹⁴² Soykut, **Orta Yol Ahilik**, s.144.

¹⁴³ Anadol, **Türk İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler**, s.80.

fonksiyonunu da şuydu; Ahi teşkilatına ödenen aidatların, esnaf tasarruf sandığında biriktirilerek, teşkilat üyeleri için evlenme, doğum, hastalık, ölüm gibi hallerde kullanılması, esnafa; sanat, sanat ahlâkı, hedefleri, gelenekleri, töre ve nizamının öğretilmesi, ahiliğin önemi ve sosyal yönünü ortaya koyar.¹⁴⁴

1.7.4.Ahlâki Fonksiyonları

Ahilik; çalışmayı, ibadeti ve dürüstlüğü bir bütün olarak ele almış, ahlâka büyük bir ehemmiyet vermiştir. Ahiliğe göre ahlâkın olduğu yerde kardeşlik, eşitlik, özgürlük, sevgi ve adalet gibi yüce özellikler ile dirlik ve düzenlik vardır. Bir sınıfın, bir zümrenin veya bir ferdin bir diğeri üzerinde egemenlik kurmasına karşı çıkan, insanlar arasında imtiyazlılığa mani olmaya çalışan, temel insan haklarında eşitliği savunan Ahilik ahlâkî alanda icra etmeye çalıştığı ahlâkî terbiyede kardeşlik olgusuna sıkı sıkıya bağlı kalmış; cömertlik, yardımseverlik ve yiğitlik duygularını yayma azminde olmuştur.¹⁴⁵ Fütüvvetnâmelerde insan yaşantısı tümü ile 740 kurala bağlanmıştır. Bunlardan ne kadarını, hangi derecede olanların bilmesi gerektiği de kaydedilmiştir. Enbiya, evliya ve padişahların 740 edebi bilmeleri, fakat Ahiliğe intisaba etmiş herkesin bu edeplerden 124'ünü bilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu asgarî 124 edep: yemek, içmek, konuşmak, giyinmek, evden dışarı gitmek, mahallede yürümek, oturduğu yerden başka yere seyahat etmek, pazara gitmek, orada alış veriş etmek, eve bir şey götürmek, misafirliğe gitmek gibi hususlara da dairdir ki bunlardan her birinin de belli sayıda edepleri belirlenmiştir.¹⁴⁶ Bu edeplerden bazılarını söylemek gerekirse; Elbise giymeye sağdan başlamak, yürürken kimsenin ardınca bakmamak, büyüğünün önünde yürümek, birisiyle giderken bir işle meşgul olup onu bekletmemek, mahallede açık kapı ve pencerelerden bakmamak, çocuklara uymamak, pazarda kahkaha ile gülmek, alışverişte az almak, eve bir şey getirmede açıktan getirmemek, eve girerken haber vermek, sağ ayakla girmek, selam vermek, besmele ile eve girmek, oturmada kendi yerini bilmek, hasta ziyaretinde güler yüzlü olmak, çok oturmamak ve Fatihâ okumak gibi edeplerin bilinmesi ve uygulanması gerekiyordu

¹⁴⁴ Anadolu, **Türk İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler**, s.78.

¹⁴⁵ Metin Hülagü, "Ahi Teşkilatının İcra Ettiği Fonksiyonlar ve Cemiyet Üzerindeki Etkileri", *Türk Kültürü Dergisi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ekim 1994, S:XXXII s. 605–606.

¹⁴⁶ Neşet Çağatay, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Konya, Selçuk Üniversitesi Yay., 1981, s. 163.

Materyalist dünya anlayışını reddederek sadece mal ve servet için çalışmayı kabul etmeyen, diğer bir ifade ile paranın araç halinden çıkıp amaç haline gelmesine karşı çıkan, her insanın bir işi, bir sanatı olması gerektiği ilkesini kabul ederek işsizliği ahlaksızlık sayan ve helal yoldan mal kazanmayı öngören bir felsefeye dayanan Ahilik, benimsemiş olduğu bu felsefi düşünce neticesi toplum fertlerinin ahlaki değerlerinin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır.¹⁴⁷

1.7.5. Ekonomik Fonksiyonları

Bilindiği gibi ahilikte ana prensip, bir sanat ya da meslek sahibi olmaktır. Fütüvvetnâmelerde bu konuda şöyle denir: “ Ahilere helâl para kazanmak gerektir ve hem vaciptir ve hem sünnettir. Her kimin ki meslek ya da sanatı yoksa ona fütüvvet değmez. Ahinin on sekiz dirhem gümüş sermayesi ve mutlaka bir işi olmalı, işsiz olmamalı”¹⁴⁸ denilerek meslek hayatındaki ve dolayısıyla ekonomik alandaki fonksiyonunu açık bir şekilde göstermiştir.

Gerçek bağımsızlığın iktisadî bağımsızlıkla elde edilebileceğine inanan ve faaliyetlerinde bu esasa ehemmiyet veren Ahilik teşkilâtı, bu yaklaşımları ile Orta Çağ iktisadî hayatında, günümüz karma ekonomi uygulamasına benzer, yeni bir dönem meydana getirmiştir. Sermayeyi etkisiz, işe yaramaz bir şekilde bırakmayıp işletmek suretiyle iktisadî hayata canlılık kazandırmayı hedeflemiştir. Bunun yanında Ahi birlikleri mesleklere ait ihtilafları çözüme kavuşturmuş, devlet ile olan münasebetlerin düzenlenmesine vasıta olmuştur.¹⁴⁹

Yine ahi birlikleri, sanayi alanında üretici ile tüketici arasına herhangi bir aracı sınıfın girmesine mani olarak, tüketicinin korunmasını sağlamıştır.¹⁵⁰ Şöyle ki, ahi teşkilâtı piyasa düzenlenmesinde ciddi sorumluluklar yüklenerek, kaliteli hammadde kullanmamayı zorunlu tutmuş, üretilen ürünün fahiş fiyattan değil de teşkilâtın belirlediği fiyattan satmayı sağlayarak, müşteriyi aldatmamayı, malını överek yalan söylememeyi, hileli ölçüp

¹⁴⁷ Hülagü, “Ahi Teşkilatının İcra Ettiği Fonksiyonlar ve Cemiyet Üzerine Etkileri”, s.30.

¹⁴⁸ Mustafa Tekin, “Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ahilik ve Toplumsal Dinamikleri”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.21, Konya, Sebati Ofset Matbaası, 2006, s.225.

¹⁴⁹ Hülagü, “Ahi Teşkilatının İcra Ettiği Fonksiyonlar ve Cemiyet Üzerine Etkileri”, s.610–611.

¹⁵⁰ Hülagü, “Ahi Teşkilatının İcra Ettiği Fonksiyonlar ve Cemiyet Üzerine Etkileri”, s.611.

tartmamayı ¹⁵¹ ilke edinerek, tüketiciyi koruma yönünde etkili bir yol izlemiştir. Bu ilkelere uymayan yani, fazla parayla kalitesiz mal satan, eksik tartan esnafın dükkânı kapatılır, yardımdan mahrum bırakılırdı. Cezaya çarptırılan (çevre küçük olduğu için) tanındığı için kimsenin yüzüne bakamayacağından bulunduğu yeri terk ederdi.¹⁵² Netice itibariyle, ahi birliklerinde kurulan denetim ve ceza sistemi ile üyelerin meslek ahlakına uygun tutum ve davranış içinde bulunup bulunmadıkları teşkilât idarecileri tarafından sıkı bir şekilde denetlenir, kaidelere aykırı hareket edenler, kendilerine ders ve etrafa ibret olacak şekilde cezalandırılırdı.¹⁵³ Böylece ahi teşkilâtı, piyasa kontrolünü, kendi teşkilâtı içerisinde çözmekteydi. Yani, ahiler, sanat ya da meslekleri için gerekli hammadde tedarikinden onun işlenişine ve satışına dek her hususu inceden inceye bağlamışlardır. Bu durum hem meslek erbabı arasındaki hem de üretici-tüketici arasındaki ilişkilerde rekabet, haset ve kavga gibi sürtüşmeleri ortadan kaldırmıştır.¹⁵⁴

Türklerin hâkim oldukları bu yeni vatan topraklarında o günün ticareti Bizans'ın geliştirdiği loncalara bağlı Ermeni ve Rumların elindeydi. İşte bu noktada son derece mücadeleci ve yönlendirici bir kişiliği olan Ahi Evren dağınık durumda olan ve aralarında meslekî bakımdan birliktelik olmayan Türkleri sanat ve ticarete yönelterek teşkilâtlandırmış, sanatkâr ve esnaf birliklerini kurmuştur. Böylece Türk sanat ve ticaret hayatının yerli gayrimüslim sermaye ile yarışabilecek, hatta onlara üstün gelecek kabiliyet ve güce ulaşmasını sağlamıştır.¹⁵⁵ Bunun sonucunda, Türk esnaf ve sanatkârları, gerek aralarında sağladıkları karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma sayesinde gerekse, tekelci bir anlayışla faaliyet göstermelerleriyle sanat ve ticaret hayatında imtiyazlı bir konuma gelmişler, iktisadî alanda söz sahibi olmuşlardır.¹⁵⁶

Ahiliğin ekonominin önemli bir parçası olan paraya bakış açıları da şöyledir; ahiliğe göre başkasına muhtaç olmadan yaşamak için veya başkalarına yardım etmek için kazanılan para değer taşır. Yani para bir araçtır, amaç olduğu takdirde ahlâkî değerlere aykırı hale gelir. Ahilerin mal ve servet hakkındaki bu düşünceleri, onların ekonomik

¹⁵¹ Tekin, “Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ahilik ve Toplumsal Dinamikleri” ,s.226.

¹⁵² Mustafa Uslu, “Ahi Birlikleri ve Loncalar”, Milli Eğitim ve Kültür Dergisi, S. XIV, Ankara, Aslımlar Matbaası, 1982, s.44.

¹⁵³ Ekinci, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, s.34.

¹⁵⁴ Tekin, “Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ahilik ve Toplumsal Dinamikleri” ,s.226.

¹⁵⁵ Adnan Gülerman –Sevda Taştekil, **Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1993, s.26.

¹⁵⁶ Hülâgü, “Ahi Teşkilatının İcra Ettiği Fonksiyonlar ve Cemiyet Üzerine Etkileri”, 612.

faaliyetlerine yansımıştır. Gerçekten Ahilikte her kişinin bir işi, bir sanatı olması kuralı benimsenmiş ve hatta bazı fütüvvetnâmelerde işsizlik akılsızlık sayılmıştır.¹⁵⁷

Sonuç itibariyle ahilik teşkilâtı, çatışmacı değil, dayanışmacı bir ruh yapısına sahiptir. Zengin ile fakir, üretici ile tüketici, emek ile sermaye, millet ile devlet, kısaca toplumun bütün fert ve kurumları arasında iyi münasebetler kurarak herkesin huzur içinde yaşamasını sağlamak Ahi teşkilâtının başta gelen amacıdır.¹⁵⁸

¹⁵⁷Gülerman,Taştekel, **Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri** s.50.

¹⁵⁸ Ekinci, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, s.22.

II. BÖLÜM

SOSYAL MÜESSESELERİN DEVLET YÖNETİMİNE OLAN ETKİLERİ

2.1.Vakıf Müessesesi

2.1.1.Vakıf Müessesesinin Sosyal ve Kültürel Alanda Devlet Yönetimine Etkileri

Vakıf, VIII. asır ortalarından XIX. asır ortalarına kadar uzanan bir devirde, İslâm memleketlerinin, özellikle Selçuklular ve Osmanlılar zamanındaki Türk dünyasının sosyal, kültürel, ekonomik hayatında önemli rol oynamış olan dini, hukuki ve içtimaî bir müessesedir.¹ Bu müessese topluma hizmet etmekle kalmamış, hizmetleriyle devlet yönetimine büyük kolaylıklar sağlamıştır.

Vakıf kurumu, Selçuklu dönemindeki sosyal hayatta çok önemli bir yer işgal etmektedir. Toplumda insanlar için zamanla bazı ihtiyaçlar belirmektedir. Bu ihtiyaçları gidermek de yine insanlara düşmektedir. İnsanların bir kısmının mâli imkânları bu ihtiyaçları gidermek için yeterliyse derhal çözülmektedir. Ancak çözmek yetmemekte, onu devamlı tutmak icap etmektedir. Hem çözmek, fakat çözümlerle birlikte devamlı işler ve canlı tutmak için, devamlı surette bir gelirin de tahsisi icap etmektedir.² Medeniyette ileri gitmiş olan ülkelerin hepsinde sosyal yardım ve dayanışma kurumları vardır. Türkler bu geleneksel insani değerlerini Anadolu'da çok müsait ortam ve şartlar bularak devam ettirdiler. Anadolu'nun fethi tamamlandıktan sonra yerleşme, imar ve müesseseleşme dönemi yaşanır. Buranın artık ebedi vatan olarak benimsenmesi ile bu mümbit topraklarda tarımda, ticaretle ve imar faaliyetlerinde büyük bir canlılık görülür. XIII. yüzyıl bu bakımdan sayı ve çeşit itibarıyla birçok vakfın tesis edildiği asırdır.³

''Vakıf düşüncesi'' olarak adlandırılıp yüzyıllarca yaşayan düşüncenin temelinde, sosyal olmak, çevresiyle birlikte yaşamak, topluma yararlı olmak ve başka insanları da daha iyi yaşatmak fikri yatmaktadır.⁴ Fazilet, yücelik ve insan sevgisi ile dolup taşan ve sayısız sosyal hizmetleri göregelen vakıflar, sürekli bir şekilde amaçlarını zamanın

¹ Bahaeddin Yediyıldız, ''Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri'', VD., S. XX, Ankara, 1988, s.404.

² Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s.422

³ Kayaoğlu, ''Selçuklu Vakfiyeleri ve İçerdikleri Sosyal Motifler'', s.282.

⁴ Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s.202-203.

ekonomik, sosyal ve kültürel durumuna göre tayin ederek yoksulluk ve sefaletle karşı yaptığı mücadelelerle sosyal hayatımızda yeri doldurulamaz bir varlık olduğunu ispat etmiştir. Bu kurum, fertleri varlıklarıyla hayrı ve sosyal hizmetlere yöneltme konusunda önder olmuştur. İslâmiyet'in geniş hoşgörü şemsiyesi altında Selçuklu vakıfları, Allah rızası, hayır hasenat duygusu, insanlık sevgisi ve dolayısıyla tamamen insanlık hümanizmi tesiri altında yapılmıştır. Vakıflarda; din, dil, cinsiyet ve ırk farkı gözetilmemiştir.⁵ Vakıflardaki bu uygulama ile, Selçuklu toplumunu oluşturan diğer insan unsurlarının da devlete bakış açılarında müspet etkiler doğurmuş ve böylelikle insanların devleti sahiplenme, devlete hizmet etme anlamında daha bir istekle çalışmalarını sağlayarak devletin medeni seviyesinin yükselmesinde etkili olmuştur. Böylece vakıflar, devlet halk kaynaşmasının sağlayarak, halkın hiçbir zorlama olmaksızın, devlete olan desteğini bu kurumlar aracılığıyla yerine getirdiğini görmekteyiz. Aynı zamanda, yalnız devlete desteği bakımından değil, zengin ve hâli vakti yerinde olan kimselerin halk içinde kazandıkları statülerini korumak düşüncesiyle veya içinde yaşayıp sayesinde zengin ve mevki sahibi oldukları topluma karşı bir vicdan borcunu yerine getirmek niyetiyle yaptıkları sosyal hizmetlerle, toplumda karşılıklı sevgi ve saygı bağlarını güçlendirdiği gibi, insanların birbirleriyle kaynaşmalarına vesile olur.⁶

Vakıf sistemi, İslâm cemiyetlerinde, akrabalığa, hısımlığa, bölgelere, mesleklere, dini veya lisanî hususiyetlere bağlı olarak teşekkül eden içtimai zümreleri kendi aralarında uyum ve beraberlik içinde tutan bir kuvvet olmuştur.⁷ Nitekim vakıfların yüzyıllardır çeşitli sosyal, kültürel ve ekonomik hizmetler sunan geldiği, yoksulluğun önlenmesinde kurduğu hastaneler, imarethaneler ile sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın önemli bir aracı olduğunu söyleyebiliriz. Bu bakımdan her yönüyle örnek toplum olmayı sağlayan vakıfların, devletin toplum huzur ve mutluluğunu sağlama görevinde devlete yardımcı olduğu, yapmış olduğu hizmetlerle apaçık ortadadır.

Vakıflar insana, insanlara ve topluma hizmet etme, onların refahını ve mutluluğunu koruma ve artırma temelleri üzerine kurulmuş; insanlar arasındaki dayanışmayı,

⁵Sadi Bayram, "Selçuklu Vakfiyeleri Üzerine Bazı Düşünceler", IV. Milli Selçuklu Seminer Bildirileri(25–26 Nisan 1994), Konya, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995, s.145.

⁶ Mehmet Bayyığıt, "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kurumu Olarak Vakıflar", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.XI, Konya 2001, s.64.

⁷Bahaeddin Yediyıldız, "İslâm'da Vakıf", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, XIV, Redaktör; Hakkı Dursun Yıldız, Konya, Kombassan Şirketler Topluluğu, 1994, s.55

yardımlaşmayı ve işbirliğini hedeflemiş, bu sayede ihtiyaç sahibi olanlara maddi yardımlarda bulunarak yardıma muhtaç insanların refahının, hayat standardının ve mutluluklarının artmasına yardımcı olmuş; bu da yardım alan insanların ait oldukları toplumla kaynaşmalarına ve bütünleşmelerine hizmet etmiştir..⁸

Bu kurumlar sosyal ve psikolojik bakımdan topluma etki etmiş, sosyal dayanışmayı ve bütünleşmeyi güçlendirmiştir. Belki de bu sistem bazılarının dediği gibi servet birikimini ve dolayısıyla kapitalist gelişmeyi engellemiştir, ama insanları kapitalist gelişmenin bütün dehşetlerinden de uzak yaşatmayı mümkün kılmıştır. Çünkü toplum içinde gelir dağılımı eşitsizliğinden doğacak sosyal patlamaların önlenmesi ve uygulandığı toplumlarda sınıf farkının oluşmaması yönleriyle, kitlelerin gruplaşarak toplum hayatını sarsan olumsuz davranışlarını önlemiş, sosyal adalet ve hizmet dağılımında büyük görevler yerine getirmişlerdir. Vakıflar bu hizmetleri yaparken kişisel servetleri kamu hizmetine sunarak, sadece ahlâki ve insani bir görev anlayışıyla yapmıştır. Geliştirilen bu vakıf sisteminin bir sonucu olarak bizim toplumumuzda sınıf farkı oluşmamıştır.⁹ Çünkü bu müessese, insanlar arasında hayat şartları bakımından mevcut olan farkları mümkün mertebe kaldırmayı, zenginler ve fakirler arasında nispi bir eşitlik kurulmasını hedef almıştır.¹⁰ Bu amaç için oluşturulmuş, yani insanlar arasında mevcut farkları mümkün olduğunca azaltmayı, zenginle fakir arasında nispi bir eşitlik kurmayı hedef alan vakıfların sayısının oldukça kabarık olması, vakıfların belitmiş olduğumuz hedeflerini kanıtlar niteliktedir. Vakıflar, gerçekleştirmiş olduğu bu hedefleri sayesinde toplumun huzurunu bozacak, insanları bencilileştirecek, sosyal yönden meydana gelebilecek olumsuzlukları ortadan kaldırarak, devletin, topluma içerisinde oluşabilecek, sosyal dengeyi sarsacak olaylarla uğraşma ihtimalini ortadan kaldırma konusunda yararlılıklar sağlamıştır.

Anadolu Selçukluları'nda vakıflar, dinsel kurumların yararına da tahsis edilmişlerdir. Fakat vakıfları dar anlamıyla sadece dini hizmetler üreten kurumlar olarak görmek yanlıştır. Nitekim XIII. asırda bugünkü Türkiye sınırları içinde kurulan ve vakfiyeleri Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan 6000 vakıftan, vakfiyeleri incelenen örnek 300 vakfın hizmet alanlarının tasnifinde dini hizmetlere (münhasıran cami,

⁸ Zeki Erdoğan, "Vakıfların Sosyal Fonksiyonları", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.1,C.4, 1990,s.94.

⁹ Bayyığıt, "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kurumu Olarak Vakıflar", s.63.

¹⁰ Yediöldüz, "İslâm'da Vakıf", s.55.

mescit, tekke, zaviye) tahsis edilen vakıf sayısı 93'tür.¹¹ Diğerleri, sosyal alana, eğitime ve bayındırlık hizmetlerine yönelmiş vakıflardır.¹² Bu da bize vakıfların büyük bir bölümünün sosyal alana tahsis edildiğini göstermektedir. Şöyleki, vakfiye ve benzeri belgeleri incelediğimizde;

- 1-Eğitim ve Öğretim hizmetleri,
- 2-Kültür hizmetleri,
- 3-Yapım, bakım ve yenileme hizmetleri,
- 4-Dini hizmetler,
- 5-Sağlık hizmetleri,
- 6-Hayri ve sosyal yardım hizmetleri,
- 7-Güvenlik hizmetleri,
- 8-Ulaşım hizmetleri,
- 9-Temizlik hizmetleri,
- 10-Turizmi teşvik mahiyetindeki hizmetler,
- 11-Ekonomik hizmetler,
- 12-Şehircilik hizmetleri,

gibi birçok hizmetlerin vakıf yoluyla yapılmasının öngörüldüğünü görmekteyiz. Bu sayede vakıfların daima devletin el attığı veya atamadığı hizmetleri yürüttüğü veya devlete büyük yardımlarda bulunduğu bir gerçektir.¹³

Bir sosyal yardımlaşma kurumu olarak vakfın Türk toplumunda her zaman önemli bir yeri olmuştur. Daha Anadolu'ya gelmeden önce Türklerin vakıf tesis ettiklerini ve İslâmiyet'i kabul etmeden önce, aralarında vakfa benzer yardımlaşmayı sağlayan kurumların ve törelerin olduğunu biliyoruz.¹⁴Bütün bu vakıfların hedefi Anadolu topraklarındaki yaşam seviyesini yükseltmek ve muhtaç durumda olan insanların ihtiyaçlarını gidererek, onların daha rahat bir hayat standardı yakalamalarını sağlamaktı. Böylece her türlü hizmet, halka, sadece devlet eliyle değil, aynı zamanda özel müteşebbisler vasıtasıyla da verilmekteydi. Vakıflar, vakıf için ileri sürdükleri şartlarda, yoksulların doyurulması ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması hususlarını daima ön plânda

¹¹ Yedi yıldız, "Vakıf", s.156.

¹² Bayyigit, "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kurumu Olarak Vakıflar", s.61.

¹³ İbrahim Ateş, "Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", VD., S.XV, Ankara, 1982, s.55.

¹⁴ Kayaoğlu, "Selçuklu Vakfiyeleri ve İçerdikleri Sosyal Motifler", s.281.

tutmuştur. Hatta onlar yoksul ve dindar Müslümanların kefenlenmesi ve gömülmesi gibi defin işlerinin bile vakıflardan karşılanmasını şart koşmuşlardır.¹⁵ Bu ise vakfın, insana ve topluma faydalı olma, onların refah ve mutluluğuna katkıda bulunma temeli üzerine kurulmuş bir sosyal kurum niteliğini taşıdığını göstermektedir.

Anadolu Selçukluları döneminde vakıf faaliyetleri o kadar ileri boyuttaydı ki, bu dönemde hayvanlar için bile vakıfların kurulmuş olduğunu görüyoruz. Kaynakların, Sivas'ta kurulduğunu haber verdikleri bu vakıf, kışın kuşlara yem vermek üzere kurulmuştur. Sivas'ta kış mevsiminin çok soğuk geçmesi ve şehrin tamamen karlarla kaplı hale gelmesi dolayısıyla kuşlar yem bulma sıkıntısı çekiyorlardı. Yem bulmaktan aciz kalan kuşlar için, bu vakfın gelirleriyle yem alınır ve kış boyunca yemler karların üzerine saçılarak, bu hayvanların kendilerini doyurmaları sağlanırdı.¹⁶ Bu hizmet Selçuklu toplumunun, insani yönden ulaşılmış olduğu zirveyi kanıtlaması bakımından, günümüz toplumlarına en güzel örnek teşkil etmesi bakımından çok kıymetlidir.

Vakıfların devlet idaresine önemli katkılarından biri eğitim alanında kaliteyi artırmasıdır. Bir eğitim kurumu olan medreseler vakıf olarak tesis edilmişlerdir. Vakfiyelerden öğrendiğimize göre medreselerde öğretim parasız olup, öğrencilerin yiyecek ve yatacak masrafları vakıf gelirlerinden karşılanır, ayrıca kendilerine harçlık verilirdi. Konya Altun Aba vakfiyesinde, yüksek seviyede 3 öğrenciye ayda 15 dinar, orta seviyede 15 öğrenciye ayda 10 dinar, ilk seviyede 20 öğrenciye de ayda 5'er dinar ödeneceği açıklanmaktadır.¹⁷

Vakıflar sayesinde medreseler tam muhtariyete sahip birer eğitim müessesesi haline gelmiştir. Medreselerin gelir kaynaklarını teşkil eden vakıflar, Selçuklular zamanında kurulan bu müesseselerin işlemlerini sağlayan başlıca faktördür. Medrese vakıfları, bu vasfıyla bir yenilik sayılabilir. Zaten Selçuklu medreselerinin orijinalliği de buradan geliyordu. Daima bir gelir kaynağına sahip olan medreseler, yalnız ilmi ve idari muhtariyete değil, aynı zaman da mali muhtariyete de sahip bulunuyorlardı. Böylece medreseler yüksek öğretime tahsis edilmiş müstakil binasıyla, medresenin emrinde yardımcı bir müessese olan kütüphanesiyle, artık aldıkları maaşlarla geçim kaygısından kurtularak kendilerini mesleklerine veren öğretim üyeleri ve yardımcılarıyla; aldıkları

¹⁵ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.596

¹⁶ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.597.

¹⁷ Osman Turan, "Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı" Belleten, S,42,s.202-204.

burslar ve kaldıkları yurtlarla kendilerini kaygısızca öğrenime vermek imkânını bulan öğrencileriyle yalnız zamanına göre değil, şimdiki zamana göre de ileri müesseseler sayılabilirler.¹⁸ Bu sayede vakıf müessesesinin mektep, medrese, cami, tekke ve kütüphaneler yoluyla eğitim ve öğretimin yaygınlaşmasında, dolayısıyla İslam ülkelerindeki fikir ve sanat hayatının gelişmesinde büyük rol oynamıştır.¹⁹

Selçuk ülkesinin XIII. yüzyıldaki geniş imar hareketinin içinde artık, bu yeni ülkedeki esasları da kesinleşmiş olan vakıf büyük bir önem taşımaktadır. Bir ihtiyaç gideren yapının, tesisin veya benzeri bir işin ortaya konması, yapılması, işletilmesi, sonraki zamanlar, yeni yüzyıllarda da yaşaması için çarelerin belirlenip tatbik edilmesi bu yüzyılın hâkim özelliğidir.²⁰ Meydana getirilen vakıf zaviyeler, hanekâh ve ribatlar ile başlıca müesseseler, Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmelerini geniş ölçüde kolaylaştırmıştır. Genellikle uçlarda kurulan bu tür vakıf müesseseleri, bu toprakların iskânına, dolayısıyla Türkleşip İslâmlaşmasına te'sir etmiştir.²¹ Memleketlerin ve özellikle Anadolu'nun Müslümanlaşmasında vakıfların büyük bir rolü olmuştur. Nitekim Anadolu Selçukluları zamanında kurulmuş bulunan Altunbaba Vakfı buna güzel örneklerden biridir.²² Bu vakfiye hükümlerine göre vakıf Altun-baba, Hıristiyan Yahudi ve Mecusilerden, yerli veya yabancı her kim batıl olan dinini bırakır ve Müslüman olursa; Konya'nın dışında, Meydanî mahallesinde, Yeni Bağçede bulunan ve 18 odası olan hanın gelirinden beşte birini bu mühtedilerin yemek, elbise ve ayakkabı ihtiyaçlarını görmek, sünnet edilmelerini ve namaz kılacak kadar Kur'an okumalarını sağlamak için sarf olunmak üzere vakfetmiştir.²³ Bu anlamda Selçuklular zamanında vakıfların İslam'ın yayılmasında, Yahudi, Hıristiyan ve Mecusilerin Müslümanlaştırılmasında, yine aynı şekilde onlara sahip çıkılmasında büyük işlevler görmüştür.

¹⁸ Yediyıldız, "İslâm'da Vakıf", s.54.

¹⁹ Yediyıldız, "İslâm'da Vakıf", s.48.

²⁰ Baykara, **Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, s.206.

²¹ Çetin, **Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı**, s.207.

²² Ziya Kazıcı, **İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar**, İstanbul, Marifet Yay.,1985,s.12-13.

²³ Turan, "**Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı**",s.211-212.

2.1.2.Vakıf Müessesesinin Ekonomik Alanda Devlet Yönetimine Etkileri

Vakıf, bir mülkü halkın menfaatine ebedi olarak tahsis etmek demektir. Bu kurumun kurulmasında Müslümanları teşvik eden en büyük etken, vakfın varlığını doğrudan veya dolaylı bir şekilde ifade eden hadislerdir. Nitekim hadislerde mescit yapmayı, su akıtmayı, yolda kalmışları gözetmeyi, yolcular için han ve kervansaraylar yapmayı, hayatta iken malından sadaka ayırmayı v.s.öven ve teşvik eden hadisler çoktur.²⁴

Genel olarak vakıfların şahsi servetleri sosyalleştirip kamu hizmetine sunduğu, sırf ahlâki ve insani vazife anlayışıyla topluma katkı yaptığı, bu anlayışın bir sonucu olarak, Türk-İslâm toplumlarında içtimai adaleti sağladığı söylenebilir. Kişileri, hayatın getirdiği her türlü olumsuzluklara karşı koruması ve iç huzuru ve asayişini sağlayarak cemiyet hayatını ahenkli hale getirici rolünden dolayı, Türk-İslâm kültürü, vakıf kurulmasını’’insanların en ziyade muhtaç olduğu şeyi vakfetmek, vakıfların en hayırlısıdır’’inancı ile asırlar boyunca teşvik etmiştir ve on binlerce vakıf eserini ortaya çıkaran hukuki yapıyı da aynı şekilde günün şartlarına uygun olarak geliştirmiştir.²⁵

Toplumsal bir varlık olan insan tek başına hayatını sürdüremez. İnsanlar bir arada yaşamak zorundadır. İnsanlar bir arada yaşarken, birbirlerine muhtaç oldukları ve bu sebeple yan yana ve iç içe yaşayarak, herkesin toplumun mutluluğu, insanların saadeti için gerekeni yapması düşüncesi, toplumun pek çok ihtiyacının vakıflarla sağlanmasını mümkün kılmıştır. Bu kurum, hemen bütün ihtiyaçların giderilmesinde temel unsur olmuştur. Bizzat sultanlar da, yaptığı ve hepsi bir ihtiyacı karşılayan tesisler için, vakıflar tahsis ederek bunları yaşatmak istemişlerdir.²⁶

Vakıflar, insanın onurunu, saygınlığını, bir grup ya da toplum içinde küçümsenmemesini ve utandırılmamasını gözeterek onun toplum içinde kendisinin de değerli bir vatandaş olarak kabul edildiği duygu ve düşüncesini beslemesine ve geliştirmesine yardımcı olması bakımından bireyin toplumdan yabancılaşmasını kısıtlayıcı ve engelleyici etkide bulunmaktadır. Vakıf aracılığıyla yardım gören bir insan bazı temel

²⁴ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.592–593.

²⁵ Mustafa Demir, **’’Türkiye Selçuklu Vakıfları’’** Türkler Ansiklopedisi, C.VII, Ankara, Yeni Türkiye Yay.,2002, s.272.

²⁶ Baykara, **Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, s.206.

ihtiyaçlarını onuru kırılmadan, küümsenmeden, belli bir kişiye büyük ölçüde bağımlı kalmadan halk deyimi ile “kula kul olmadan”, tüzel kişiliğe sahip bir kurum olan vakıftan sağladığında sadece kendisine bu iyiliği yapan vakfa karşı değil; aynı zamanda, ait olduğu topluma karşı da sevgi, saygı, bağlılık duygusuna sahip olmaktadır.²⁷ Vakıflar bu sayede zenginler ve yoksullar arasındaki sosyo-ekonomik farklılıkların azalmasını sağladığı gibi, insanların birbirlerine yaklaşmasını ve böylece sağlam bir toplum yapısının oluşmasına da hizmet ettiğini söyleyebiliriz. Bu misaller gösterir ki, vakıflar amme hizmetlerine doğrudan doğruya iştirak eden hususi teşebbüslerdir. Vakıflar olmasa idi, vakıfların yerine getirmiş olduğu amme hizmetlerini, devlet bizzat temine mecbur kalacak ve bu suretle bütün amme hizmetlerinde vakıfların sağlayacağı nakdi yardım nispetinde bir azalma vaki olacaktı veya mevcut amme hizmetlerinin şumulünü ve kalitesini arttırmak o nispette imkân haricinde kalacaktı. Bu itibarla vakıflara devletin daimi ve döner sermayeli ihtiyat bütçesi demekte hata olmaz.

Bugün ülkemizde devlet tarafından yerine getirilmeye çalışılan her türlü kamu hizmeti, Osmanlılar ve Selçuklular devrinde vakıf hizmetleri olarak değerlendirilmiş ve yerine getirilmiştir. Böylece vakıflar sosyal yardım müesseseleri olarak çalışmış, ilmi, dini ve medeni hayatın bütün tezahürleri hep vakıf tesisler yolu ile tanzim ve idare edilmiştir.²⁸ Mesela; Vakıf Kurumu, Anadolu şehirlerinde Türkiye Selçukluları’ndan itibaren belediye hizmetleri başta olmak üzere yerel yönetimlerin bütün idaresini üstlenmiştir. Bu gelişme içinde şehirlerdeki yerel idare yetkileri vakıflar tarafından geliştirilerek birçok kamu hizmeti sürdürülmüştür.²⁹ Yani vakıf müessesesine, devletin amme hizmetleri sahasında destekleyicisidir, diyebiliriz.

Günümüzde belediyelerin yaptıkları hizmetler de eski İslâm şehirlerinde umumiyetle vakıflar yoluyla gerçekleştirilmekteydi. Bunların başında şehirlerin su ihtiyacının temini gelmekteydi. Bu gaye için, vakıf olarak, su bentleri, su kuyuları, çeşmeler ve yazın herkese bedava soğuk su dağıtılması maksadıyla sebiller inşa edilmiştir.³⁰ Bunun yanı sıra belediyelerin görev sahasına giren, sokakların aydınlatılması, temizlenmesi ve bazı şehirlerin muhtelif yerlerinde bahçeler açılması veya’’Allah’ın bütün

²⁷ Erdoğan, “Vakıfların Sosyal Fonksiyonları”,s.97.

²⁸ Çetin, *Anadolu’da İslamiyet’in Yayılışı*, s,206.

²⁹ Demir,“Türkiye Selçuklu Vakıfları” , 275.

³⁰ Yediyıldız,“İslâm’da Vakıf”,s.51.

kullarının dinlenmesi gayesiyle’’güzel köşeler (kulluk mahalli) tanzimi suretiyle şehrin güzelleştirilmesini gaye edinen vakıflar da vardır.³¹ Bu sayede vakıflar; şehirleşmede, şehirlerin imarında ve şehir yerleşimlerin düzenli bir şekilde gelişmesinde büyük rol oynuyordu. Bu anlamda devletin sorumluluğunda olan hizmetleri yerine getirmede devlete yardımcı olarak, devletin bu alanlarda yapacağı çalışmalara katkılar sağlamaktaydı.

Günümüzde devletin halletmekte zorlandığı sağlık, eğitim, bayındırlık, imar faaliyetlerinden çevre temizliği, aile problemleri; ulaşım problemlerinden, yollardan, köprülerden yol güvenliğine, yolcunun karnının doyurulmasına, çocuğun sıbyan (ilkokul ve öncesi) mektebinden medrese sonuna kadar eğitimine, hâsılı her konunun vakıflar tarafından halledildiğini görüyoruz. Burada Devlet-Millet, Devlet-Vatandaş işbirliğinin en güzel örneğini buluyoruz. Her şeyi devletten bekleyen halk yerine birbirine yardım etmek için, halka hizmetin Hak’ka hizmette, bir toplumun efendisini onlara en çok hizmeti etmekle orantılı, bağıntılı olduğunu görüyoruz.³² Vakıfların sayılan hizmetlerine bakarak şunu net olarak söyleyebiliriz; Fertleri vakfa ehemmiyet veren memleketlerde devlet, bütçesi ile başaramadığı işler, ferdi teşebbüslerle başarılmış olur. Bundan başka halkı vakfa itibar eden devletlerin bütçesinde vakıfla başarılmış olan amme hizmetlerine sarf edilecek paralar, daha mühim amme hizmetlerinin daha şümulle ifası uğrunda sarf edilir ki, bütün bunlar millet ve devlet için münakaşa götürmez birer kazançtır.³³

Devletin el atmadığı her konuda vakıflar kurulmuştur. Sokaktaki tükürüğün üzerine kül döktüren vakıflardan, kışın sokaklarında en yüksek dağ tepelerine kurtlara, hayvanlara yiyecek ulaştıran vakıflara kadar, çevre düzenlemesinden, kuşları korumaktan eğitimin her kademesine, köy-şehir, belde oluşturmaktan okul hastanesine (bimarhane) her konuda vakıflar kurulmuş, asırlarca hizmet vermişlerdir. Ayrıca, Anadolu Selçukluları’nda vakıfların ordu ihtiyaçlarına tahsisi edildiği de görülmektedir.³⁴ İhtişamlı Türk-İslâm medeniyetinin ayakları vakıf hizmetleri üzerindedir.³⁵

Sonuç olarak, Anadolu Selçuklu Devleti zamanında ülkemizin kısa zamanda (nihayet iki yüzyıl içinde) yapı, tesis ve öteki eserleriyle bir Türk-İslâm diyarı halini

³¹ Yediyıldız, ”İslâm’da Vakıf” ,s,51.

³² Samettin Gündüz-Yunus Aydın, ”İslam’da Vakıf Müessesesi: Selçuklu ve Osmanlılarda Vakıflar”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.164, Ekim 2006, s.133.

³³ Berki, ”Vakıfların Devlete ve Devletin Vakıflara Hizmeti”, s.46

³⁴ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.597.

³⁵ Gündüz-Aydın, ”İslam’da Vakıf Müessesesi: Selçuklu ve Osmanlılarda Vakıflar”, s.137.

almasında, hem Türk insanının binlerce yıllık özelliklerinin, hem de bunun İslâmiyet ile yoğrulmuş şekli olan vakıf gerçeğinin de çok büyük bir yeri vardır.³⁶

Vakıf kurumu sayesinde toplumun ihtiyacı olan hizmetler görülmüş, camiler, medreseler, şifahaneler, mescitler, zaviyeler, hanlar, kervansaraylar, hamamlar, çeşme, yol, köprüler yapılmıştır. Yapılan bu hizmetler sayesinde, günümüzde sosyal devlet dediğimiz devlet modelini Anadolu Selçuklu Devleti yıllar önce gerçekleştirmiş ve bu yolda Vakıflar, devlete katkılar sağlamıştır.

2.2. Bir Sosyal Müessese Olarak Camiler

2.2.1.Camilerin Eğitim Alanında Devlet Yönetimine Etkileri

Cami: lügat manası da gösterir ki halkı sinesine toplayıcı, etrafına çekici bir müessese demektir. Burası yalnız ibadete değil herhangi dünya işleri için yapılacak toplantılara da yarardı. Gazetenin, telgrafın, telefonun ve radyonun bilinmedi ve bulunmadığı devirlerde hükümetler halkı sımsıkı olarak daima bir arada toplu bulundurmak ister, buna dini bir mecburiyet izafe eder ve bu sayede günün muayyen zamanlarında camilerde toplanan halka imamlar ve hatipler vasıtası ile her türlü tebligat ve telkinatını yapardı.³⁷

İslam kültür ve medeniyetinin yayılmasında fevkalade rolü bulunan camilerin, eğitim ve öğretim tarihi ile de yakından ilgisi vardır. Esasen, İslam'ın ilk devirlerinden itibaren mescitlerde ders halkaları teşekkül etmeye başlamış ve bu, günümüze kadar devam edegelmiştir. Hatta bu manada, camiler, İslam'da ilk eğitim müessesesidir de denebilir. Müslümanların fethettikleri yerlerde gerek ibadet merkezi olarak, gerekse eğitim kurumu olarak büyük bir hizmet ifa etmiştir. Gerek Hz. Peygamber, gerek diğer ashab camide oturup etraflarına toplanan halkı aydınlatırlardı. Hz. Peygamberi dinleyenler, işittikleri hadisleri üç defa tekrar ederek ezberlerlerdi. Bu toplantılarda ilmin önemi üzerinde de durulurdu³⁸

³⁶ Baykara, **Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, s,206.

³⁷ Osman Ergin, **Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası,1939,s.19.

³⁸ Kazıcı, "Eğitim", s.77.

Camilerin, henüz dini ve içtimaî müesseselerin kurulup yayılmadığı fetih sırasında, sonraki yıllara oranla, İslamlaşmaya tesirleri bakımından çok daha fazla hizmetleri ifa etmiş olmaları gerekir. Çünkü cami sadece namaz kılınan yer değildir. Çoğu zaman medresenin yerine de geçmiştir. Hatta şeyh ve dervişler de, tekke ve zaviyelerini kurmadan önce, camilerin çevresinde yerlerini almışlardır.³⁹

Camiler daha ilk dönemlerden itibaren bir okul olarak hizmet görmekteydi. Bizzat caminin kendisi eğitim için önemli merkez durumunda olup, burada verilen eğitim türleri arasında ileri düzeyde öğrenimde yer almaktaydı. Diğer zamanlarda olduğu gibi Anadolu Selçukluları döneminde de camiler hiç kuşkusuz irşat faaliyetlerinin en yoğun olduğu bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet tarafından buralara tayin edilen imam, müezzin ve hatipler, halka irşatla görevli devlet memurlarıdır. Hatipler, camilere gelen kitleleri eğitmekle yükümlüdürler. Bu bakımdan onların görevi, İslâm dininin öğretilmesi ve halkın dini duygularının canlı tutulmasıdır.⁴⁰ Camilerin Müslüman halk yönelen tebliğ ve irşat faaliyetleri ile camilerde, en azından dini heyecanı yaşatmak ve topluma cihad ruhunu vermek gibi hizmetler yerine getirilmiştir ki, İslâmiyet'in geniş coğrafyalara yayılmasında bunun ne kadar önemli olduğu gayet açıktır.

2.2.2.Camilerin Sosyal Alanda Devlet Yönetimine Etkileri

Camiler, Hz. Peygamber (S.A.V.) devrinden başlamak üzere, sadece Müslümanların cemaat halinde namaz kıldıkları yahut Kur'ân-ı Kerim okudukları yerler olarak kalmamış, aksine, cemiyet için çok önemli olan dini-içtimai hizmetleri ile ortaya çıkmışlardır.⁴¹ Müslümanlar daha Medine döneminden itibaren” Mescidin vazifesi” anlayışını çok geniş tuttular. Binaenaleyh cami, ibadet yeri eğitim mahalli, kaza dairesi, ordu karargâhı, yabancı elçilerin kabul yeri, meşveret mahalli vs.gibi hizmetler ifa ediyordu. Böylece cami, İslam müesseseleri arasında önemli bir yer işgal eder olmuştur.⁴²

³⁹ Çetin, *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, s.172-74.

⁴⁰ Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s.607.

⁴¹ Çetin, *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, s.170-171.

⁴² Kazıcı, *”Eğitim”*,s.76.

Camii, toplumun ibadet ihtiyacına cevap verdiği gibi, cemaatin bilgilendirilmesi, sevgi ve saygı ile kenetlenmesini de sağlamaktaydı.⁴³

Müslümanların toplum hayatında camiinin rolü o derece de önemli idi ki uzun süre cami, tüm toplum üzerinde bir kontrol mekanizması olarak görev yaptı. Cami, Kur'an'ın şu buyruğunu kendilerine hayat düsturu edinen insanlara destek ve umut verdi:”Hep birlikte Allah'ın ipine(İslama,Kur'an'a)sımsıkı yapışın;parçalanmayın.Allah'ın size olan nimetlerini hatırlayın:Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O,gönüllerinizi birleştirmiş ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz.Yine siz,bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı.İşte Allah size ayetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız”.⁴⁴ Bu anlamda caminin insanlara doğru yolu bulmalarında destek olduğunu görmekteyiz.

Sosyal müesseselerimizin başında gelen camiler hem ibadet yeri, hem de cemaatin toplu bulunması sebebiyle memleket, muhit ve mahalleye ait işlerin görüşülüp karara bağlandığı yerd. Bu yüzden, sosyal bir yapı olarak büyük bir önemi haizdi.⁴⁵

Camilerin devlet idaresine etkilerinden biri de yerleşim konusunda önem taşımalarıdır. Şöyle ki; Camilerin yeni fethedilen şehir ve kasabalarda Müslüman halk için iskân mahalleri oluşturan İlk Selçuklu müesseseleri olmaları bu bakımdan önem taşımaktadır.⁴⁶

Tabii ki Selçuklular döneminde camiler, her zaman yerleşim birimlerinde yapılmamıştır. Bazen yerleşme için uygun görülen yerlere, önce cami ve mescit gibi dini kurumlar inşa edilir, daha sonra kitleler gelerek, bunların etrafına evler bina etmek suretiyle, burasını bir yerleşim merkezi haline getirirlerdi. Böylece camiler, yerleşimin mihrak noktasını ve bir cazibe merkezini oluşturmuşlardır.⁴⁷

Cami, çevresinin bir kültür merkezi haline gelmesini de sağlamıştır. Günümüzde camiler ibadet yeri olma özelliğinin yanı sıra, insanların iman, ibadet, ahlak gibi dini konularda eğitildiği örgün eğitim kurumları olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

⁴³ Kayaoğlu,“Selçuklu Vakfiyeleri ve İçerdikleri Sosyal Motifler”,s.282.

⁴⁴ ÂL-İ İmran,3/103.

⁴⁵ Kazıcı,“Eğitim”,s.79.

⁴⁶ Çetin, Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı, s.175.

⁴⁷ Kara, Selçukluların Dini Serüveni, s.606.

Sonuç olarak, Peygamber Efendimiz (S.A.V.) Medine'ye hicretinde ilk yaptığı bina cami olmuştur. Çünkü cami hayatın hareket noktasıdır. Merkez olmadan bir şehrin, bir toplumun yaşaması mümkün değildir. İslam'ın ilk dönemlerinde yönetim, eğitim-öğretim, bakım ve koruma tamamen camiden olmuştur. Bu tarihi fonksiyonu gereği tarihte gelmiş ve geçmiş tüm Müslüman devletler yerleştikleri yerlere ve fethettikleri bölgelere ilk önce cami yapmışlar. Böylece cami, İslam Medeniyetinin sembolü olmuştur. Tarihimizde camiler sadece namaz kılınan yerler olarak görülmemiş. Camiler bir külliye şeklinde düşünülmüş. Külliyeler, insanların ihtiyacını karşılayacak şekilde planlanmış ve yapılmıştır. İbadet yerinin yanında okulu, hastanesi, aşevi, kütüphanesi, sebili, hamamı, fakir ve kimsesizler için barınma yerleri yapılmış ve ücretsiz olarak insanların hizmetine sunulmuştur. Cami böyle kapsamlı düşünüldüğü içindir ki hayatın merkezi olmuştur. Caminin saymış olduğumuz bu işlevleriyle devlet idaresine katkılar sağlamıştır.

2.3. Medreseler

Selçuklularla beraber İslâm âleminin hemen her yerinde sultanlar, vezirler, beyler, hatunlar ve zenginler medrese açma hususunda birbirleriyle âdeta yarışircasına bir faaliyet içine girmişlerdir. Medrese açma hususundaki bu yarışta, önemli rol oynayan amillerden biri, Hz. Peygamber'in ilim adamı yetiştirmeyi teşvik eden ve bu tür faaliyetlerde bulunanın amel defterinin kapanmayacağına dair söylemiş olduğu hadis-i şerifi olsa gerektir. Zira medreseler, yetiştirdikleri elemanları ile diğer kurumlara nazaran daha uzun ömürlü oluyorlardı. Bunun için, hicri beşinci asırda Nizâmü'l-mülk'ün himmeti ile gelişen medreseler, Şarkta uzun süre varlığını devam ettirdiler.⁴⁸

2.3.1. Medreselerin Eğitim ve Kültür Alanında Devlet Yönetimine Etkileri

Anadolu Türk kültürünün önemli temel taşlarından birisi de medreselerdir. Medreselerle beraber Selçuklu Türkiyesi manevi kültür bakımından oldukça yüksek bir seviyeye erişmişti. Sağlanan asayiş, artan içtimaî refah, sultanların ulemâya hürmet ve

⁴⁸ KAZICI, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s.349.

itibar göstermesi ve bilhassa Moğol istilasının Anadolu'ya sürüklediği âlim, şair ve mutasavvıfların çalışmalarının bu topraklardaki fikri faaliyetlere canlılık kazandırması, bu devir Selçuklu medreselerine haklı bir şöhret kazandırmıştır.⁴⁹

Daha Büyük Selçuklular zamanından itibaren medreseler, Sünnilik akımını gayrisünni oluşumlara karşı destekleme gayesiyle kurulmuşlardır. Dolayısıyla bu kurumların Selçuklular nazarında ilk görevinin, Sünniliğin korunması olduğunu bilmekteyiz. Selçuklularda sistem, İslâm'ın Sünnilik yorumunu kuvvetlendirme ve sağlamlaştırma üzerine kurulmuştur. Bu kumlarda öğrenilen ilim, daima Sünniliği himaye etmiştir. Bu bakımdan Sünnilik, aslında medreselerin gelişmesinde önemli rol üstlenmiştir. Çünkü Sünniliği koruyan medreseler, aynı gayeyi güden Selçuklu Devleti tarafından himaye edilmiş ve maddi olarak desteklenmiştir.⁵⁰ Böylece medreseler sayesinde, toplumu derinden etkileyecek ve toplumun huzurunu bozacak din dışı faaliyetler engellenmiş ve toplumun huzur ve mutluluğunu sağlamada devlet idaresine kolaylıklar sağlanmıştır. Yine buna paralel olarak medreseler sayesinde, toplumun din adamı ihtiyacı da karşılanmış oluyordu. Tabi sadece din adamı değil aynı zamanda devletin yönetimi için gerekli olan kalifiye eleman ihtiyacını da karşılamaktaydı.

Medreseler, dini ilimlerin gelişmesine ve yayılmasına hizmet etmiş, Müslüman halkın sağlam bir din kültürüne sahip olması sonucunu doğurmuş ve dolayısıyla bu durumun İslâmlaşmaya tesiri olmuştur. Bunun yanı sıra medreseler sayesinde Ehl-i Sünnet dışı akidelerin şehirlerde fazlaca yayılma imkânı bulamadıklarını görüyoruz. Bunda da Sünni akideye bağlı medreselerin buralarda kendi düşüncelerini hâkim kılmaları etkili olmuştur. Görüldüğü gibi, Bâtını cereyanlara bile kapalı kalan şehir ahalisinin yabancı dinlere karşı daha hassas davranması da tabiidir. Böylece şehirlerde gittikçe güçlenen İslâmi hayat teşekkül ederken, Hıristiyanlık geriliyor ve İslâmlaşma olayı sür'atle mesafe kazanmış oluyordu.⁵¹

Medreseler, kendileri için kurulan güçlü vakıfları ve bina, müderris, talebe ve kütüphaneleri ile ilmin yayılması ve gelişmesini sağladığı gibi, Anadolu'da çeşitli dallarda inşa edilmiş olan bu medreseler, Selçuklu medeniyetinin gerek sosyal, gerekse ilim ve sanat yönünden üstünlüğünü belgeleyen müesseseler olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴⁹ Çetin, *Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, s. 215.

⁵⁰ Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s.621.

⁵¹ Çetin, *Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, s. 215.

Nitekim medreseler, o günün birer üniversitesi konumunda olup, bugünkü üniversitelere denk düşmekteydi. Bu bakımdan Selçuklu medreseleri şubelere ayrılmış, buralarda ihtisaslaşmaya gidilmiştir.⁵² Yani asıl uzmanlaşma, ihtisas okulları olan medreselerdeydi.⁵³

Bir ilim ocağı olarak medreselerin geniş anlamda devlet eli ile kurulup teşkilâtlanması ve vakıfları vasıtasıyla tahsilin meccani olmasından sonra ilmi gelişmelerin büyük bir hız kazandığı görülür. Gerçekten, medreselerde İslâmi ilimler yanında riyaziye, heyet, tıp ve felsefe gibi akli ilimlerin okutulması, mahallin kültür durumuna ve ilim adamlarının mevcudiyetine bağlı bulunuyordu.⁵⁴ Anadolu Selçukluları döneminde medreseler, hem kültür ve eğitim hayatının, hem de dini hayatın vazgeçilmez kurumları olmuş, Anadolu halkının hayatına önemli bir canlılık kazandırmıştır.

Selçuklu medreselerinde, öğrencilere, eğitimleri için büyük kolaylıklar sağlanmıştır. Selçuklu medreselerinin eğitim sisteminde öğrenim parasız olduğu gibi, öğrenci, aldığı bursla kendi maddi sıkıntılarından da kurtulmaktaydı. Bu bursla, hiç şüphesiz medreselerin vazgeçilmez kaynağı olan vakıflardan sağlanmıştır. Böylece öğrencilerin eğitimleri için gereken mali sorunlar çözülmüştür.⁵⁵ Bu da medreselerin, eğitim ve öğretim alanında fırsat eşitliğini gerçekleştirerek, yoksul ve aynı zamanda yetenekli çocukların topluma kazandırılmasını sağlayarak devlete idaresine kolaylıklar getirmiştir. Bugün çağdaş dünyada yüksek öğretim kurumlarında uygulanan burs, kredi ve yatılılık sistemi uygulamalarının Selçuklular zamanında medreselerle kurumlaştığını ve yaygınlaştığını görmekteyiz.

2.3.2. Medreselerin Ekonomik Alanda Devlet Yönetimine Etkileri

Anadolu'da medreselerin Selçuklular zamanında geliştiğini görüyoruz. Bir ilim ocağı olarak medreselerin geniş anlamda devlet eli ile kurulup teşkilâtlanması ve vakıfları vasıtasıyla tahsilin meccani olmasından sonra ilmi gelişmelerin büyük bir hız kazandığı görülmektedir.⁵⁶ Bunun yanında daima bir gelir kaynağına sahip olan medreseler, yalnız

⁵² Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.625.

⁵³ Küçükdağ-Arabacı, **Selçuklular ve Konya**, s.271.

⁵⁴ Kazıcı, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s.354.

⁵⁵ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.623.

⁵⁶ Kazıcı, "Eğitim", s.87.

ilmî ve idari muhtariyete değil, aynı zamanda mali muhtariyete de sahip bulunuyordu. Böylece, medreseler yüksek öğretime tahsis edilmiş müstakil binasıyla, medresenin emrinde yardımcı bir müessese olan kütüphanesiyle, aldıkları maaşlarla geçim kaygısından kurtularak kendilerini mesleklerine veren öğretim üyeleri ve yardımcılarıyla, aldıkları burslar ve kaldıkları yurtlarla kendilerini kaygısızca öğrenime vermek imkânını bulan öğrencileriyle, yalnız zamanına göre değil, şimdiki zamana göre de ileri müesseseler sayılabilirler.⁵⁷

Selçuklu medreselerinde öğrenci aldığı bursla maddi sıkıntıdan kurtulduğu gibi, ayrıca ders okuduğu yerde barınmak imkânını da buluyordu. Böylece, fakir, fakat okumak isteyen kabiliyetli öğrenci de devletin sağladığı bu imkân ile kolayca yüksek öğrenimini yapabiliyordu.⁵⁸ Böylece medreseler sayesinde, İslâm dünyasında fakirin ilim tahsil etme fırsatı daha geniş, daha avantajlı ve daha şumûllü olmuştur. İslâm medreselerini inşâ edenler, ilim ve marifet sahasında başarı elde edenlerin büyük çoğunluğunun, geçim sıkıntısı içinde olan fakir ailelerden çıktıklarını idrak etmişlerdir. Bu sebeple medrese kurucuları, fakir talebelerin yaşayışını kolaylaştırmaya büyük bir titizlik göstermişlerdir. Öyle ki, onların, iç huzuru ve gönül rahatlığı içerisinde ilim tahsil edebilmeleri için dört başı mâmûr bir imkân hazırlamışlardır. Nizâm'ül-Mülk bunların öncüsüdür. O, kendi medreselerinde herkesin öğrenim yapabilme hakkına sahip olduğunu ve istisnasız bütün talebeye, dersin karşılıksız verileceğini ilan etmişti. Üstelik herkese şâmil parasız öğrenim yanında, ayrıca muhtaç talebelere muntazam maaş da bağlamıştı.⁵⁹

Bunun yanında medreseler inşâ edilip de buralara müderrisler tayin edilmeye başlayınca, bunlar genel bütçeden veya gelirden bu müesseselere sarf edilmesi bir adet olarak belirtilen evkaf irâdından muntazam aylıklar almışlardır. Bu maaşların miktarı ise, müderrisin kapasitesine ve vakfın gelir durumuna göre değişegelmıştır. Fakat umûmiyetle bu, daha ziyâde cömertçe ve bolca idi.⁶⁰ Dolayısıyla medrese vakıf gelirlerinin, öğretim personelinin, kütüphane personelinin maaşlarına, talebe burs ve aynı yardımlarına, medresenin ıstma, aydınlatma, kâğıt, mürekkep, kalem v.s. masraflarına sarfediliyordu.⁶¹

⁵⁷ Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, C.3, Ankara, TTK Yay., 1992,s.362.

⁵⁸ Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, s.375.

⁵⁹ Çelebi, **İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi**, s.301.

⁶⁰ Çelebi, **İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi**, s.246.

⁶¹ Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, s.363.

Böylece medreseler, devletin eğitim alanında yapacağı yatırımları kendi bünyesinde çözerek devletin, bu alanda ayrı bir bütçe ayırmadan, ekonomisinden eğitime ayrılacak paranın daha başka alanlarda kullanımını sağlayarak daha kaliteli ve daha kapsayıcı hizmetlerin yapılmasında devlete kolaylıklar sağlıyordu.

Görüldüğü gibi, İslâm âleminde fırsat eşitliği, öğretimin bütün kademelerinde teminat altına alınmıştı. Fakirlik, ilim tahsili için katiyen bir mahrumiyet sebebi değildi. Nitekim hamiyetli bir topluluğun, zeki ve kabiliyetli kimseler için gösterdikleri çaba, fakirliği mağlup etmiştir.⁶²

2.4.Kervansaraylar

Türk kültür hayatında önemli bir yeri olan, hizmet ve hayır anlayışı dâhilinde işletilen sosyal müesseselerden olan kervansaraylar, Anadolu Selçukluları'nın inşa ettikleri abidevi yapılardan biri olarak dikkat çekmektedir.

Selçuklular özellikle Bizans'a askeri mücadelelerin durulduğu XII. asrın sonları ile XIII. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'yu her bakımdan bayındır bir hale getirmek için yoğun bir çaba içine girmişlerdir. Bunun sonucunda Anadolu toprakları, tarihte görülmemiş bir şekilde kültür ve medeniyet kurumlarına sahip olmuştur. Bu kurumlar arasında kervansarayların kuşkusuz önemli bir yeri vardır.⁶³ Mevcut kervansarayların kuruluş, işleyiş ve amaçlarına baktığımızda devlet yönetimine doğrudan sağladığı faydaları açıkça görebiliriz. Bu bakımdan ilgili kurumlar, ekonomik hayattan tutun, sosyal hayata kadar dönemin her alanına damgalarını vurmuşlardır.

2.4.1.Kervansarayların Ekonomik Alanda Devlet Yönetimine

Etkileri

Kervansarayların, ticari faaliyetler alanında sağlamış olduğu güvenli ortam sayesinde devlet ekonomisinin gelişmesine katkılar sağladığını vurgulamak yerinde

⁶² Çelebi, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, s.305.

⁶³ Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s.665.

olacaktır. Bu sayede Anadolu'da ekonomik canlılık artmış ve bu da doğrudan topluma yansiyarak halkın refah seviyesini artırmıştır.

Anadolu, Selçuklu hâkimiyetine girmesinin ardından XII. yüzyılın sonlarında milletlerarası ticaretin merkezi olmuştur. Ekonomi politikalarını ve fetihlerini milletlerarası ticaretin konumuna göre düzenleyen Selçuklu sultanları, Anadolu'nun bir ucundan diğer ucuna, ana ticaret yollarından ara yollara kadar her alanda kervansaray yaptırmışlardır.⁶⁴

Selçuki Türkiye'sinin milletlerarası ticaretten en çok kazandığı iş sahası, doğu ile batı, hattâ güney ile kuzey arasındaki ticari alış verişi sağlayan Anadolu yollarında yapılan kervan ulaşımı olduğundan hiç şüphe yoktur.⁶⁵ Kervansaraylar Türkiye Selçuklu Devleti'nin ekonomi politikasını şekillendiren, ekonomisini geliştiren bir alt yapı konumuna sahipti.

Bilindiği gibi ticaretin gelişmesinin yol güvenliği ve rahatlığı ile yakından ilgisi vardır. Ticaretin sağlıklı yapılmasında, yolların her bakımdan emniyetli olmasında kervansarayların etkisini bilerek hareket eden sultanlar, devlet adamları ülkenin doğuya-batıya giden yolları üzerinde kervansaraylar inşa ettirmişlerdir. Örneğin, Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde, Konya'dan batıya giden yollar üzerinde ribat-kervansaraylar yapılmıştır. Bu yollar sadece Bizans'a gitmiyor aynı zamanda güneye, Antalya yöresine de iniyordu.⁶⁶ Anadolu Selçukluları döneminde yapılan vakıfların kuruluşundan itibaren giderek artan zengin vakıflarla idare edildiğini görmekteyiz. Nitekim Kervansarayların zengin vakıflarla idare edilmesi hatta sürekli yeni gelir kaynakları elde edilmeye çalışılması XIII. yüzyılda Anadolu'da ticari faaliyetlerin ve yolcu trafiğinin fazlalığı ile ilgilidir.⁶⁷ Bu anlamda kervansarayların devletin ekonomik faaliyetlerine canlılık katarak ekonominin gelişmesine katkıda bulunduğunu ve ekonomiye sağlamış olduğu faydanın topluma yansiyarak, toplumda kalkınma düzeyinin artmasında etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Kervansaraylara ait akarların çokluğu kervansarayların ticarete oynadığı mühim rolü kanıtlamaktadır. Bu akarlarla gerek kervansarayın inşası, gerek yolcuların masrafları,

⁶⁴ Şebnem Akalın, “**Kervansaray**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 25, Ankara, Diyanet Vakfı Yay., 2002, s.300.

⁶⁵ Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi**, İstanbul, Tekin Yayınevi,1979, s.34.

⁶⁶ Tuncer Baykara, **I.Gıyaseddin Keyhüsrev**, Ankara, TTK Yay.,1997,s.53.

⁶⁷ Turan, “**Selçuk Kervansarayları**”,s,486.

gerekse burada çalışan görevlilerin maaşları karşılanmaktaydı. Mesela, Karatay Kervansarayının vakfiyesinde; müşrife yıllık 500,nâzıra 360,imama 200,müezzine 150,müzife 200,hancıya 200,havâyıc emirine 200,atlı Emire 100,aşçıya 200,baytara 100,hamamcıya 120,ayakkabıcıya 100 dirhem verileceği bildirilir.⁶⁸

Bu yollarda kalabalık kervan kabileleri aralıksız ticari eşya taşımakta olduklarından, soygunculuğa karşı güveni ve yolcuların geceleri konaklayacakları yerlerdeki istirahatlarını sağlamak bir mesele haline gelmişti. Bunun üzerine, menzil olmaya elverişli yerlerde hanlar inşası usulü ortaya çıktı. Harabelerini bugünde gördüğümüz ve içlerinden bazıları birer mimari örneği olarak hâlâ ayakta duran Selçuki kervansarayları o hayatın hatırasıdır.⁶⁹

Kervansarayların devlete iktisadi yönden faydalı bir yansımasını da şu örnekle görebiliriz. Kervanların konaklamış olduğu kervansarayların civarı küçük bir ticaret merkezi haline gelirdi. XIII. asırda, Suriye, Irak, Şarki Anadolu ve Ermenistan'dan Kayseri, Sivas istikametinde ilerleyen yolların kavşağında bulunan Karatay Kervansarayı civarı da böyle merkez idi. Kervansarayın inşasından sekiz sene sonra orada on beş dükkân ve kira getiren evlerin bulunması bu ticari faaliyet hakkında bize bir fikir verebilir.⁷⁰ Bu şekilde devlet herhangi bir özel harcama yapmaksızın kervansarayların buldukları yerlerde ticari hareketliliği sağlayarak bir bakıma iş istihdamı sağlamış oluyorlardı. Velhasıl kervansaraylar hem imar ve iskân hem de emniyet konusunda devlete faydalar sağlamaktaydı.

Ticari alanda her cins hammadde yahut gıda maddesi için ayrı bir han inşa olunmuştur. Pirinççiler hanı, pamuk hanı, meyve hanı v.s gibi hanlar bu maddeleri alıp satan tüccarların oturdukları ve adı geçen maddelerin alım satımını idare ettikleri yerlerdi. Köylüler satacakları malları çok vakit açık pazarlara getiriyorlardı.⁷¹ Fakat şurasını unutmamak icap eder ki, Selçuk Devri'nde iç ve dış ticarete gördüğümüz büyük faaliyetler, bu kervansaraylar olmaksızın bu derecede inkişaf edemezdi. Bu ticaretin doğrudan doğruya veya dolayısıyla yarattığı iktisadi imkânların büyüklüğü göz önüne getirilecek olursa kervansarayların memleketin umumi menfaati bakımından oynadıkları

⁶⁸ Osman Turan, "Celaleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri III" Belleten C,XII, Ankara,1948. s.45.

⁶⁹ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, s.35

⁷⁰ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, Boğaziçi Yay.,1999,s.108.

⁷¹ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, s.31.

rol daha kolay anlaşılır ve o zaman için bunun zaruri bir iktisadi tedbir olduğu da meydana çıkar.⁷²

2.4.2.Kervansarayların Toplumsal ve Kültürel Alanda Devlet Yönetimine Etkileri

Selçuklu han ve kervansarayları, sosyal yardımlaşmanın, vatana hizmetin bir türü olarak gelişmişlerdir. Toplumun ileri geleni olmanın sorumluluğunu taşıyan devlet adamları, varlıklı şahsiyetler; milletten aldıklarını yine millete harcamanın bir yolu olarak han ve kervansarayları inşa etmişlerdir.⁷³Daha çok şehirlerarasındaki uzak mesafeler ve ıssız yerlerde yapılmış olan konaklama yerlerine ‘‘Kervansaray’’, meskûn yerlere yakın ve şehir içindeki aynı vazifeyi yapan binalara da ‘‘Han’’ denilmektedir. Bu büyük yollar üzerinde yapılan ve umumiyetle yapıları Selçuk sultanları ve devlet adamları olan bu muazzam kervansaraylar, hep vakıf idiler ve maddi büyüklükleri ve teşkilatları nispetinde de zengin vakıflara maliktiler. Bu surette bu kervansaraylara inen tüccar ve sair her türlü yolcu, zengin olsun fakir olsun, orada her türlü ihtiyacını meccanen görebilirdi.⁷⁴

Kervansaray veya hanlarda tüccar veya yolcu, pek çok kimsenin bir araya gelmeleri ve şüphesiz içlerinde Müslümanların çoğunlukta bulunması, bu yerleri İslâm kültürünün yayılma merkezleri haline getiriyordu.⁷⁵ Kervansaraylarda, milliyetine inancına bakılmaksızın yaz-kış bütün tüccarlara ve yolculara üç günlük karşılıksız hizmet veriliyordu. Hastalananların tedavisi yapılıyor, ilaçları veriliyor ve hayvanlarına bakılıyordu. Bu, benzeri hiçbir devlette ve millette görülmeyen sosyal bir hizmetti.⁷⁶ Görüldüğü gibi kervansaraylar sosyal hizmetler alanında devlete önemli katkılar sağlayarak, devletin bu alandaki iş yükünü hafifletiyordu.

Kervan kafileleri bazen indikleri kervansaraylarda günlerce yatarlar, hatta bir kısım yüklerini icabında buraya depo ederler, hasta hayvanları ve yolcuları tedavi ettirmek

⁷² Osman Turan, ‘‘Selçuk Kervansarayları’’, Türkler Ansiklopedisi, C.VII, Ankara, Yeni Türkiye Yay.,2002,s.761.

⁷³ Küçükdağ, Arabacı, **Selçuklular ve Konya**, s,313.

⁷⁴ Turan, ‘‘Selçuk Kervansarayları’’,s.758.

⁷⁵ Çetin, **Anadolu’da İslamiyet’in Yayılışı**, s.250.

⁷⁶ Salim Koca, **Sultan I.İzzeddin Keykavus**, Ankara, TTK Yay,1997,s.10.

zorunda kalırlardı. Bazı büyük kervansaraylar ticaret kervanlarının bu ve buna benzer her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak mükemmeliyetteydiler.⁷⁷ Yine kervansarayların ticarete güvenliği sağlamak için ne kadar ehemmiyetli olduğunu da söylemeliyiz. Buna en güzel örneği, Aksarayı'nın, kitabında anlatmış olduğu, Konya taraflarındaki olaydır. Bu olayda Moğol komutanı İrencin Rum'a gelip ülkeyi dolaştı. Konya tarafına hareket edince Türk emirlerinden İlyas adındaki biri büyük Alayi hanına gelmişti. Oraya sığınarak ayaklandı. Huzura gelmedi. İrencin, Türk ve Tacik ordusunu onu kuşatmakla görevlendirdi. Onlar 2 ay müddetle 20 bin kadar süvariyle gece ve gündüz vakitlerini oranın fetih işine harcadılar. Fakat ne taş yağdıran mancınıkla zafer kazandılar ne de zırhı delen okla hâkimiyet kurdular.⁷⁸ İşte bu olay kervansarayların emniyet ve müdafaa bakımından ne derece mühim olduğunu ve bu şekilde devletin ticari güvenliğine faydalar ifa ettiğini kanıtlar niteliktedir. Gerçekten bu maksatla kervansaraylarda vücuda getirilen tesisler çok dikkate şayandır. İçlerinde yatakhaneleri, aşhaneleri, erzak ambarları, ticari eşyayı koyacak depoları, yolcuların hayvanlarını koyacak ahırları ve samanlıkları, yolcuların namaz kılmaları için mescitleri, misafirlerin yıkanması için hamamları, şadırvanları, hastaneleri ve hatta kayıtlardan çıkarabildiğimize göre, eczaneleri, yolcuların ayakkabılarını tamir ve fakir yolculara yenisini yapmak için ayakkabıcıları, hayvanları nallamak için nalbantlara varıncaya kadar her ihtiyacı karşılayacak teşkilat ve tesisleri ve bütün bunları, bunlara dair gelir ve masrafları idare edecek divan (büro) ve memurları vardı.

Ayrıca bu müesseselerin, hem ticaret merkezi, hem sağlam surları ile adeta birer kale gibi çevrelerinin emniyetini te'min eden binalar durumunda bulunmaları, kuruldukları yerlerde kısa zamanda köylerin teşekkül etmesine sebep oluyordu. Kervansaraylar, ticaret yolları üzerinde iskân mahallerin oluşması ve bu vesile ile göçebelerin yerleşik hayata geçmeleri suretiyle nasıl Anadolu'nun Türkleşmesine hizmet etmişlerse; elimizde kesin deliller olmamakla beraber, herhangi bir ayırım yapılmadan Müslim ve gayrimüslim yolculara sundukları maddi-manevi hizmetleri ile de, ihtimal ihtidalaraya sebep oluyordular.⁷⁹ Altın-ordu hükümdarı Berke Han bir gün Buhara'dan gelen bir kervana rastlar. Kervanda bulunan iki müslüman tüccar ile sohbet etmek üzere bir köşeye çekilir ve

⁷⁷ Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, s.35.

⁷⁸ Kerimüddin Mahmud Aksarayı, **Müsameret'ul-Ahbar, ve Müsayeretü'l-Ahyâr**, çev.Mürsel Öztürk, Ankara:TTK,2000,s.242.

⁷⁹ Çetin, **Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı**, s.250.

onlara, İslâm ahkâmı hakkında işittiği şeylere dair sorular sorar. Bu iki tüccar dinleri hakkında o kadar ikna edici açıklamalarda bulunurlar ki, Berke Han kemâl-i samimiyetle Müslüman olur. İhtidasını önce küçük kardeşine söyler ve kendisine uyması için onu ikna etmeye çalışır. Bir müddet sonrada imanını izhar eder. Bu, İslâm tarihinde tüccarların tesiri ile meydana gelmiş yegâne ihtida değildir. Buna benzer binlerce olay cereyan etmiş ve pek çok yere İslâmiyet, tüccarların bu çeşit telkin ve tebliğleri ile yayılmıştır.⁸⁰

Kervansaraylar Anadolu'yu yalnız yabancı tüccarlar için cazibe merkezi haline getirmekle kalmamış, aynı zamanda Türk kültür ve sosyal hayatının tanıtımını sağlayan merkezler olarak ta önem kazanmıştır.

2.5.Şifahaneler

Anadolu Selçuklu sosyal kurumları arasında darüşşifaların ayrı bir yeri ve önemi vardır. Genelde İslam medeniyetinin yüz akı bir kurumu olan hastanelerin gelişmesi ve yayılması Selçuklular zamanında olmuştur. Selçuklu Türkiyesinde Kayseri (1206), Sivas (1217), Divriği (1228), Konya (1220–1237 arası), Aksaray (XIII. yy), Çankırı (1235), Kastamonu (1272), Tokat (1277-?), Amasya (1308) da yaptırılan, zengin gelir kaynaklarıyla beslenen ve büyük bir kısmı günümüze kadar ulaşan hastaneler, hükümdar, hanım sultan veya devlet ileri gelenleri tarafından tesis edilmişlerdir.⁸¹

2.5.1.Şifahanelerin Sağlık ve Eğitim Alanda Devlet Yönetimine Etkileri

Anadolu Selçuklu Devleti zamanında kurulan sosyal müesseselerden olan şifahaneler, sosyal yardım kuruluşu olmanın yanında tıp eğitiminin verildiği yerlerdi. Bu sayede devletin sosyal olma yönüne katkılar sağladığı gibi tıp eğitiminin verilmesi sayesinde de devlete sağlık alanında önemli ve vazgeçilmez hizmetler sunmuştur.

⁸⁰ Çetin, *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, s.252

⁸¹ Bayat, "Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin Tek Örneği Olarak Sivas Darüşşifası Vakfiyesi", s.5.

Türk toplumları dini eğitime verdikleri önem ölçüsünde kutsal saydıkları insan sağlığına da büyük önem vermişler ve “şifahane”, ”darüşşifa”, ”maristan”, ”bimaristan”, ”darüssiha”, ”darülafiye”, ”darüttıb” isimleriyle tanıdığımız sağlık yapıları inşa etmişlerdir. Anıldıkları isimler ne olursa olsun bu yapılarda iki ana işlevin gerçekleştirildiğini;

1-Halk sağlığına hizmet

2-Tıp eğitiminin sürdürüldüğü yerler olarak görüyoruz.⁸²

Selçuklular döneminde Sam’da Nûreddin Zengî, 1154 yılında kendi adıyla anılan bîmâristan kurmuştur. Nûreddin Bîmâristanı, Selçuklu medreseleri gibi bir iç avlu etrafında, dört eyvanlı bir yapı olup orijinal haliyle bugüne kadar ulaşan en eski Selçuklu hastanesidir. Bu müessesede, günde üç saat pratiğe dayalı teorik dersler verilmiştir. Öğrencilere hasta yatağı basında pratik tıp eğitimi verilmiş ve buna dayalı teorik dersler de özellikle Hipokrat, Galenos, Râzî ve ibn Sînâ’nın eserleri esas alınmıştır. Nûreddin Bîmâristanı örnek alınarak 1284’te Kahire’de Memlûk Sultanı Mansûr el- Kalavun’un kurduğu Kalavun Bîmâristanı’nda da aynı şekilde teori ve pratiğe dayalı tıp eğitimi yapılmıştır.⁸³ Selçuklularda tıp tahsili, medreselerden ziyade devrin büyük hastanelerinde görülürdü. Bîmâristan, Dârü’s-sifâ, Sifahane denilen hastahaneler, tıp fakültesi olarak hekim ihtiyacına da cevap veriyorlardı.⁸⁴

Tıp fakültesi olarak da görev yapan Selçuklu hastahaneleri bu yönüyle de tatbiki öğrenim kurumu durumundadır. Alâeddin Keykubat’ın Konya Dârü’s-sifâsı da tıp fakültesi olarak hizmet vermiştir.⁸⁵ Ayrıca, Kayseri ‘de Gevher Nesibe tarafından 602/1205’te, Sivas’ta İzzeddin Keykavüs tarafından 614/1217’de yaptırılan hastaneler, bitişiğindeki tıp medreseleri ile yekpare binalar olarak hizmet görmüşlerdir.

Darüşşifa adı altında topladığımız bu yapıları, kaynaklarda emin ve güven verici kadrolara sahip olduklarını, sağlık açısından dönemlerinde güvenilecek kuruluşlar olduğunu öğreniyoruz. Bu sağlık kuruluşlarında din, dil ve ırk farkı gözetilmeden halka sağlık hizmeti sunulduğunu biliyoruz. Anadolu Selçukluları döneminde tıp eğitiminin ve sağlık hizmetlerinin bir sosyal yardım anlayışı olarak başından sonuna kadar sürdürüldüğü

⁸² Gönül Cantay, ”Kaynaklardan Tanıdığımız Anadolu Selçuklu Darüşşifaları” IV. Milli Selçuklu Seminer Bildirileri(25–26 Nisan 1994), Konya, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yay., 1995, s.13.

⁸³ Arslan Terzioğlu, ”Bîmâristan”, İslâm Ansiklopedisi, C.6, İstanbul 1972, s. 169.

⁸⁴ Küçükdağ-Arabacı, **Selçuklular ve Konya**, s.194

⁸⁵ Küçükdağ - Arabacı, **Selçuklular ve Konya**, s.214.

anlaşılmaktadır.⁸⁶ Herhangi bir dil, din ve ırk ayrımı yapılmaksızın ücretsiz olarak sağlık hizmetlerinin verildiği bu müesseseler, hastaların tedavisi yanında sağlık alanında birer eğitim kurumu olarak ta hizmet görmüştür.⁸⁷

Selçuklular döneminde tababete çok önem verilmiştir. Çünkü karayollarında uzun mesafelerde kervanlarla ticaret yapmak mecburiyeti, bir takım sarî hastalıkların yayılmasına sebep oluyordu. Gerek karantina ve sıhî kaidelere riayet ve gerekse hastalıklar sırasında yardımı kolaylaştırmak için, hekimlerin iyi yetişmiş ve özellikle sayılarının fazla olması gerekiyordu. Bu durum da ülkede tababetin gelişmesini sağlamıştır. Zengin vakıflarla yürütülen bu kurumlar, hem Türk devlet teşkilâtında yer almış, hem de hayırsever Türk büyüklerinin birer şefkat yuvası olmuştur.⁸⁸

Selçuklular, sağlık hizmetlerine önem vermelerinin sonucunda hemen her şehirde hastaneler inşa etmişlerdir. Vakıflarla idare edilen bu hastaneler Selçuklu sosyal yardım müesseseleri içinde büyük bir yere sahiptir. Diğer vakıf yapılarında olduğu buralarda da halka ücretsiz hizmetler verilmiş, hastalar uzman hekimler sayesinde tedavi edilmiş, eczanelerde hazırlanan ilaçlar yine ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Ayrıca hastalara yardımcı olarak geniş bir hizmetliler kadrosu istihdam edilmiştir.⁸⁹ Görüldüğü gibi şifahaneler ve buralarda verilen hizmetlerle, bu müesseselerin Anadolu Selçuklu Devleti'nin sosyal bir devlet olduğunu kanıtlamaktaydı.

2.5.2. Şifahanelerin Sosyal ve Kültürel Alanda Devlet Yönetimine Etkileri

Anadolu Selçuklularının muhteşem mimari eserleri içinde muhakkak ki en ileri sosyal müesseseleri olan şifahanelerin özel bir yeri vardır. Şifahaneler tıp medreselerinde okutulan derslerin tatbik edildiği yerlerdi. Bu şifahanelerde ekseriye göz hastalıkları, iç hastalıkları, cilt hastalıkları ve ruh hastalıkları tedavi ediliyordu. Bilhassa ruh

⁸⁶ Cantay, "Kaynaklardan Tanıdığımız Anadolu Selçuklu Darüşşifaları", s.13.

⁸⁷ Ahmet Turan Yüksel, "Türk İslam Medeniyetinde Vakıfların Yeri ve Önemi", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.XIII,(2002),s.51.

⁸⁸ Afet İnan, "Kayseri'de Gevher Nesibe Şifaiyesi", Malazgirt Armağanı, XIX. Seri, S.4, Ankara. (1972), s.3.

⁸⁹ Hülya Yiğit, "Sosyal Hizmetler Açısından Selçuklu Kervansarayları", Türkler Ansiklopedisi, C.VII, Ankara, Yeni Türkiye Yay.,2002,s.304.

hastalıklarının tedavisinde çok ileri gidilmiş olup hastalık müzikle ve telkin suretiyle ediliyordu ki, Avrupa’da delilerin cin çarptığı iddası ile ateşe atıldığı bir devre nispetle bu, Türk kültürünün ve sosyal durumunun 13.yüzyıldaki yüksekliğine en açık örnektir.⁹⁰

Hastaneler, Selçuklu devrinin önemli sosyal yardım müesseseleridir. Anadolu Selçukluları XII. yüzyıldan itibaren hastane yapmaya başlamışlar.⁹¹ Türklerin yerleşim merkezlerinde hastane bina etmekle yetinmedikleri, gezici hastaneler kurdukları da bilinir. Örneğin Atabey Nureddin Zengi zamanında Selçuklu ordusunda kırk deveyle taşınan gezici bir hastane vardı.⁹²

Anadolu’da hemen her şehirde inşa edilen hastaneler, insan sağlığı konusundaki hassasiyeti ve sağlık hizmetlerine verilen önemi açıkça göstermektedir. Bununla birlikte sağlık hizmetleri yalnızca hastanelerle sınırlı kalmamıştır. İnsanların toplu halde bulunduğu pek çok sosyal yardım müessesesinde de sağlık hizmeti verilmiştir. Kervansaraylarda verilen sağlık hizmetleri bu bakımdan fazlasıyla önem taşır. Çünkü ticaretin gelişmesine paralel olarak uzun mesafelerde yapılan yolculuklar bazı hastalıkların daha kolay yayılmasına sebep olmuştur. Kervansaraylarda verilen sağlık hizmetleri geleneksel hizmet ve hayır anlayışı sebebiyle olduğu kadar Selçuklularda son derece gelişmiş olan insan sağlığına verilen önemle doğrudan bağlantılıdır.⁹³

Her şeyden önce bu kuruluşların farklı kültürlere sahip birçok insanı bir araya getirdiklerini biliyoruz. Özellikle hastaneler, hastalıkları için şifa arayan insanların sığınakları olmuştur. Buralarda gerek hastalar arasındaki münasebetler, gerekse hasta-doktor ilişkileri, kültür yayılmaları ve ihtidalaraya sebep olmaları bakımından dikkatle üzerinde durulması gereken konulardır.⁹⁴

Zengin vakıflarla kurulan ve gerekirse hastaların evlerine dahi doktor gönderen, Selçuklu sağlık kuruluşlarında çalışan doktorların çoğunun Müslüman olması tabidir. Bu Müslüman doktorların Hıristiyan hastalar ile münasebetleri ihtidalaraya sebep olmuş olabilirler.

⁹⁰ Şerare Yetkin, “Anadolu Selçuklu Şifahaneleri”, Türk Kültürü Dergisi, C:1,S.10,Ankara, Ayyıldız Matbaası,1963, s.23.

⁹¹ Çetin, *Anadolu’da İslamiyet’in Yayılışı*, s. 210

⁹² Yiğit, “Sosyal Hizmetler Açısından Selçuklu Kervansarayları”, s. 304.

⁹³ Yiğit, “Sosyal Hizmetler Açısından Selçuklu Kervansarayları”,s.304.

⁹⁴ Çetin, *Anadolu’da İslamiyet’in Yayılışı*, s.211.

Çoğu zaman ücretsiz muayene ve tedavi edilen Hıristiyan hastaların, kendilerinden büyük bir ilgi ve yardım gördükleri, ellerinden şifaya kavuştukları Müslüman doktorların dinini seçmeleri Selçuklu Türkiye'si için yadırganacak bir durum değildir.⁹⁵

2.6. Tekkeler ve Zaviyeler

Sosyal yardım kurumları arasında sayılabilecek en önemli gerçek, zaviyelerdir. Hankâh veya geç dönemlerdeki adıyla tekkeler, gelip geçenlerin, garip ve muhtaçların karşılık beklemezsizin yedirilip doyurulduğu yerler idi.⁹⁶ Tekkeler genellikle ahşap bir mimari yapıya sahip olan tek veya iki katlı binalar olarak gözükmektedir.⁹⁷ Zaviyeler de genellikle şehir sahası dışında, yol üzerlerinde yapıldı. Bunların en önemli görevi, gelip gidenlere yardım edilmesi, yedirilip içirilip barındırılması idi.⁹⁸

2.6.1. Tekkeler ve Zaviyelerin Sosyal Alanda Devlet Yönetimine Etkileri

Tarihi metinlerde tekkeler için değişik terimler kullanılmıştır. Bunlar arasında ribat, hankah, buk'a, savma'a, medrese, imaret, dergâh, asitane gibi terimler bulunmakla beraber daha çok tekke ve zaviye terimleri yaygınlaşmıştır.⁹⁹ Hankâhlar, her şeyden önce gelen misafirleri barındırmak için kurulmuşlardır. Bunlara devletlerarası elçilerden gariplere kadar herkes gelir ve kalabilirdi.¹⁰⁰

Anadolu'dan gelip geçen misafirler, kervansarayların yansıra buralarda da konaklamaktaydılar. Zaviye mensupları, bu misafirleri daima güzel bir biçimde

⁹⁵ Çetin, *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, s.212–213.

⁹⁶ Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s.422.

⁹⁷ Mustafa Kara, "Tasavvuf", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C.XIV, Redaktör; Hakkı Dursun Yıldız, Konya, Kombassan Şirketler Topluluğu, 1994, s.409.

⁹⁸ Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s.422.

⁹⁹ Çetin, *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, s.184.

¹⁰⁰ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985, s.97.

ağırlamışlardır. Zaviyeler, yolcuları ağırlamak için gerekli bütün donanımlara sahip idiler.¹⁰¹

Tekke ve zaviyeler bir şeyhe tahsis edilmiş olup, bir nevi manastır durumundadırlar. Bu yapılar dini görünümlü olmalarına karşın, mahalle camilerinden tamamen farklı bir karaktere sahiptirler. Bu bakımdan onlar, sadece namazlara tahsis edilmiş olan cami ve mescitlerden ayrılmaktadırlar. Nitekim bu kurumlar dini bir müessese olmakla birlikte, daima toplumsal yardım ve şefkat kaynağı olarak işlev görmüşlerdir.¹⁰² Tekke ve zaviyelerin ortak kültüre hizmet bağlamında kamuoyu oluşturan müesseselerin başında geldiğini görmekteyiz

Bu kurumlar halkla iç içe olup, kapılarını daima onların hizmetine açmışlardır. Zaviyelerde padişahları kabul eden ve onlara nasihatlerde bulunan şeyhler, daha çok yarı göçebe Türkmenler arasında faaliyetlerde bulunuyorlar, köylerde yaşıyorlar ve toprak işleriyle uğraşıyorlardı. Bu bakımdan, buralarda inşa edilmiş olan zaviyeler, bulunduğu yörenin halkı için sığınacak ve dinlenilecek birer tesis görevi görmüştür. Bu yönü ile tekke ve zaviyeler için sosyal yardım müessesesi dememiz yanlış olmayacaktır.

Tekkelerin Anadolu'nun İslâmlaşması hususunda birinci derecede önemli hizmetleri bulunduğu, irşad ve tebliğ faaliyetleri ile gayr-i Müslimlerin ihtidasına çalışmış oldukları hususu bizzat tekke mensuplarınca da ifade edilmiş ve bu anlayış menakıpnamelere, bu velilerin üstün meziyetleri arasında en önemlisi olarak, o velinin pek çok gayr-i müslimin İslam'a girmesine vesile olması ısrarla kaydedilir.¹⁰³

Tekke ve zaviyeler, eğitim alanında da devlet idaresine katkılar sağlamaktaydı. Zaviyeler her şeyden önce dini terbiye kurumlarıdır. Aslında onlar bu görevi yerine getirmek üzere kurulmuşlardır. Hatta bu kurumlar eğitim faaliyetlerine o kadar önem vermişlerdir ki, bazı hankahların Selçuklu medreselerinden farksız oldukları görülmüştür. Bundan dolayı bazı yapılar, bir kısım araştırmacılar tarafından hankah olarak kabul edilirken, bazıları tarafından ise medrese olarak görülmüştür.¹⁰⁴

Tekkelerin mensupları için uyguladıkları sıkı eğitim faaliyetleri de dolaylı olarak İslâmlaşmaya te'sir ediyordu. Çünkü tamamen dini muhtevalı olan bu eğitim ve öğretim ile

¹⁰¹ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.656.

¹⁰² Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.649.

¹⁰³ Çetin, **Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı**, s.185.

¹⁰⁴ Kara, **Selçukluların Dini Serüveni**, s.657-658.

tekkeye, gerek Müslim olarak giren, gerek ihtida ederek intisap eden dervişlerin, hatta şu veya bu şekilde tekkede bulunan yahut orada misafir olarak kalanların dini bilgileri artırılıyordu.¹⁰⁵Bunun yanında tekke tasavvuf düşüncesinin müessesesidir Tasavvuf bu yapılarda işlenmiş, olgunlaştırılmış ve halka sunulmuştur.¹⁰⁶Yani Tekke ve zaviyeler tasavvufi düşüncenin, anlayış ve terbiyesinin işlendiği, derinleştirildiği ve halka takdim edildiği birer vakıf müessesesidir. Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmesinde büyük ölçüde rol oynayan bu kurumlar, Anadolu'nun İslamlaşmasında büyük rol oynamışlardır.¹⁰⁷

Esasen daha çok uçlarda konuşlanmış olan ve İslamlaştırma faaliyetlerini buralardaki Türkmenler arasında veya Hıristiyanlara yakın yerlerde sürdüren gazi dervişler de buralarda açılan tekke ve zaviyelere bağlı olarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Böylelikle bu zaviyeler hem bir ribat ve kışla vazifesi görmüşler, hem imar ve iskân vasıtası olmuşlar, hem de kültürel anlamda tebliğ fonksiyonu icra etmişlerdir. Bu anlamada söz konusu kurumlar, Anadolu'nun İslamlaştırılma ve Türkleştirilmesinde de mühim rol oynamışlardır.¹⁰⁸

Tekke ve zaviye mensupları, tekke dışında gösterdikleri faaliyetler yanında; coşkun âyinleri, müsamahakâr tutumları ve kurdukları sosyal tesisleri ile de pek çok gayr-i müslimi zaviyelerine çekiyor ve onların ihtidasına sebep oluyorlardı. Bu yeni Müslümanlardan pek çoğu tekke zaviyelerde kalıyor; mutaassıp ve hararetli din propagandistleri olarak gayr-i Müslim ırkdaşları arasında İslâm dinini yaymaya çalışıyorlardı.¹⁰⁹ Tekke ve zaviyelerin toplumdaki dirlik ve düzeni sağlamada da bu kurumların önemli hizmetleri vardır. Fikri, zikri ne olursa olsun herkese kapısını ve gönlünü açan sufiler bu yolla toplumdaki sevgi ve huzurun yaygınlaşmasını sağlamışlardır.¹¹⁰

¹⁰⁵ Çetin, *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, s.188.

¹⁰⁶ Kara, "Tasavvuf", s.409.

¹⁰⁷ Yüksel, "Türk İslam Medeniyetinde Vakıfların Yeri ve Önemi", s.50.

¹⁰⁸ Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s.658.

¹⁰⁹ Çetin, *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, s.187.

¹¹⁰ Kara, "Tasavvuf", s.394–395.

2.6.2. Tekkeler ve Zaviyelerin İskân Yönünden Devlet Yönetimine Etkileri

Tekke ve zaviyeler, boş topraklara yerleşen kimselerce ve bilhassa yol üzerinde kavşak noktalara yapılmaları dolayısıyla, Selçuklu dönemi yollarının emniyet içinde bulunmasını sağlamışlar, yolculara yardımcı olmuşlar, nakliye işlerinin güvenli bir biçimde yapılması için gerekli şartları hazırlamışlardır. Böylece bu kurumlar, devlete ait işleri üstlenmek gibi bir fonksiyonu yerine getirmişler, bir nevi kervansaray vasıtası görmüşlerdir.¹¹¹

Anadolu'da birçok köy, kasaba ve mahallenin çekirdeğini tekke ve zaviyeler meydana getirmektedir. Böylece, bu dini müesseseler iskâna tesirleri yönüyle de Anadolu'nun Türkleşmesi hususunda hizmet vermişlerdir. Anadolu'da pek çok köy adının doğrudan doğruya "tekke" olması veya tekke sözünü ihtiva eden isimler olması (Tekkeköy, Tekke dere, Tekkevran, Tekkekaya v.s. gibi) da tekkelerin Anadolu'nun iskânı hususunda oynadıkları rolü göstermektedir.¹¹² Buna paralel olarak ayrıca atıl ve boş toprakların işlenmesi, köylerin gelişmesi ve köy halkının ilerlemesinde de büyük bir görev ifa etmişlerdir.¹¹³ Selçuklular boş toprakları şenlendirmek için zaviye kurulmasına müsaade ediyorlardı. Örneğin 871 numaralı Konya defterli Hakani kaydına göre, 'an cemaatin dervişleri ile Horasan'dan gelmiş olan Hacı İsmail, Lârende kazasında, kendi ismini verdiği bir köy kurmuştur.¹¹⁴

Başlangıçta bir iskân aracı olarak görev yaptığını bildiğimiz bu kurumlar, oynadıkları çok yönlü roller sebebiyle, ilerleyen dönemlerde tamamen devletin kontrolü altına girerek, genel bir hizmet müessesesi halini almışlardır. Bu sebeple devlet, kurumun başına şeyhlerini bizzat kendi tayin etmek suretiyle, bir "Şeyhlik kurumu" oluşturmuştur. Bundan sonra şeyhlik görevi, Anadolu'da bir devlet memuriyeti haline gelmiştir.¹¹⁵ Ayrıca tekke ve zaviyelerin bir kısmı, devlet tarafından, bilhassa yolculuk için tehlikeli olan yerlerde tesis ediliyorlardı. Bu bakımdan, dağlarda, korkunç boğaz ve geçitlerde tesis

¹¹¹ Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s.655.

¹¹² Çetin, *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, s.188,189.

¹¹³ Yüksel, "Türk İslam Medeniyetinde Vakıfların Yeri ve Önemi", s.50.

¹¹⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", VD., S.II, Ankara, 1942, s.295.

¹¹⁵ Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s.661.

edilen tekkeler, askeri sevk ve idareyi kolaylaştırmak, ticarete engel olabilecek eşkıya vs. gibi kimselere mani olmak için birer jandarma karakolu vazifesi de görüyorlardı. Böylece tekkeler, kar ve yağmurlu günlerde de ticari sevkiyatta bulunanlara bir sığınak oluyorlardı.¹¹⁶ Bu hizmetleri sayesinde devletin ticari alanda zarara uğramasını engelledikleri gibi ticaretle meşgul olan insanların da güvenli bir ortamda ticaret yapmalarını sağlayarak, devletin, güvenlik alanında sahip olduğu sorumluluklarını paylaşıyorlardı. Hatta çok geniş topraklara sahip Osmanlı Devleti'nin, merkeze olan uzaklıkları dolayısıyla, otoritenin zaaf gösterdiği yerlerde bazı isyanların çıkması normaldi. Devlet, böyle yerlere (üstelik maaş vermek suretiyle) daimi bir zabıta kuvveti yerleştireceğine, orada bir zaviyenin kurulmasını daha uygun ve netice itibariyle daha faydalı görüyordu. Bu vasıta ile devletin bu neviden dert ve sıkıntılarını, tekkenin terbiye edici eliyle ortadan kaldırılıyordu.¹¹⁷

Sonuç olarak Tekke ve zaviyeler, gerek Selçuklular, gerekse de Osmanlılar zamanında okul açmanın mümkün olmadığı ve insanların göçebe olarak yaşadığı bölgelerde sosyal hayatını düzenleme ve buralarda yaşayan insanların merkezle olan bağlarını sağlamada büyük rol oynamışlardır. Savaşlardan sonra kazanılan ve yerleşime yeni açılan bölgelerde yaşayan halkın yeni idareye karşı ısındırılmasında ve onlara müsamaha ve hoşgörüle yaklaşmak suretiyle Müslümanlığı benimsemelerini sağlamada zaviyelerin büyük etkisi olmuştur. Bu yönleriyle tekke ve zaviyelerin devlet idaresine kolaylıklar sağladığı açıktır.

2.7.Ahilik Müessesesi

2.7.1.Ahilik Müessesesinin Askeri ve Siyasi Alanda Devlet Yönetimine Etkileri

Toplum menfaatini kendi çıkarlarından üstün tutan, kanaatkâr fakat müteşebbis, siyasetten uzak fakat gereğinde devlet işlevlerini üstlenebilen ideal insan tipi olmaya

¹¹⁶ KAZICI, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s.308.

¹¹⁷ KAZICI, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s.308.

gayret eden Ahiler, Anadolu'da Türk İslâm kültürü ve medeniyetinin gelişmesinde, san'at ve ticaret ahlâkının oluşması ve yaygınlaşmasında çok önemli hizmetler görmüşlerdir.¹¹⁸ Ahi birlikleri, cemiyetin huzuru için uzlaşmacı ve uzlaştırıcı bir tutum içerisinde olmuşlar ve bunu siyasi faaliyetlerinin temel felsefesi haline getirmişlerdir. Ahiler bağımsız bir güç olmamakla birlikte, zaman zaman merkezi otoritenin zayıfladığı, anarşi ve kargaşanın zahir ettiği dönemlerde siyasi ve askeri güçlerini ızhâr etmişler ve önemli fonksiyonlar üstlenmişlerdir. Selçuklu döneminde devletin milli güvenliği sağlamada kendisinden destek gördüğü Ahi birlikleri dâhili karışıklıkların ve uçlardaki ayaklanmaların bertaraf edilmesinde önemli bir organize güç olarak büyük hizmet görmüşlerdir.¹¹⁹ O devirlerde küçük kasaba ve köylerde devlet kuvvetini değil ama en önemli mahallî halk idaresini temsil eden onlardır.¹²⁰ Fakat Ahilerin güçlü bir teşkilâtı olmasına rağmen bu güçlerini, merkezi hükümetin en zayıf olduğu dönemde bile, devlete karşı kullanmamışlardır.¹²¹ Ahilerin siyasi faaliyetlerindeki amaçları sadece toplumun huzur içinde yaşamasını sağlamaya yönelik olmuştur.

Anadolu'da yeni oluşan esnaf ve sanatkârlar zümresinin gerek yerlilere karşı menfaatini koruması ve gerekse de Moğol saldırısına karşı savunma ihtiyacı onların örgütlenmelerini gerektirmekteydi. Moğol istilası sırasında, batıya Ege ve Marmara'ya başlayan yoğun Türk göçleri dolayısıyla buralara yerleşen Türklerden elbette ki zanaat sahibi olanları da vardı ki, bunlar yerleştikleri şehirlerde derhal esnaf teşkilâtını kurarak şehrin iktisadi hayatını ellerine geçiriyordu. Böylelikle şehre Türklere has, Türk düzeni hâkim oluyordu. Dolayısıyla, o şehrin Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında büyük ölçüde başarılı olunmuştur.¹²² İşte Ahilik bu ihtiyaç ve şartların ortaya çıkardığı bir teşkilat ve kurum olarak kendini göstermektedir.¹²³ Bu şekilde Ahilik, hem Müslümanların ticaretle söz sahibi olmalarını sağlıyor hem de aralarında oluşturmuş oldukları dayanışma ve birliktelik ile devlet desteğine gerek duymadan sorunlarını halletmeye çalıştıklarını

¹¹⁸ Selim Kaya, *I.Gıyaseddin Keyhüsrev ve II.Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi*, Ankara, TTK.Yay.,2006,s,187

¹¹⁹ Hülâgü, *Ahi Teşkilatının İcra Ettiği Fonksiyonlar ve Cemiyet Üzerindeki Etkileri*, s.608.

¹²⁰ Ahmet Günşen, "Anadolu'nun Türkleşmesi Sürecinde Ahilik Teşkilatının Yeri ve Önemi", *Türk Yurdu*, XVIII, S.126, Evren Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 45.

¹²¹ Ekinci, , *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, s.47.

¹²² Anadol, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Furuvenameler*, s.73.

¹²³ Günay, "Dini Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik",s.71-72.

görüyoruz. Bu da, devletin bu alanda yapacağı desteği başka alanlara kaydırmasını sağlayarak, bir anlamda hizmette çeşitliliği sağlamıştır diyebiliriz.

Ahiler memleket ekonomisinin hâkim kitleleri olarak, idari ve siyasi meselelerde söz sahibi idiler. O kadar ki, Selçuklu devleti parçalandığı zaman, kendi teşebbüsleriyle buldukları yerlerde bir nevi cumhuri idare kurmak suretiyle cemiyeti dağılmaktan kurtarmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar durumu muhafazayı başarmışlardır.¹²⁴ Bu durumda Ahiler merkezi otoritenin zayıfladığı ve çöktüğü her yerde yönetimi ele alarak, düzenin ve Türk-İslâm kültürünün en büyük koruyucusu oldular. Böylece, Türk toplumunda bölünmeleri ve kopmaları önlediler.¹²⁵ Ahilerin hepsi eğitime tabi tutulurlar ve her biri bir sanat dalında çalışırlardı. Bunun yanında Ahi gençleri askeri eğitim de görürlerdi. Ahi askeri teşkilatına (Ahi yiğit) alayları denilirdi. Erlerine (kerp) denilmekteydi. Ahi yiğit alayları başlarında komutanları savaflara karışırlar, kahramanlıkları görülürdü.¹²⁶

Hatta Ahi teşkilatına mensup insanların uc bölgelerine göçleri, onların Alpler teşkilatı ile ilişki içerisine girmeleri sonucunu doğurmuştur.¹²⁷ Buralarda bir taraftan iktisadi faaliyetlerini sürdüren Ahiler, ayrıca Alpler teşkilatı ile de temas kurarak, hem ahi hem alp sıfatını taşıyan kimseler olarak gazalara iştirak etmişlerdir.¹²⁸

2.7.2. Ahilik Müessesesinin Sosyal Alanda Devlet Yönetimine Etkileri

Ortaçağ boyunca Anadolu'nun sosyal hayatının düzenlemesinde önemli fonksiyonlar üstlenmiş bir teşkilat olan Ahilik, cemiyeti bir bütün olarak ele alarak bütün sosyal gurupların menfaatini düşünmüş, çatışmacılık, vurgunculuk, serbest rekabet ve aşırı kazancı reddetmiş, uzlaşmacı sosyal ve ekonomik münasebetlerin kurulmasını hedeflemiş, buna bağlı olarak da sosyal adalet, din ve ahlâk kuralları ile geleneklere bağlı iş ahlâkıyla toplumda uyumlu bir düzen meydana getirmiştir.¹²⁹

¹²⁴ Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s.156.

¹²⁵ Koca, *Sultan I.İzzeddin Keykavus*, s.61.

¹²⁶ Enver Behnan Şapolyo, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara, Güven Matbaası,,1972,s.228

¹²⁷ Mikail Bayram, "Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi", *Türkler Ansiklopedisi*, C.VII, Ankara, Yeni Türkiye Yay.,2002,s.270.

¹²⁸ Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, İstanbul 1981,s,154.

¹²⁹ Hülâgü, "Ahi Teşkilatının İcra Ettiği Fonksiyonlar ve Cemiyet Üzerindeki Etkileri", s.610.

Daha ilk kurucularından başlayarak Ahiler bütün güçlerini ve çabalarını, başta gençler olmak üzere, özellikle sanat erbabını bir teşkilat etrafında toplayıp zaviyelere bağlayarak onları manevi ve ahlâki yönden eğitmeye ve yüceltmeye yöneldiler. Böylece gençler işsiz-güçsüz, eğitimsiz kalmak ve kötü akımların tesirine kapılmak tehlikesinden kurtuldular. Bu bakımdan Ahiliğin, Anadolu Türklerinin dini-sosyal ve kültürel tarihi içerisinde önemli ahlâki, askeri, sportif ve kültürel eğitim fonksiyonlarını ifa ettiğini ısrarla belirtmeliyiz. Bu bakımdan Ahilik, karşımıza aynı zamanda toplumumuzun tarih içerisindeki önemli bir eğitim kurumu olarak da çıkmaktadır. Bu eğitimin, Müslüman Türk gençlerine, mesleki eğitiminin yanı sıra İslâmiyet'in ve Müslüman Türk kültürünün temel norm ve değerlerini ve bu arada kardeşlik, misafirperverlik, yardımseverlik, cömertlik, çalışkanlık, alınteri, elemeği, helâl lokma ve hoşgörü gibi maddi-manevi hasletleri ve idealleri büyük bir başarı ile kazandığına işaret etmeliyiz.¹³⁰

Ahi zaviyeleri halkı sosyal, kültürel ve dini konularda yönlendirici bir rol üstlenmiş, sanatı sağlam ahlâki ve mesleki temellere oturtmuştur.¹³¹ Gerçekleştirmiş olduğu bu hedefler doğrultusunda insanları maddi ve manevi yönden eğiterek hem toplumda huzur ve mutluluğa hem de devletin eğitim sorumluluğuna katkıda bulunmuştur.

Dindar olmak, yalan söylememek, içki içmemek, zina yapmamak, doğruluktan ayrılmamak, büyüklere karşı hürmetli, küçüklere karşı şefkatli ve cömert olmak gibi esaslarla bezenip, İslâmi değerlerin formel yönünü, göçebe Türk örf ve adetlerinin ise, enformel cephesini oluşturduğu bu ahlâk anlayışı, Ahi liderleri tarafından tesis edilen ve bir ahlâk mektebi haline gelen zaviyelerce neşredilmeye ve dolayısıyla da toplum yönlendirilmeye ve şekillendirilmeye çalışılmıştır.¹³²

Ahiliğe girişte şart olarak iyi ahlaklılık, yardımseverlik ve cömertlik gibi özelliklerin aranması sonucu cemiyette temiz ahlaklı ve yardımsever kişilerin sayısının artmasına katkıda bulunulmuş, bu durum ise, toplumda zaviye, han ve hamamlar yaptırılmasını, bunların bakımı için zengin vakıfların kurulmasını sağlamıştır.¹³³ Ayrıca Ahilik, insanı ve toplumu, beslediği toplumsal dinamiklerin temel ilkeleriyle eğitmiş,

¹³⁰ Günay, "Dini Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik", s.77.

¹³¹ Kaya, I.Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi, s.187.

¹³² Hülagü, "Ahi Teşkilatının İcra Ettiği Fonksiyonlar ve Cemiyet Üzerindeki Etkileri", s.606.

¹³³ Gülerman-Taştekil, Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri, s,47.

toplumsal normların uygulanması üzerinde titizlikle durmuş, toplumsal uyumun devamı yolunda önemli fonksiyonlar icra etmiştir. Bu ise ilk elden, Ahiliğin gerek kendi içinde gerekse toplumda bir sosyal kontrol aracı olduğunu göstermektedir.¹³⁴ Ahiliğin toplumda sosyal kontrolü sağlaması sayesinde, toplum içerisinde bireyin, çevresine, milletine ve devletine karşı sorumluluk duygusu kazanmasını ve örnek olacak davranışları yaparak yaşayarak öğrenmesini sağlayarak, ülkesine daha faydalı olma yolunu açtığını söyleyebiliriz.

Anadolu'ya yerleşen bütün sosyal grupların başta gelen vazifesi, yerleştiği bölgenin İslâmlaşmasıydı. Bu bakımdan esnaf zümrelerinin ahiliğin bünyesinde toplanmaları aynı zamanda da dini bir vazifenin icabıydı.¹³⁵ Gerek uygulamaya koymuş olduğu prensipler neticesi ve gerekse çırak adaylarında sözü yerli yerinde söylemek, vefa yolunda sabitkadem durmak, ehli kerem ve cömert, güler yüzlü ve tatlı dilli olmak, kimse hakkında dedikodu etmemek ve kibirli olmamak ve benzeri üstün özelliklerinin aranması, hataya düşmeye ve günah işlemeye gayet müsait olan genç nesli her türlü kötü akımların tesirinden ve başıboş kalmaktan kurtarmış, fertlerin iyiye, güzele doğru yönelmelerine ve toplumun saadet ve sükûn içerisinde bir hayat sürmesine yardımcı olmuştur.¹³⁶

Ahilik, her şeyden evvel kuvvetini tasavvuftan aldığı cihetle; mensupları, müşahhas bir makama hesap verme durumunda olduğundan, kontrollü ve prensipli bir insan tipi hedefliyordu.¹³⁷ Ahilik, ferdin kendisini kurtarmasının hiçbir mânâsının olmadığını, mühim olanın herkesin saadete ulaşması olduğu fikrini savunur. Bunun için sabahleyin ilk müşterisi ile alışveriş yapan bir Ahi, ikinci bir müşteri gelirse ve komsusu henüz alışveriş yapmamışsa, müşteriye bütün samimiyetiyle söyle derdi: “Kusura bakmayınız, Allah bereketini vere. Ben sabah siftahımı yaptım. Senin istediğin mal karşı dükkânda da var. O daha siftah etmedi. Siz ondan alın.” Burada komsusuna giden müşteriyi çekmek için türlü şaklabanlıklar yaparak, bunu rekabetin gereği olarak gören anlayıştan Ahiliğin ne kadar uzak bir iktisadî ve ahlâkî anlayışı benimsediği görülür.¹³⁸ Bu şekilde esnaflar şehir arasında bir sosyal dayanışma ve yardımlaşma söz konusu idi. Her

¹³⁴ Tekin, “Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ahilik ve Toplumsal Dinamikleri”, s.219.

¹³⁵ Uslu, “Ahi Birlikleri ve Loncalar”, s.33–34.

¹³⁶ Hülagü, *Ahi Teşkilatının İcra Ettiği Fonksiyonlar ve Cemiyet Üzerindeki Etkileri*, s.607.

¹³⁷ Mehmet Demirci, “Ahilikte Tasavvufi Boyut: Fütüvvet”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. VII, İzmir, 1992, s.83.

¹³⁸ Yusuf Ekinci, “Ahilik ve Esnaf Ahlakı II”, Standart Dergisi, S. 351, Sistem Ofset, Ankara 1991, s. 29.

esnafın birbirini kollaması, toplumun menfaatini koruması telkin edilirdi. Bir husus aynı zamanda dini inanç ve sembollerde belirlendiği için toplum zümreleri arasında kin, düşmanlık tohumlarının yeşermesine imkân bulunmazdı.¹³⁹ Ahilikte esnaf ve sanatkârlara iş yerlerinde mesleğin incelikleri öğretilirken, akşamları ahi konuk ağırlama ve toplantı salonlarında da ahlaki ve terbiyevi eğitim uygulanıyordu. İşte bu yollarla ve yöntemlerle yetiştirilen Türk esnaf ve sanatkârları hem aralarında güçlü bir dayanışma ve yardımlaşma kurmuş, hem de yerli Bizans sanatkârları ile yarışabilecek bir sanat ve esnaflık yeteneklerine kavuşmuş oluyorlardı.¹⁴⁰

Bilindiği gibi şehir hayatı genellikle bir meslek sahibi olmayı icap ettirir. Ahi teşkilatı, Türkleri bir meslek sahibi, özellikle bir sanat sahibi yaparak onların şehir hayatına geçişini ve bu hayata uyumunu sağlamıştır.¹⁴¹ Ahilik teşkilatı göçebe Türkmenleri iş ve meslek sahibi yaparak onların yerleşik hayata geçişlerini ve çevreye uyum sağlamalarını da kolaylaştırmıştır.¹⁴² Ahi zaviyeleri köylerde ve uc bölgelerde kurulmaktaydı. Uc bölgeleri ve köyler göçebe unsurunun en kesif olduğu yerler idi. Şu halde buralarda Ahi zaviyelerinin kurulması, bilhassa köylerin kurulması ve iskânında Ahilerin önemli hizmetler ifa ettiklerini göstermektedir.¹⁴³ Bu da Türk şehircilik hareketlerini hızlandırmıştır.¹⁴⁴ Yani Ahiler özellikle şehirlere yerleşmek isteyenlere meslek sahibi olmalarında ve kendi işlerini kurmalarında rehberlik ederek, Türk toplum hayatının gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardır.¹⁴⁵ Ayrıca Ahilik, Ahiye sağlamış olduğu meslek ile Ahiyi hem mesleki hem de toplumsal olarak sapsmalardan engellemiştir.¹⁴⁶

Ahiler eğitilebilir durumda olan her bireye eğitim hizmetlerinin götürülmesi gerektiğine inanmışlardır. Bu açıdan Ahiler kötü davranışlar ortaya koyan insanların da eğitilebileceğine inanan iyimser bir eğitim anlayışına sahip olmuşlardır. Ahi zaviyelerinde suçluların eğitilerek topluma kazandırıldıkları bilinmektedir.

Ahilikte esnaf ve sanatkârlara iş yerlerinde mesleğin incelikleri öğretilirken, akşamları ahi konuk ağırlama ve toplantı salonlarında da ahlaki ve terbiyevi eğitim uygulanıyordu. İşte

¹³⁹ Uslu, "Ahi Birlikleri ve Loncalar", s.34.

¹⁴⁰ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s.214.

¹⁴¹ Çetin, *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, s.242.

¹⁴² Kaya, *I.Gıyaseddin Keyhüsrev ve II.Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi*,s,187

¹⁴³ Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri",s.282-283.

¹⁴⁴ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s,209.

¹⁴⁵ Koca, *Sultan I.İzzeddin Keykavus*, s,61.

¹⁴⁶ Tekin, "Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ahilik ve Toplumsal Dinamikleri ",s.225.

bu yollarla ve yöntemlerle yetiştirilen Türk esnaf ve sanatkârları hem aralarında güçlü bir dayanışma ve yardımlaşma kurmuş, hem de yerli Bizans sanatkârları ile yarışabilecek bir sanat ve esnaflık yeteneklerine kavuşmuş oluyorlardı.¹⁴⁷

Ahilerin kendi aralarındaki dayanışma yanında, yabancılara karşı göstermiş oldukları örnek tutum ve davranışları da, yabancılara etkilemiş, böylece Türk devletinin sahip olduğu ileri derecedeki medeni seviyesini göstermiştir. Bununla ilgili olarak, ünlü seyyah İbn-i Batuta'nın şu sözleri söylemek istediklerimizi kanıtlar niteliktedir.”Cenab-ı Hak cömert ve hamiyet sahibi olan, yabancılara şefkat ve merhameti esirgemeyen, misafirlere iyilikle muamele ederek muhabbet gösteren şu taifeyi (ahileri) daima hayırla mükâfatlandırın. Allah bütün ahilerden razı olsun. Bilinmelidir ki onlardan herhangi birinin zaviyesine adım atan bir yabancı, en sevdiği yakınının yanına gelmiş gibi mutlu, huzurlu ve güvende olur”.¹⁴⁸ Yine İbn-i Batuta, ”dünyada bunlardan daha güzel ve daha hayırlı işler yapan kimseler görmedim. Şiraz ve İsfahan halkının hareketleri bunlarınkine biraz benzemekte ise de, Ahiler, memleketlerine gelen ve memleketlerinden giden yolculara yakın ilgi göstermek, şefkat ve iltifatta bulunmak bakımından onları bir hayli aşmış durumdadırlar” demektedir.¹⁴⁹

2.7.3.Ahilik Müessesesinin Ekonomik Alanda Devlet Yönetimine Etkileri

XIII. yüzyılda Anadolu'nun her tarafı bakımlı ve emniyeti sağlanmış ticaret yollarına sahipti. Başkent Konya, hemen her istikametten gelen yolların kesiştiği çok önemli bir ticaret merkezi haline gelmişti. Şehirlerle kasabaların ticareti olsun, sanayi olsun, çok canlı olduğundan, kalabalık nüfus toplanmış, bu yüzden esnaf birlikleri (loncalar ve Ahi teşkilatı) teşekkül etmişti. Ahilik bilhassa Konya, Kırşehir, Kayseri, Ankara gibi bazı şehirlerde çok kuvvetlenmişti.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Çağatay, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, s,214.

¹⁴⁸ İbn-i Battuta, **Büyük Dünya Seyehatnamesi**, Yeni Şafak Armağanı, çev. Ali Murat Güven, İstanbul, Tar. Y, s,231.

¹⁴⁹ İbn-i Battuta, **Büyük Dünya Seyehatnamesi**, s,204.

¹⁵⁰ Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, s,235.

Ahilik sermaye birikimini denetim altına alarak, toplum çıkarlarıyla kamuyu özdeşleştirip vurgunculuğu yok ettiği için toplumda karaborsacılık faaliyetlerine rastlanmamıştır. Sermayenin yığılmamasını sağlayarak, toplumda bir yanda aşırı zenginler, bir yanda da yoksullar tabakasının bulunmasını engellemiş, böylece rüşvete gidecek yollar da kapanmıştır.¹⁵¹ Bu şekilde ahilik, Anadolu'nun sosyal yaşantısının düzenlenmesinde büyük rol oynamıştır.

Anadolu Selçuklu Devleti zamanında Ahi birlikleri, mesleklere ait ihtilafları çözüme kavuşturmuş, devlet ile olan münasebetlerin düzenlenmesine vasıta olmuşlardır. Üretim miktarı ve kalite olarak plânlaması ve kontrolü, ham ve mamul eşya fiyatının tespiti bu birliklerin temel görevi olmuş, bu alandaki müdahaleleri XV. asır ortalarına kadar devam etmiştir.¹⁵²

Ahilik, kısmen günümüzdeki kooperatiflerin işlevlerini üstlenerek üreticiye ucuz hammadde temini yoluna gitmiştir. Her sanatkârı ürettiği malın hammaddesini kendi mesleğindeki kurumdan almakla ve kurumu da kendi üyelerine hammadde temin etmekle zorunlu tutmuştur. Ahi yöneticileri, hammaddeyi toplu şekilde ucuza alarak, günümüzdeki üretim kooperatifleri mantığıyla üyelerine yine ucuz fiyata satmayı hedeflemiştir. Ahiliğin bu işlevi o dönemde haksız rekabeti önlemiş, üretici ve tüketici arasına aracılardan girmesine engel olmuştur. Böylelikle üreticinin ürettiği malı sadece kendisinin pazarlamasıyla ürünün tek fiyata satılması sağlanmıştır. Ayrıca Sermayeyi atıl bırakmayıp işletmek suretiyle iktisadi hayata canlılık kazandıran Ahilikte özel teşebbüs ve mülkiyet kabul edilmiş, devletin rolü, özel teşebbüsün yeterli olmadığı alanlarda amme hizmetlerini yerine getirmek biçiminde değerlendirilmiştir.¹⁵³

Moğol istilası sonrasında Anadolu'ya göç eden Türk ahali arasında önemli miktarda sanat ehlinin bulunması, onların yeni geldikleri Anadolu'da, yerli Hıristiyan esnaf ve sanatkârlar ile rekabet etmelerini icap ettiriyordu. Asırlardır Anadolu'nun iktisadi hayatında söz sahibi olmuş bu insanlarla mücadelenin pek kolay olamayacağı ve bunun sıkı bir mesleki dayanışma gerektirdiği ise açıktır. İşte Ahilik, bir taraftan Anadolu'da

¹⁵¹ Adil Gülvahapoğlu, **Sosyal Güvenlik Öncüsü Ahi Evran Veli ve Ahilik**, Ankara, Memleket Yay., 1991, s.103–104.

¹⁵² Hülagü, **Ahi Teşkilatının İcra Ettiği Fonksiyonlar ve Cemiyet Üzerindeki Etkileri**, s.611–612.

¹⁵³ Gülerman - Taştekil, **Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri**, s.7.

göçebe bir hayat sürdüren Türkmenleri bir meslek sahibi yaparak yerleşik hayata çekerken, ayrıca, bu ülkeye yeni gelen Türk sanatkârlarını da bünyesine alıp onları Hıristiyan sanatkârlara karşı desteklemek suretiyle, çalışma hayatlarını düzene sokuyor ve rakipleri karşısında kendilerine mücadele imkânı sağlamış oluyordu.¹⁵⁴

Her Ahi birliğinin Orta Sandığı, Esnaf Vakfı, Esnaf Kesesi veya Esnaf Sandığı denilen bir karşılıklı yardımlaşma ve sosyal güvenlik sandığı bulunurdu. Teşkilat bu yardım sandığı vasıtasıyla üyelerine sosyal güvenlik sağlar, onları tefecilerden korur ve hammadde temin ederdi.¹⁵⁵ Sandık gelirleri ise şu şekillerde harcanırdı:

- Ticaret veya işyerini genişletmek isteyen esnafa verilen borçlar
- Ramazan ayında ahali için yapılan masraflar,
- Esnafın hali vakti yerinde olmayanlara yapılan karşılıksız yardımlar,
- Vefat eden esnaf için yapılan cenaze giderleri,
- Felakete uğrayan esnafa yapılan yardımlar,
- Esnaftan fakir olanların hastalık masrafları,
- Evlenecek olan fakir ve kimsesiz gençlere yapılan yardımlar,
- Onarım giderleri.¹⁵⁶

Bu harcamalar yapıldıktan sonra artan para esnafa kredi olarak verilmiştir. Böylece esnafın tefecilerin eline düşmesi engellenmiştir.¹⁵⁷ Bu uygulamaları sayesinde, hem devlete ekonomik açıdan katkılar sağlanıyor, hem de toplumun huzurunu bozacak durumları bertaraf etmiş oluyor, diyebiliriz.

Ahi Evren bütün sanat erbabının belli bir yere toplanmalarını ve orada sanatlarını icra etmelerini de öğütlemektedir. Bu konuda aynen şöyle diyor;”Toplum çeşitli sanat kollarını yürüten insanlara muhtaç olduğuna göre bu sanatların her birini yürüten çok sayıda insanların belli bir yerde toplanmaları ve sanatkârların her birinin kendi sanatlarıyla meşgul olmaları sağlanmalıdır ki toplumun bütün ihtiyaçları görülebilsin”.Ahi Evren’in bu sözlerinden şehirlerinde sanayi çarşılarının kurulması fikrinin ortaya atıldığını görüyoruz.¹⁵⁸ Ahi Evren’in bu düşünceleri, devrin sultanları ve yöneticileri tarafından

¹⁵⁴ Çetin, **Anadolu’da İslamiyet’in Yayılışı**, s.243

¹⁵⁵ Yusuf Ekinci, **Ahilik**, İstanbul,Talat Matbaası, 2001, s. 26–27.

¹⁵⁶ Veysi Erken, **Bir Sivil Örgütlenme Modeli Ahilik**, Ankara, Seba Yay., 1998,s. 82.

¹⁵⁷ Ekinci, **Ahilik**, s.26–27.

¹⁵⁸ Bayram, **Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar**, s.66.

benimsenmiş olduğu ve uygulandığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁹ Ahi birlikleri sosyal güvenlik ve kooperatif kurumları özelliğini de taşımaktadırlar. Bir başka açıdan devletin sınaî ve ticari kesimlerindeki uzantılarıdır. Devlet bu birlikler aracılığıyla sınaî üretimi ve fiyatları denetim altında tutar, piyasaları düzenlerdi. Hatta devletle esnaf arasındaki ilişkileri düzenlerdi. Ücretlerin tayini, mal cinslerinin ve fiyatlarının tespiti birliğin görevleri arasındaydı.¹⁶⁰ Esnaf ve sanatkârlıkta önemli bir sorun olan üretici-tüketici çıkar ilişkilerini, birbirleriyle bir sürtüşmeye düşmeyecek şekilde ayarlamıştır.¹⁶¹

Sonuç olarak ahilik kurumunun ve bu kuruma üye olan insanların; uygulamalarıyla, sahip oldukları dini, sosyal, kültürel donanımlarıyla insan ilişkileriyle, ekonomi alanında izlemiş oldukları çizgileriyle devlete ve dolayısıyla topluma sağlamış oldukları yararlılıkla devlet idaresine etki ettiklerini, devletin gerek eğitim ve gerekse ekonomik anlamda iş yükünü hafiflettiği görülmektedir. Ahilik kurumu sayesinde, çeşitli bölgelerden Anadolu'ya göç eden Türklerin eğitim, sosyal ve ekonomik sorunlarını gidermiş ve insanlar iş ve meslek edinmelerine yardımcı olmuş, Anadolu'nun Türkleşmesinde katkıları olmuş, iç güvenlik konusunda devlete yardımcı olmuş, İslamiyet'in belirlemiş olduğu örnek insan olma özelliklerine sahip insanlar olma yolunda topluma katkılarda bulunmuş ve yapmış olduğu çalışmalar sayesinde devlete, yukarıda bahsettiğimiz alanlarda yardımcı olarak yararlılıklar göstermiştir.

¹⁵⁹ Bayram, "Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi", s.261.

¹⁶⁰ Kaya, I.Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi, s.187

¹⁶¹ Çağatay, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, s.91.

SONUÇ

Anadolu Selçuklu Devleti zamanında kurulan sosyal müesseseler kuruluş, işleyiş ve amaçlarıyla devlete sayısız katkılarda bulunmuştur. Bunlardan birisi olan ahilik müessesesi; uygulamalarıyla, sahip oldukları dini, sosyal, kültürel donanımlarıyla insan ilişkileriyle, ekonomi alanında izlemiş olduğu çizgisiyle devlete ve dolayısıyla topluma sağlamış oldukları yararlılıkla devlet idaresine etki ettikleri, devletin gerek eğitim ve gerekse ekonomik anlamda iş yükünü hafiflettiği görülmektedir.

Ahilik kurumu sayesinde, çeşitli bölgelerden Anadolu'ya göç eden Türklerin eğitim, sosyal ve ekonomik sorunları giderilmiş ve insanların iş ve meslek edinmelerine yardımcı olunmuş, Anadolu'nun Türkleşmesinde katkıları olmuş, iç güvenlik konusunda devlete yardımcı olmuş, İslamiyet'in belirlemiş olduğu örnek insan olma özelliklerine sahip insanlar olma yolunda topluma katkılarda bulunmuş ve yapmış olduğu çalışmalar sayesinde devlete, yukarıda bahsettiğimiz alanlarda yardımcı olarak kolaylıklar sağlamıştır.

Vakıf müessesesi ile tabiata hâkim olma, sahip olunan coğrafyayı kültürleştirip vatan haline getirme, sosyal ve iktisadi farklılaşmaları en aza indirme, ilim yapma, toplumun bilgisini artırma, şehirleşme, sosyal bütünleşmeyi sağlama, kısacası, ülkenin kısa zamanda (nihayet iki yüzyıl içinde) yapı, tesis ve öteki eserleriyle bir Türk-İslâm diyarı halini alması sağlanmıştır.

Kervansaraylarla ekonomik hayatın geliştirilmesi yanında zaman içinde daha ileri bir boyut kazanarak, çağının en gelişmiş sosyal hizmetlerini veren müesseseler halini alarak, Anadolu'yu yalnız yabancı tüccarlar için cazibe merkezi haline getirmekle kalmamış, aynı zamanda Türk kültür ve sosyal hayatının tanıtımını sağlayan merkezler olarak ta önem kazanmıştır.

Şifahanelerde herhangi bir dil, din ve ırk ayrımı yapılmaksızın ücretsiz olarak sağlık hizmetlerinin verilmesinin yanında, şifahanelerin sağlık alanında birer eğitim kurumu olduğunu görüyoruz. Bu sayede gerek devletin sosyal olma özelliğine faydalar sağladığı gibi eğitim alanında ki işlevleriyle de devlet yönetimine katkılar sağlayan bir sosyal müessese olarak görülmektedir.

Külliyeler olarak düşünülerek yapılan Camiler ise insanların ihtiyacını karşılayacak şekilde planlanmış ve yapılmıştır. İbadet yerinin yanında okulu, hastanesi, aşevi,

kütüphanesi, sebili, hamamı, fakir ve kimsesizler için barınma yerleri yapılmış ve ücretsiz olarak insanların hizmetine sunulmuştur. Cami böyle kapsamlı düşünüldüğü içindir ki hayatın merkezi olmuştur. Cami saymış olduğumuz bu işlevleriyle devlet idaresine katkılar sağlamıştır.

Medreselerin, eğitim ve öğretim alanında fırsat eşitliğini gerçekleştirerek, yoksul ve aynı zamanda yetenekli çocukların topluma kazandırılmasını sağlayarak devlete idaresine kolaylıklar getirmiştir. Bugün çağdaş dünyada yüksek öğretim kurumlarında uygulanan burs, kredi ve yatılılık sistemi uygulamalarının Selçuklular zamanında medreselerle kurumlaştığını ve yaygınlaştığını görmekteyiz.

Tekkeler ve zaviyeler, gerek İslamiyet'in yayılmasında gerek toplumda dirlik ve düzeni sağlamasında, toplumdaki sevgi ve huzurun yaygınlaşmasında, gerekse de devletin iskân politikasına sağladığı faydalar ile devlet yönetimine katkılar sağlayan birer sosyal müessese olarak faaliyet göstermekteydi.

Kısacası Anadolu Selçuklu Devleti zamanında kurulan sosyal müesseselerin işlevleri ile Anadolu Selçuklu Devleti, günümüzde devletin sosyal devlet olma özelliklerini yıllar önce gerçekleştirmiş ve yine bu müesseseler sayesinde devletin sorumluluğunda olan görevleri yerine getirmede devlete destek olarak, katkılar sağlayarak, devlet idaresine kolaylıklar sunmuş, örnek toplum modelini hayata geçirmiştir.

KAYNAKÇA

1-KİTAPLAR

ABDULBAKİ, Muhammed Fuad, **Hadisler**, çev. Abdullah Feyzi Kocaer, Yeni Şafak

Yay.,2005.

AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, C.I, İstanbul, Tekin

Yayınevi,1979.

AKSARAYI, Kerimüddin Mahmud,**Müsameret'ul-Ahbar, ve Müsayeretü'l-Ahyâr,**

çev.Mürsel Öztürk,Ankara:TTK Yay.,2000.

ANADOL, Cemal, **Türk İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler,**

Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

BAYKARA, Tuncer, **I.Gıyaseddin Keyhüsrev**, Ankara, TTK Yay.,1997.

_____,**Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, İstanbul, IQ Kültür Sanat

Yayıncılık,2004.

_____, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yay.,1985.

BAYRAM, Mikail, **Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar**, Konya, Kömen

Yayınları,2003.

BİLGE, Mustafa, **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Yay.,1984.

ÇAĞATAY, Neşet, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara, TTK Yay., 1974.

ÇELEBİ, Ahmed, **İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi**, çev. Ali Yardım, İstanbul, Damla

Yayınevi, 1983.

ÇETİN, Osman, **Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı**, İstanbul, Marifet Yay., 1981.

- EKİNCİ, Yusuf, **Ahilik**, İstanbul, Talat Matbaası, 2001.
- _____, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, İstanbul, MEB Yay.,1989.
- ERKEN, Veysi, **Bir Sivil Örgütlenme Modeli Ahilik**, Ankara, Seba Yay.,1998.
- ERGİN, Osman, **Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası,1939.
- GÖLPINARLI, Abdulkaki, **100 Soruda Tasavvuf**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1985.
- GÜL, Ahmet, **Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l Hadislerin Yeri**, Ankara, TTK Yay., 1997.
- GÜLVAHAPOĞLU, Adil, **Sosyal Güvenlik Öncüsü Ahi Evran Veli ve Ahilik**, Ankara, Memleket Yay.,1991.
- GÜZEL, Abdurrahman, **Tekke ve Zaviyelerin İslâm Düşüncesindeki Yeri ve İlgası**, Ankara Kemalist Atılım Birliği Yayını, 1992.
- İBN-İ BATUTA, **Büyük Dünya Seyahatnamesi**, Yeni Şafak Armağanı,2004.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, MEB.Yay.,1992.
- KARA, Seyfullah, **Selçukluların Dini Serüveni**, İstanbul, Şema Yayınevi,2006.
- KAYA, Selim, **Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi**,Ankara,TTK Yay.,,2006.
- KAZICI, Ziya, **İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar**, İstanbul, Marifet Yay.,1985.
- _____, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., Mart 2003.
- KOCA, Salim, **Sultan I.İzzeddin Keykavus**, Ankara, TTK Yay.,1997.
- KOZAK, Erol, **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**, Akabe Yay., İstanbul,1985.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, İstanbul, 1981.

KÖYMEN, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, C.3, Ankara, TTK Yay., 1992.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf-ARABACI, Caner, **Selçuklular ve Konya**, Konya, Selçuklu Belediyesi Kültür Yay. 2004.

LAPIDUS, Ira M., İslâm Toplamları Tarihi, çev. Yasin Aktay, İstanbul, İletişim Yay.,2002.

SOYKUT, Refik, **Orta Yol Ahilik**, Ankara, Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu Eğitim Yay.,1971.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Selçuklu imparatorluğu Tarihi**, Ankara, Güven Matbaası,1972.

TAŞTEKİL, Sevda-GÜLERMAN, Adnan, **Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Etkileri**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay.,1993.

TURAN, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, Boğaziçi Yay.,1999.

MAKALELER

AKALIN, Şebnem, **“Kervansaray”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.25, Ankara, Diyanet Vakfı Yay., 2002, s.299–302.

ATEŞ, İbrahim, **” Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar”**,VD., S.XV, Ankara.1982, s.55–88.

BAYAT, Ali Haydar, **”Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin Tek Örneği Olarak Sivas Darüüşşifası Vakfiyesi”**, Türk Kültürü Dergisi, S.333,1991, s.5–19.

- BARKAN, Ömer Lütfi, ”**Kolonizatör Türk Dervişleri** ”VD., S.II,
Ankara,1942,s.279–304.
- BAYRAM, Mikail, “**Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi** “,Türkler Ansiklopedisi, Ankara, C.VII, Yeni Türkiye Yay. 2002,s.258–263.
- BAYRAM, Sadi, ”**Selçuklu Vakfiyeleri Üzerine Bazı Düşünceler**”, IV. Milli Selçuklu Seminer Bildirileri(25–26 Nisan 1994),Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yay., Konya,1995, s.135–147.
- BAYYIĞIT, Mehmet, ”**Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kurumu Olarak Vakıflar**” Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI, Konya 2001,s.59–66.
- BERKİ, Şakir, “ **Vakıfların Devlete ve Devletin Vakıflara Hizmeti**, VD., VII, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., s.45–52.
- BERKOL, Feramuz, “**Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları**”, VD., X, s.344–351.
- CANTAY, Gönül, ”**Kaynaklardan Tanıdığımız Anadolu Selçuklu Darüşşifaları**” IV. Milli Selçuklu Seminer Bildirileri(25–26 Nisan 1994), Konya, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yay.,1995, s.13–18.
- DEMİR, Mustafa, ,”**Türkiye Selçuklu Vakıfları**” Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay., Ankara,2002, s.272–280.
- DEMİRCİ, Mehmet” **Ahilikte Tasavvufi Boyut: Fütüvvet**”,Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,İzmir 1992,S.VII.,s.83-90.
- EKİNCİ, Yusuf, “**Ahilik ve Esnaf Ahlakı II**”, Standart Dergisi, S. 351,Ankara, Sistem Ofset,1991.

- ERDOĞMUŞ, Zeki, ”**Vakıfların Sosyal Fonksiyonları**”,Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,C.4,S.1 1990.
- GÖDE, Kemal, “**Selçuklu Türkiyesi Şehirlerinin Özellikleri**”,III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Seminer Bildirileri,20–22 Mayıs 1993, Konya, Selçuklu Araştırmaları Merkezi,1994,s.55–59.
- GÜNAY, Ünver, ”**Dini Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik**”,Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kayseri 1998,S.X,s.69–77.
- GÜNŞEN, Ahmet, “**Anadolu’nun Türkleşmesi Sürecinde Ahilik Teşkilatının Yeri ve Önemi**”,Türk Yurdu, C.XVIII, S.126, Ankara, Evren Yayıncılık,1998,
- GÜNDÜZ, Samettin-AYDIN Yunus, ”**İslam’da Vakıf Müessesesi: Selçuklu ve Osmanlılarda Vakıflar**”,Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.164,Ekim 2006,s.131–137.
- HAK, Müşirul, ”**İslâm Toplum ve Toplum Hayatında Caminin Yeri**”,çev. Ahmet Güç, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,1991,C.3,S.3,s.287–292.
- HİMMET, Ali, ” **Vakıfların Tarihi Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve FertlereSağladığı Faydalar** ”VD., S. VI, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., s.9–13.
- HÜLAGÜ, Metin, ”**Ahi Teşkilatının İcra Ettiği Fonksiyonlar ve Cemiyet Üzerindeki Etkileri**”,Türk Kültürü Dergisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ekim 1994,S:XXXII,s.605–613.
- KAYAOĞLU, İsmet, “**Selçuklu Vakfiyeleri ve İçerdikleri Sosyal Motifler**” Türkler Ansiklopedisi, C.VII, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.281-285.

- KAZICI, Ziya ,” **Eğitim**”,Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.XIV, Konya, Kombassan Şirketler Topluluğu,1994.s.73–116.
- KÖPRÜLÜ, Fuat,”**Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü**”,VD., II, Ankara, PSY Vakıf Sistem Matbaası,2006,s.1–35.
- KUBAN, Doğan,”**Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler**”,VD., VII, s.53–73.
- TEKİN, Mustafa, “**Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ahilik ve Toplumsal Dinamikleri**”,Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.21,Konya,2006,s.219–235.
- TERZİOĞLU, Arslan , “Bîmâristan”, İslâm Ansiklopedisi, C.6, İstanbul, 1972,s.163–178.
- TURAN, Osman ,“**Celaeddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri III**” Belleten, C. XII, S.45,Ankara,1948.s.17–171.
- _____,” **Selçuklu Kervansarayları**”,Türkler Ansiklopedisi, C.VII, Ankara, Yeni Türkiye Yay.,2002, 755-764.
- _____,”**Şemseddin Altun-Aba vakfiyesi ve Hayatı**” Belleten, C.XI, S.42, Ankara, 1947,s.197–235.
- USLU, Mustafa,”**Ahi Birlikleri ve Loncalar**”,Milli Eğitim ve Kültür Dergisi, Ankara, Aslımlar Matbaası, 1982,S. XIV, s.29–45.
- UYSAL, Osman, “ **Konya-Eğirdir Güzergâhında Bazı Kervansaraylar**”, III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Seminer Bildirileri,20–22 Mayıs 1993, Konya, Selçuklu Araştırmaları Merkezi,1994,s.71–83.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin ,”**Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri**”,VD.,

S.XX, Ankara.1988,s.403–408.

_____,”**Vakıf**”,İslâm Ansiklopedisi, C.12,İstanbul, MEB,1986.s.153–172.

YETKİN, Şerare, **Anadolu Selçuklu Şifahaneleri**, Türk Kültürü, C. I,S. X,1963,

s.23–32.

YİĞİT, Hülya,” **Sosyal Hizmetler Açısından Selçuklu Kervansarayları** “,Türkler

Ansiklopedisi, C.VII, Ankara, Yeni Türkiye Yay.,2002,s.301–307.

YÜKSEL, Ahmet Turan,”**Türk İslam Medeniyetinde Vakıfların Yeri ve Önemi**”,

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya 2002,S. XIII ,s.47–53.

ÖZGEÇMİŞ

1977 yılında Kars'ta doğdu. İlkokulu Kars 6 Ekim İlkokulunda, Ortaokulu Kars Atatürk Ortaokulunda, Lise öğrenimini ise Kars Alpaslan Lisesinde tamamladı. Lisans eğitimini, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde aldı.2006 yılında Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisansa başladı.